T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TOPLUMUMUZUN KUTSAL ZAMAN ALGISI VE BUNUN DİNİ HAYATA YANSIMALARI (ÜÇ AYLAR ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

SALİHA BETÜL YILDIZ

İSTANBUL – 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

TOPLUMUMUZUN KUTSAL ZAMAN ALGISI VE BUNUN DİNİ HAYATA YANSIMALARI (ÜÇ AYLAR ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

SALİHA BETÜL YILDIZ

Danışman: DR. ÖĞR.ÜYESİ FATMA ODABAŞI

İSTANBUL – 2021

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı : Saliha Betül Yıldız

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Bilim Dalı : Din Sosyolojisi

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Fatma Odabaşı

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Eylül 2021

Anahtar Kelimeleri : Kutsal Zaman, Dini Hayat, Recep, Şaban, Ramazan, Regaib, Miraç, Berat, Kadir, Üç Aylar

ÖZ

TOPLUMUMUZUN KUTSAL ZAMAN ALGISI VE BUNUN DİNİ HAYATA YANSIMALARI (ÜÇ AYLAR ÖRNEĞİ)

Bu çalışmanın amacı, İslam toplumunun üç aylar özelinde kutsal zaman algısını anlamak ve bunun dini hayata yansımalarını değerlendirmektir. Hedefi ise, bunun olumlu yönlerini, topluma kazandırdıklarını ve varsa aşırılıklarını tespit etmektir.

Kutsal zaman kavramını anlayabilmek için önce kutsal kavramını irdelemek gerekir. Tüm dinlerin ortaya koyduğu inanç esasları, dünya görüşleri ve yaşayış biçimlerinde kutsala dikkat çektikleri bir gerçektir. Kutsal, insan yaşamında kendisini asla olduğu gibi tamamen açıklamamakta başka bir şey aracılığıyla tezahür etmektedir. Kutsalın tezahürlerinden biri olan kutsal zaman ifadesi kullanılırken, bu zaman diliminin dışındaki zamanların tamamen dinden, maneviyattan ve inançlardan uzak olarak nitelendirilmesi zamana bir değersizlik addedecektir.

Kutsal zamanlar, diğer zamanlara nispetle daha yoğun maneviyatın hissedildiği ve geçmişteki bir kutlu olayın yeniden icra edildiği zaman dilimi olarak dini hayatın canlılığını ve inanılan yüce varlıkla irtibatın güçlü tutulmasını sağlar.

Her din ve toplumda bazı zamanlar, diğerlerinden daha farklı görülmüş ve daha etkin kutlamalara muhatap olmuştur. İnsanlar tarafından saygı duyulması ve hürmet edilerek dokunulmaz kılınması kutsal zaman kavramının evrensel boyutunu gösterir. Kur'an'da Kadir gecesinin bin aydan daha hayırlı olduğunu belirten Kadir suresi 3. ayeti kerimesi, zamanın önemine vurgu yapan İnsan suresi 1.ayeti kerimesi ve Asr suresi 1.ayeti kerimesi, Zilhicce ayının 10 gecesine işaret edildiği rivayeti kuvvetli olan Fecr suresi 2. ayeti kerimesi İslam'da kutsal zaman kavramının varlığını gösteren delillerdendir. Zaman bizatihi kıymetli bir olgu olmakla birlikte, bazı zamanlar vardır ki onların kıymeti diğerlerinden daha fazladır. Bu bağlamda üç aylarda, İslam toplumunda bir yenilenme süreci oluşmuş ve Recep ayı tohumun ekildiği, Şaban ayı tarlaya bakıldığı ve Ramazan ayı da oluşan mahsulün toplandığı ay olarak nitelenmiştir. Yani on bir ayın sultanı Ramazan'ın şahane manevi havasına ve eşsiz ruhani hayatına ulaşabilmek için hazırlıklara iki ay kadar önceden girmek tavsiye edilmiştir.

Bu çalışmada bilimsel yöntem ve tekniklerden özellikle günümüzde üç ayların İslam toplumundaki etkilerini görebilmek amacıyla yapılan derinlemesine mülakat tekniği kullanılacaktır. Böylelikle ayeti kerimeler ve hadisi şeriflerle diğer günlere göre daha canlı bir dini hayatın tavsiye edildiği bu günlerin toplumun yapısındaki tesirlerini görmek mümkün olacaktır. Katılımcı gözlem ve örnek olay incelemesi de diğer yöntem ve tekniklerdir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Saliha Betül Yıldız

Field : Philosophy and Religious Sciences

Programme : Sociology of Religion

Supervisor : Dr. Öğr. Üyesi Fatma Odabaşı

Degree Awarded and Date : Master of Arts – September 2021

Key Words : Holy time, religious life, Rajab, Sha'ban, Ramadan, three sacred months, religious days

ABSTRACT

PERCEPTION OF HOLY TIME IN OUR SOCIETY AND ITS REFLECTIONS TO RELIGIOUS LIFE (THREE SACRED MONTHS EXAMPLE)

The purpose of this study is to understand holy time perception of our society in terms of three sacred months (Rajab, Sha'ban and Ramadan) and evaluate about its reflections on religious life. And the main goals are to identify the positive sides, earnings to society and the excesses of this perception and to contribute sociology of religion field.

It is necessary to examine the concept of sacred to understand the concept of sacred time. It is a fact that all religions draw attention to the sacred in their belief, opinion and ways of life. Sacred times provide vivid to religious life and establish a strong connection with god as than other times as the time period that felt more intense spirituality.

Some specific times are accepted different than others and celebrate with more active events in all religions and societies. It shows the universal dimension of holy times to be respected and rendered as untouchable by people. Large number of verses of the Holy Qur'an proves the existence of holy time in Islam. While time itself is a precious phenomenon, there are specific time periods that are more important than others. In this context a renewal process has occured in Islamic society in the three sacred months. Rajab is defined as the month when the seeds are sown, Sha'ban is the month when the field is taken care of and Ramadan is the month of harvest. It is recommended to start preparations before two months in advance in order to attain the spiritual spirit and atmosphere of Ramadan, known as the Sultan of eleven months.

During the research, an answer to the question below will be sought; "How perceives the sacred three months which are attributed more importance and value in basic Islamic sources by our society and how is this perception reflects in religious and cultural practices?" In this study, "in-depth interview technique" will be used to see the effects of three sacred months on the society of today. So that it will be tried to determine how these times, where a more lively religious life is recommended in the sources, reflects in the religious life of the society.

İÇİNDEKİLER

GENEL BİLGİLER ..... **i**

ÖZ ..... **i**

GENERAL KNOWLEDGE ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iii**

İÇİNDEKİLER ..... **iv**

TABLO LİSTESİ ..... **v**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **vi**

GİRİŞ **1**

1.TEZİN KONUSU *1*

2. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ *2*

3. TEZİN KAPSAM VE YÖNTEMİ *4*

4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ *7*

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE / KUTSAL VE KUTSAL ZAMAN KAVRAMLARI **10**

1.1. KUTSAL *10*

1.2. İSLAM KAYNAKLARINDA KUTSAL KAVRAMI *13*

1.3. KUTSAL ZAMAN *18*

1.3.1. ÜÇ SEMAVİ DİNDE KUTSAL ZAMAN UYGULAMALARI 22

1.4. İSLAM'DA KUTSAL ZAMANLAR *25*

1.4.1. HİCRİ YENİYIL VE AŞURE 27

1.4.2. MEVLİD KANDİLİ 29

1.4.3. ÜÇ AYLAR İÇERİSİNDE KUTLANAN KANDİLLER 32

1.4.3.1. REGAİB KANDİLİ 32

1.4.3.2. MİRAÇ KANDİLİ 33

1.4.3.3. BERAT KANDİLİ 36

1.4.3.4. KADİR GECESİ 40

1.4.4. BAYRAMLAR 42

1.4.4.1 RAMAZAN BAYRAMI 44

1.4.4.2. KURBAN BAYRAMI 45

1.4.4.3. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE VE SONRASINDA DİNİ BAYRAM KUTLAMALARI 47

2. BÖLÜM: ÜÇ AYLAR.....50

2.1.RECEB AYI.....53

2.2. ŞABAN AYI.....58

2.3. RAMAZAN AYI.....60

3. UYGULAMALI ARAŞTIRMA: TOPLUMUMUZUN KUTSAL ZAMAN ALGISI VE BUNUN ÜÇ AYLAR ÖZELİNDE DİNİ HAYATA YANSIMALARI.....65

3.1 ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ.....65

3.2 MÜLAKAT SORULARI HAZIRLANIRKEN TEMEL ALINAN YAKLAŞIMLAR.....67

3.2.1. GLOCK VE STARK'A GÖRE DİNDARLIĞIN BEŞ BOYUTU.....68

3.2.2. PEKER'E GÖRE KUR'AN'DA DİNDARLIĞIN ALTI BOYUTU.....73

3.3.KATILIMCILARA YÖNELTİLEN SORULAR.....75

3.4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI.....76

3.4.1. KATILIMCILARIN KUTSALLA İLGİLİ ALGILARI.....76

3.4.2. KUTSAL ZAMAN KABULLERİ.....83

3.4.3. KUTSAL ZAMANIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ.....92

3.4.4. ÜÇ AYLAR DIŞINDAKİ KUTSAL ZAMAN ALGILARI.....99

3.4.5. KATILIMCILARIN GEÇMİŞE AİT TECRÜBELERİ.....102

SONUÇ.....106

KAYNAKÇA.....111

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri 67

Grafik 1: Kutsalın Tanımında En Çok Kullanılan Kelimeler..... 73

Tablo2: Katılımcıların İslam'a Göre ve Kendi Kabullerine Göre Kutsal Olduğunu Düşündüğü Zamanlar 77

Grafik 2 Katılımcıların İslam'a Göre Kutsal Olduğunu Düşündüğü Zamanlar..... 80

Tablo 3 Üç ayların Bireysel ve Toplumsal Etkileri Konusunda Katılımcıların Düşüncelerine Etki Eden Faktör(ler)..... 84

Grafik 3 Katılımcıların Üç Aylar Dışında Kutsal Kabul Ettiği Zamanlar..... 91

Grafik 4 Katılımcılara Göre Senenin En Önemli Kutsal/Mübarek Günü..... 92

KISALTMALAR LİSTESİ

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agr.	Adı geçen röportaj
ansk.	Ansiklopedisi
ar.	Arapça
arş.	Araştırma
as.	Aleyhisselam
bk.	Bakınız
böl.	Bölüm
bs.	Baskı, basım
c.	Cilt
çev.	Çeviren
der.	Dergisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
Dr.	Doktor
Enst.	Enstitüsü
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İLAF	İlahiyat Fakültesi Dergisi
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ	Marmara Üniversitesi
MÜİFAV	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	Sayfa numarası
SÜ	Sakarya Üniversitesi
TDE	Türk Dili ve Edebiyat Dergisi
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
yay.	Yayınları
y.	Yıl

GİRİŞ

1.TEZİN KONUSU

Bilindiği gibi dinlerin kendi mensuplarına sunduğu dünya görüşleri, temelde beraberinde getirdikleri tanrı ve kutsal anlayışlarıyla yakından ilgilidir. Günümüz modern toplumlarında önemli görülen ve kutsal addedilen zaman dilimlerine bakıldığında bayramlar ilk akla gelen zaman dilimleridir. Bayramlar, zamanın kutsallık kazanmasına kutsal olmayan zamanın yıkılmasına en büyük örneklerden birisidir. Mircae Eliade'ye göre bayram sırasında yapılan törenlerde normal zamanın dışına çıkılarak tanrıların örnek hareketleri ayinlerle gerçekleştirilir. İslam dininde tanrıların hareketlerinin insanlar tarafından gerçekleştirilemeyeceği fakat peygamberlerin Allah'ı hatırlatan kimseler olduğu onların yaptığı ibadet ve davranışların örnek alınarak Allah'a ulaşıldığı düşünüldüğünde aslında bu kutlamalarda veya ayinlerde peygamber davranışlarının örnek alınmasıyla kutsal zamanın tekrarlanacağı düşünülebilir.

Kutsal'ın kişiyi inanılan yüce varlığa yaklaştırması, O'na ulaştırması bu kutsal zamanlarda ne kadar mümkün olabilmektedir. Biz bu sorunun cevabını ararken İslam dışındaki diğer dinlerdeki kutlamaların üzerinde fazla durmadan İslam'da kutsal zamanların bireyin dini hayatına ve dünya görüşüne ne denli etkisi olduğunu anlamaya çalıştık. Bu temel hedefimize ulaşabilmek için kendimize araştırma alanı olarak yenilenme tazelenme bahar mevsimi gibi çeşitli isimlerle anılan üç ayları belirledik. Elbette İslam'da kutsal zamanlar üç aylar ile sınırlı değildir fakat üç aylar özelinde yaptığımız bu araştırma diğer kutsal zamanlara ve olaylara da ışık tutacaktır.

Üç ayları incelerken sık aralıklarla kutlanan mübarek gecelerin ve kandil diye de adlandırdığımız bu gecelerde yapılan ritüellerin insanda bıraktığı tesirleri görmeye çalıştık. Ramazan ayı, 11 ayın sultanı olarak adlandırılıp bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini içinde barındırırken 2 ay öncesinden yapılan hazırlıkların topluma yansımalarını araştırdık. Üç aylarda yapılması tavsiye edilen oruç, namaz, zikir, sohbet, Kur'an tilavetleri gibi ibadetler ile iç huzurunu yakalayan insanın, toplumsal yardımlaşma ve dayanışma ile toplumun tekamülüne zemin hazırlayabileceğini ortaya koymaya çalıştık. İnsan daha olgun, daha yardımsever, daha mütevazi, daha paylaşımcı olduğunda, o insanların oluşturduğu toplumsal yapı da birbirine kenetlenmiş bir bina gibi sapasağlam olacaktır. İnsanın arzularını tatmin etmeye yönelik

yapılan kutlamaların ön plana çıktığı modern dünyanın gelişmiş toplumlarında mutluluk, iç huzuru ve dolayısıyla toplumdaki güven ortamının yitirilmesinde acaba bu kutsal zamanların göz ardı edilmesinin hatta bazen inkar edilmesinin rolü var mıydı onu tespite yöneldik.

Bu noktadan hareketle tezin araştırma sorusu şu şekilde sunulabilir:
İslam toplumunda kutsal olarak kabul edilen zamanlarda topluca veya bireysel olarak yapılan ibadetler ve tefekkürler, profan – kutsal dışı – zamanlardaki dini hayata ve insan davranışlarına hangi oranda yansımakta ve ne tür davranış değişikliklerine zemin hazırlamaktadır ?

Bu temel soruya ilaveten bazı alt sorulardan da bahsedilebilir. Bunlardan bir kaçını şöylece sıralayabiliriz.
Müslüman toplumlarda her yıl kutsal zamanlar ile yenilenen ve tazelenen dini hayat, profan diye ifade edilen zamanları tamamen dinden uzak yaşanmayan fakat temel ritüellerin gerçekleştirildiği zamanlar olarak destekler mi ?
Bireylerin geçmişte veya hali hazırda yaşadıkları dini ve geleneksel kutlamalar dini algılama şekillerine ve yaşayışlarına etki eder mi ?
Üç aylar örneğinde görülen İslam'ın dini bayramları ve kutsal zamanlarının diğer dinlerde kutlanan bayramlardan birey ve topluma etkileri anlamında farkları nelerdir ?
Toplumun her kesiminde aynı zaman diliminde topluca yapılan ibadetlerin toplum ve bireylerin manevi yapısına etkileri nelerdir ?

2. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın temel amacı, İslam'ın kutsal zaman anlayışı çerçevesinde, toplumumuzun üç aylar özelinde kutsal zaman algısını ve bunun dini hayatlarına nasıl etki ettiğini ortaya koymaktır. İslam, insanlığı hedef aldığı yüce gayelere ulaştırmak için ortaya koyduğu fikir ve teorileri sözde, hayalde bırakmayıp; bilakis her gayeye ulaşmanın maddî vasıta ve yollarını göstermiş, mâkul ve tatbikî kolay pratiklere bağlamıştır. Aslında tüm dinlerde hedeflenen medeni toplum yapısının oluşması için zamanın, mekanın, kazancın kısaca seküler görünen tüm araçların belli bir amaçla ve konulan kurallar çerçevesinde kullanılması gerekmektedir. İslam'ın temel şartlarını oluşturan zekat, namaz, hac, oruç ve diğer tüm uygulamalar erdemli toplum yapısının oluşturulması için konulan pratiklerdir.

İslam'ın kutsal zaman konusundaki yaklaşımı - bazı zamanların diğerlerinden üstün ve kıymetli tutulmasındaki hikmet - anlaşılabilirse, bu metotla halkın eğitiminin, insanlığın yetişmesinin nasıl sağlandığı görülecektir. Bu kutsal zamanlarda tavsiye edilen ibadetler ve davranışlar ile din anlayışı teoriden pratiğe geçmiş olacaktır. Şöyle ki; diğer ayların efendisi olarak nitelendirilen Ramazan ayı, Müslüman toplumun beraberce 30 gün gibi uzun bir süre oruç tutarak sıhhat bulduğu, teravih namazlarının kılındığı, iftar davetleri ile bağların kuvvetlendiği, zekat ve fitre ile sosyal yardımlaşmanın en geniş halini aldığı, Kur'an-ı Kerim'le irtibatın arttığı, Müslümanların topluca ibadete yöneldiği bir aydır. Öncesinde Recep ve Şaban aylarında bu manevi atmosfer için ön hazırlıkların yapılması Ramazan ayının manevi bir yenilenme ayı olmasına ciddi bir katkı sağlar. Böylelikle üç aylar olarak isimlendirilen bu kutsal aylar ve içindeki kutsal geceler, her yıl Müslümanların dini hayatının canlanmasını ve dindarlığın pekişmesini sağlayan bir olgu olarak karşımıza çıkar.

Özellikle, insanların rûhî ve vicdanî olgunluğa erişebilmesini, güzel ahlâka ulaşabilmesini sağlayan pratiklerle dolu olan Ramazan ayına ve bu ritüellere hazırlanmayı hedef edinen üç aylara baktığımızda bir nevi her yıl tekrarlanan bir manevi eğitim kampı, ruhi idman fırsatı, sıhhî tedavi zamanı, yaygın öğretim imkânının yaşandığını görürüz. Ramazan'da kazanılan bu güzel hali, Ramazan'dan sonra da idame ettirmenin, elden kaçırmamanın önemi de her daim vurgulanır. Araştırmamızın temel amacı da esas olarak bu istikamettedir.

Bireyler, gruplar ve toplumsal yapıların üç aylar özelinde kutsal zaman algısının irdeleneceği bu çalışma sayesinde, toplumumuzun modern dünya karşısındaki durumu sosyolojik olarak ortaya çıkacaktır. Kutsal zamanlarda yapılan ibadetlerin ve gelenekselleşen uygulamaların toplumumuzun dini hayatı üzerindeki tesirlerini tespit etmek bizi amacımıza ulaştıracaktır. Bu çalışmanın ilgili literatüre, sosyolojik bakışın sunulduğu bir katkı sağlayacağını ve çeşitli bilimsel çalışmalara kapı aralayacağını ümit ediyoruz.

Sosyolojik araştırma; bireyler, gruplar, kurumlar, formel ve enformel toplumsal yapılar, topluluklar, kültürler ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini incelemektedir. Bizim bu araştırmamızda temel yaklaşımımız, kavramsal ya da kuramsal amaç taşıyan bir araştırma yapmak değil pragmatik yani uygulama amacına yönelik bir araştırma yapmaktır.

3. TEZİN KAPSAM VE YÖNTEMİ

Bu araştırmada üç ayları merkeze alarak toplumumuzun kutsal zaman algısı ve bunun dini hayata yansımalarını değerlendirmek için nitel araştırma yöntemleri kullanılmış, daha açıklayıcı, detaylı ve derinlemesine bilgiye ulaşmak hedeflenmiştir. Araştırma konusuyla ilgili doğru sonuca ulaşmayı sağlayacak dokümanlar – kitaplar, dergiler, çizelgeler, istatistikler, gazete haberleri, internet siteleri vs. – incelenerek kutsal kavramı, kutsal zaman kavramı, dinlerde kutsal zamanlar ve özelinde üç aylar hakkında bilgiler toplanmıştır. Elde edilen bilgiler doğrultusunda tasvir metodunun derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak açık-uçlu mülakat soruları hazırlanmış ve araştırmaya katılan kişilere yönlendirilerek cevapları kayıt edilmiştir. Derinlemesine mülakatlarda elde edilen veriler önce sentez yapılarak değerlendirilmiş ve konu başlıklarına[1] göre analiz edilmiştir. Daha sonra elde edilen bu bilgiler sentezlenerek sonuca gidilmiştir. Katılımcıların cevaplarından elde edilen bu sonuçlar anlayıcı yorumlayıcı sosyolojik yöntemle değerlendirilmiştir.

Üç aylarla ilgili olarak sunduğumuz mülakatlarda örneklem seçiminde toplumumuzun farklı yaş/meslek/cinsiyet/ dini anlayış ve yaşantıya sahip olan ve farklı şehirlerde ikamet eden bireyleri tercih edilmiştir. Seçilen bu örneklemin çeşitliliğine önem verilerek tümevarım yöntemi[2] ile konu hakkında ilgi ve görüşleri ile yaşanmışlıklarını anlama ve tüm toplumun dini hayatına yansımalarını yorumlama hedeflenmiştir.

Bu araştırmada toplumumuzun dini yapısına üç aylar özelinde bakılarak İslam dininde bu aylarda tavsiye edilen ibadet ve davranışlar ile hedeflenen manevi yenilenmenin geçmişte ve günümüzde ne oranda ve hangi şartlarda gerçekleştiğinin anlaşılması söz konusudur. İslam Medeniyet Tasavvurunda önemli yer tutan Üç Ayların genel yapısına bakarak konuyu anlamaya çalışırsak öncelikle Recep ayının tohumun ekildiği, Şaban ayının tarlaya bakıldığı ve Ramazan ayının da oluşan mahsulün toplandığı ay olarak örneklendirildiğini görürüz. Yani on bir ayın sultanı Ramazan'ın şahâne mânevî havasına ve eşsiz rûhani hayatına ulaşabilmek için hazırlıklara iki ay kadar önceden girmek tavsiye edilmiştir. İçinde Regaib, Miraç, Berat ve Kadir gecelerinin bulunduğu Recep, Şaban ve Ramazan ayları üç aylar olaraktan adlandırılmış ve kutsal kabul edilmiştir. Her biri bir olayı temsil eden ve aydınlatan bu gecelerde

[1] Kutsal'ın Toplumumuzda Çağrışımları; Kutsal Zaman Kabulleri; Kutsal Zamanın Toplumsal ve Bireysel Yansımaları; Geçmiş Tecrübelerin İnanç Üzerindeki Yansımaları

[2] Tümevarım, özelden genele doğru devam eden, parçalardan bütüne doğru ulaşan akıl yürütme yöntemidir.

Müslümanlar yoğun tefekküre ve ibadete yönlendirilmiştir. Öyle ki, bu gecelerde yapılan ibadetlerin diğer zamanlara göre Yüce yaratıcımız tarafından kat kat ödüllendirileceği bildirilmiştir. İslam toplumu bu geceleri genelde topluca ve daha ziyade büyük mekanlarda kutlamakta ve daha sonra bireysel olarak da devam etmektedirler. Bu gecelerin gündüzlerini de oruçlu olarak geçirmektedirler.

İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Recep ayı girdiğinde yaptığı dua: ''Allah'ım! Recep ve Şaban'ı bize mübarek kıl ve bizi Ramazan'a ulaştır.'' [3] şeklinde olup Müslümanlar olarak da her sene bu duaya ve üç aylara önem verilmektedir. Recep ayının biriyle beraber insanların yenilenmesi, dünya hayatının geçiciliğini hatırlayarak toparlanması hedeflenmiştir. Üç aylardaki bu mübarek/kutsal gecelerde yapılan ibadetler, insanın yapısındaki hastalıkları karşılayan, önleyen, geçiren tedavi eden birer ilaç olarak nitelendirilmiştir.

Recep ayının ilk cuma gecesinde rağbet edilen anlamına gelen Regaib gecesi vardır. Yine Recep ayının 27.gecesinde yükselme anlamına gelen, birçok mucize olayın tezahür ettiği sonuçta İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Allah Teala ile bizzat görüşmesinde beş vakit namazın emredildiği Miraç gecesi bulunmaktadır. Şaban ayının 15.gecesinde temize çıkma anlamına gelen Berat gecesi bulunmaktadır. Ramazan ayının son 10 günü içinde olmakla beraber teberrüken 27.gecesi kutlanan Kadir gecesi, içinde kadir gecesi bulunmayan bin aydan daha hayırlı olarak belirtilen çok kıymetli bir gecedir.

Recep ayı ile başlayan üç aylar Müslüman toplumu üzerinde manevi atmosferin yoğun bir şekilde yaşandığı ve kişiler üzerinde dindarlığa yansıyan boyutları ile dikkat çeken kutsal zamanlardır. Bu aylar , Muharrem ayı ile başlayan hicri ayların yedinci, sekizinci ve dokuzuncu aylarıdır. Hicri yılın özelliği itibari ile her sene yaklaşık 13 gün evvel gelmekte olup her mevsimde yaşanmaktadır.

Toplumumuzun kutsal zaman algısını objektif bir şekilde tespit edebilmek için kutsal ve kutsal zaman kavramlarını da doğru anlamak gerekir. Dinler tarihçisi Eliade' nin kutsalın her tezahürünü insan için bir varoluş, anlam ve hakikatin ortaya çıkışı olarak nitelendirmesi ve insan bilincinin yapısı içerisinde asıl bir unsur olduğunu vurgulaması bu anlamda dikkat çekicidir.

Tarihî süreç içerisinde değerlendirildiğinde ilk kez Durkheim tarafından ortaya atıldığı günden bu yana pek çok araştırmacının farklı şekillerde ifade ettiği kutsal kavramına ilişkin

[3] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 259

yapılan tanımlamaların, genel olarak kutsal ile kutsal olmayanın karşılaştırılmasına dayalı bir yaklaşım içerisinde ele alındığı görülmektedir. Söz konusu yaklaşımın, kutsalı kutsal olmayanla yani profanla açıklamaya yönelik bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Bu anlayışa göre en genel anlamıyla kutsal, profanın zıddı olarak tanımlanmıştır. Bahsi geçen zıtlık, profanın sıradanlık, aleladelik gibi özelliklere sahipken, kutsalın ise sıra dışılık, olağanüstülük gibi özellikler taşımasından kaynaklanır.

Bireysel ve toplumsal dindarlığı temel araştırma alanı olarak seçiyorsak, dindarlık tanımı ve dindarlığın karakteristiklerini belirleyen ölçütlerden hareket etmek faydalı olmaktadır. Biz bu bağlamda dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olduğunu ilk keşfeden Glock'un görüşlerine de yer vereceğiz. Glock'a göre din, ister ilkel isterse modem toplumlarda olsun değişik anlamlar kazanır. Nitekim, din, bir dini geleneğe bağlı insanlar için bile çok farklı anlamlara gelir. Önce, dünya dinlerinde ortak olan dindarlığın dört boyutunu belirleyen Glock, daha sonra Stark'la birlikte yaptıkları araştırmada dindarlığı beş boyutta açıklamıştır. Glock ve Stark, çeşitli dünya dinlerinde ortak olarak gördükleri, "inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki" şeklindeki dindarlığın beş boyutunu birbirinden ayırt etmişler ve bunları temel alarak yapılan dindarlık ölçümlerinin dini hayatı daha kapsamlı bir şekilde açıklayacağını ileri sürmüşlerdir. Anlayıcı-Yorumlayıcı sosyolojik gelenekte yer alan toplumsal davranışın anlaşılması, yorumlanması ve açıklanmasını esas alan bir yaklaşım kullanılarak bu görüşler değerlendirilmiştir. Temel ve alt araştırma sorularımızın cevabını bulmak üzere amacımıza uygun bir yol seçmek için kutsal gün ve geceler irdelenirken geçmişte bu günlerde yapılan kutlamalara da değinilmiş ve edebiyat, resim, müzik vs alanlarda verilen sanatsal eserlerin içeriğinden o dönemlere ait yansımalar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu tezde verilerin analizi yapılırken anlayıcı- yorumlayıcı yöntem kullanılmıştır. Mülakatlar sırasında sağlanan veriler analiz edilerek katılımcıların niyetsel eylemleri değerlendirilmeye çalışılmış, ardından literatürdeki ilgili konu ve kaynaklarla ve geçmiş dönemlerdeki yaşanmışlıklardan izler taşıyan verilerle karşılaştırmalar yapılarak bu öznel anlamlar yorumlanmıştır.

Veri toplama yöntemleri olarak ilk başta doküman incelemesi yapılarak kullandığımız kavramları derinlemesine inceleyen kitap ve makalelerden faydalanılmıştır. Araştırmamıza konu olan İslam toplumunun üç aylara verdiği önemi ve bu önem nispetinde dini hayatlarındaki canlanma ve yenilenme süreçlerini anlayabilmek için bir örneklem seçilmiş ve araştırma evreni hakkında genel bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır. Üç aylardaki dini yaşantı Glock ve Stark'ın

çeşitli dünya dillerinde ortak gördükleri ‘‘İnanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki’’ şeklindeki dindarlığın beş boyutu esas alınarak ortaya konulmuştur. Kutsal zaman kavramının toplum üzerindeki tesirlerini farklı bir bakış açısıyla göz önüne sermesi hedeflenen mülakatların bu alanda yeni çalışmalara yön vermesi öngörülmektedir. Nitel araştırma deseniyle yaptığımız bu araştırmada esas olarak derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Katılımcı gözlem ve örnek olay incelemesi de diğer yöntem ve tekniklerdir.

4. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Üç aylar konusu hakkında YÖK Tez merkezinin kataloğu ve İsam tez içeriği veri tabanı üzerinden “Ramazan,” “Receb,” “Miraç,” “Kadir,” “Dini hayat,” “Kutsal zamanlar,” “kutsal” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama sonucunda Din, Sosyoloji, İslam Tarihi, Tarih, Halk Bilimi, Türk Dili ve Edebiyatı, İletişim, Dinler tarihi ve Felsefe alanlarında en az 37 lisansüstü tezin yapıldığı tespit edildi.[4] Bu taramalar esnasında “kutsal” kavramı ile ilgili genellikle kutsal zamandan çok kutsal mekânlar üzerine araştırmalar yapıldığı, dinlerde zaman mefhumuna verilen önemin ikinci planda kaldığına şahit olundu. Aynı şekilde “Dini hayat” kavramı ile ilgili taramaların sonucunda belli zamanlardaki dini hayatın değil daha çok belli bölgelerdeki dini hayatın incelemelere konu olduğu görüldü.

Söz konusu tezler incelendiğinde; İslam’daki kutsal zamanlar hakkındaki naslardan yola çıkarak ve özellikle de hadis metinlerinin tahlili şeklinde konuyu İslami ilimler açısından ele alan teorik çalışmalar,[5] İslam peygamberinin döneminden başlayarak günümüze kadar gelen özellikle Ramazan kutlamalarına odaklanan konuyu tarih/islam tarihi açısından ele alan çalışmalar[6], kutsal ve kutsal zaman kavramlarını sosyoloji ve dinler tarihi açısından ele alan ve genel özellikleri üzerine yapılmış saha çalışmaları[7], toplumumuzun Ramazan ayına bakışını

[4] Bu teze ait literatür değerlendirmesi, Nisan 2021 tarihi itibarıyla tamamlanmıştır. Bundan sonra eklenen tezler varsa çalışmaya dahil edilmemiştir.

[5] Örneğin bkz. Esma Doğan, *Hz. Peygamber'in Ramazan Ayındaki İbadet Hayatı* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi,2018); Emetullah Koyuncu, *Hz. Peygamber'in Ramazan Dışında Tuttuğu Ve Tavsiye Ettiği Oruçlarla İlgili Rivayetlerin Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi,2017); Mustafa Karabacak, *Faziletli Vakitlere Dâir Rivâyetlerin Değeri* (Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012)

[6] Örneğin bkz. Nazan Atalay, *Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü*(Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2014); Fadime Aşık, *Osmanlı İstanbul'unda Ramazan Kültürü ve Ramazan Sofraları* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi 2019); Ertuğrul Yıldırım, *Arşiv Belgerinden Hareketle 18. Yüzyıl İstanbul'unda Ramazan* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi 2013); Gül Bezci, *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü* (Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi 2018); Mutlu Toparslan, *XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan Eğlenceleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi 2018)

7 Örneğin bkz. Fatih Eroğlan, *Fenomenolojik Açıdan Kutsalın Anlamı ve Toplumsal İşlevi* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs,2004); Mehmet Tekkaya, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Kutsal Zamanlar (*Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2014); Rabia Yakın, *Mircea Eliade' de Kutsalın Diyalektiği* (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi 2019); Ahmet Gül, *Kur'an'a Göre Kutsal ve Kutsallık* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi 2013).

edebi yönü ve iletişim açısından ele alan çalışmalar[8] olduğu belirlendi. İncelenen 37 tez içerisinde bu tezde olduğu gibi kutsal zamanların toplum üzerinde etkilerine odaklanan ve bunu her yıl tekerrür eden üç aylar gibi bir örnekle anlamaya ve yorumlamaya çalışan herhangi bir çalışmaya rastlanmamasına karşın, dört adet tezin bu araştırmaya benzer bir muhtevaya sahip olduğu görüldü. Bu tezlerden biri[9] kutsal ve kutsallık anlayışları hakkında genel bilgi verdikten sonra hadislerde geçen kutsal zaman ve mekan bilgilerine sosyolojik açıdan yaklaşımı ile, bir diğeri[10] haram ayların – ki üç aylardan Recep ayı bunlardandır- kutsallığının neshinin günümüze yansıyan yönlerini incelemesi ile ve iki tanesi[11] de Ramazan ayının ve dini bayramların modern toplumlardaki yansımalarına odaklanması ile bu araştırmaya yakınlık arz etmektedir. Bu araştırmalar sırasıyla şöyledir.

İbrahim Kutluay tarafından Erciyes Üniversitesi'nde Din/Sosyal Bilimler alanında 1996 yılında yazılmış olan "Kutsal ve kutsallık anlayışı ile hadislerde bazı zaman ve mekanların efdaliyeti " başlıklı yüksek lisans tezi, nitelik açısından bu teze nispeten yakın bir çalışmadır. Kutluay, Allah'ın dışındaki varlıklara kutsiyet atfedilebilir mi? Allah'ın kutsiyeti ile diğer varlıkların kutsiyeti aynı anlamda mıdır? sorularının cevabını arayarak Kur'an ve sünnette kutsiyetin hangi tabirlerle ifade edildiğini ve nelere kutsiyet atfedildiğini özellikle hadis tekniği açısından ele alarak konuyu zaman ve mekanların kutsiyeti ile sınırlı tutmuştur. Burada özellikle ilk iki sorunun cevabını arama konusunda bu tezin içeriğine benzer nitelik taşımakla birlikte odak noktası açısından farklılıklar vardır. İlk olarak Kutluay tezinde kutsalı genel olarak ele alıp, zaman ve mekandan örnekler verirken bu araştırmada kutsal zaman olgusuna odaklanılacaktır. Yine Kutluay, kutsal konusunu dini metinler üzerinden ve sosyolojik kavramsal çerçeve açısından ele almakta iken bu çalışmada dini metinlerin yanında kültürel uygulamalar ve seçilen örneklemin bu konudaki düşünce ve tecrübeleri üzerinden kutsal zaman algısı üç aylar örneğine odaklanarak anlaşılmaya çalışılacaktır.

8 Mehmet Emin Ertan, Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine İncelemeler (Doktora tezi, Trakya Üniversitesi,1995); Deniz Özay, Geleneğin İcadı Bağlamında Ramazan Sohbet Programlarının Kültürel Belleğin İnşasındaki Rolü ve Araçsallaştırılması (Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli üniversitesi,2019)

9 İbrahim Kutluay, *Kutsal Ve Kutsallık Anlayışı ile Hadislerde Bazı Zaman ve Mekanların Efdaliyeti*, (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1996)

10 İrfan Köse, *Haram Ayların Kutsallığı ve Savaş Yasağı Hükmünün Neshi Problemi* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018)

11 Uğur Demir, *Türkiye'de Modernleşme, Toplumsal Değişim ve Ramazan Ayı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020); Ali Şahin, *Medyada Ramazan ve Dini Bayramlar Cumhuriyet Gazetesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2011)

İrfan Köse tarafından Necmettin Erbakan Üniversitesi Din/Sosyal Bilimler alanında 2018 yılında yazılan "Haram ayların kutsallığı ve savaş yasağı hükmünün neshi problemi" başlıklı yüksek lisans tezi ile bu araştırmanın kutsal zamana ve toplum üzerindeki etkilerine odaklanma açısından benzerlikleri vardır. Köse, yaklaşımında İslam'ın zaman mefhumuna verdiği değeri incelemiş ve kutsal olarak dini metinlerde bildirilmesine rağmen bugün İslam toplumlarının gündeminde olmayan haram aylara odaklanarak kutsal zaman konusunda uygulamadaki eksiklerin dezavantajlarını göstermeye çalışmıştır. Bu araştırma ile farklı olan yönleri ise Köse'nin araştırması daha çok dini metinler üzerindeki görüşleri mukayese yöntemini kullanarak haram ayların topluma yansımalarını değerlendirirken bu yapılan çalışmada geçmişte veya günümüzde üç ayların kutlanma şekillerinin toplum üzerindeki tesirleri anlayıcı yorumlayıcı sosyolojik yöntem kullanılarak tespit edilmeye çalışılacaktır.

Ali Şahin tarafından Uludağ Üniversitesi Din Sosyolojisi alanında 2011 yılında yazılan "Medyada Ramazan ve Dini Bayramlar Cumhuriyet Gazetesi Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi üç aylardan en önemlisi olan Ramazan ayına ve bayramlara pozitivist ve işlevsel bir bakış açısını yansıtması açısından bu araştırmamızla ilgilidir. Zira toplumumuzun her kesimini konu edindiğimiz bu araştırmada seçtiğimiz örneklemin içerisinde kutsal zamanlara bu açıdan bakan katılımcılar da olmuştur. Uğur Demir tarafından Marmara Üniversitesi Din Sosyolojisi alanında 2020 yılında yazılan "Türkiye'de Modernleşme, Toplumsal Değişim ve Ramazan Ayı " başlıklı yüksek lisans tezi de on bir ayın sultanı olarak isimlendirilen ve üç ayların içerisinde bulunan Ramazan ayını sosyolojik olarak değerlendirip toplumumuzun modernleşme sürecinde bu aya bakış açısındaki değişimini incelemesi açısından bu araştırma ile ilgilidir. Bu araştırmanın her iki araştırmadan bir farkı, günümüzde tarihin diğer dönemlerine göre daha sade kutlanan üç ayları ve içerisindeki diğer kutsal günleri de Ramazanla bağlantılı olarak değerlendirmesidir. Üç aylar ve içerisindeki mübarek gecelerde toplulukla yapılan kutlamaların, toplumun kaynaşması ve bireylerin dini hayata yaklaşımları üzerinde tüm seneye yayılan olumlu bir etkisinin olduğu varsayımı ile yola çıkılan bu araştırmaya diğer dinlerin kutsal zamanlarında/ bayramlarında yaptıkları uygulamalar da dahil edilecek ve İslam'ın kutsal zaman uygulamaları ile farkları kısaca ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu araştırmanın konu seçimi ve yazım aşamalarında hem konunun daha iyi anlaşılması hem de detaylı bir araştırma için birçok kaynak incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen tezler dışında kutsal zaman kavramını sosyolojik açıdan değerlendiren temel kaynaklar ve mübarek gün ve geceleri dini metinler ve ibadet hayatı açısından ele alan eserlerden de istifade edilmiştir.

Çalışmamız toplumumuzun kutsal zaman anlayışını üç aylar özelinde ele alarak, dini hayata yansımalarını seçilen örneklem üzerinden anlayıcı yorumlayıcı sosyolojik yöntem kullanarak inceleyecektir. Bu bakımdan çalışmamız literatürde bir ilktir.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE / KUTSAL VE KUTSAL ZAMAN KAVRAMLARI

1.1. KUTSAL

Kutsal kelimesinin kökenini oluşturan kut; "saadet, devlet, kutsiyet, uğur, baht, talih, mutluluk, hayır, bereket, mübareklik gibi anlamlara gelmektedir" [12]

Kutsal kelimesinin anlamı da;

a. Güçlü bir dini saygı uyandıran, veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes,

b. Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, kutsi, mukaddes,

c. Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen,

d. Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan şeklinde bilinmektedir. Bu tanımlar, kutsal kelimesinin Türkçe 'deki kullanımı için söz konusudur.

Kutsal'ın terim anlamı da şu şekilde yapılmıştır: "Başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olan, yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip bulunan veya dini bir amaç için tahsis edilen" demektir.[13]

"Kutsal, kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösterendir"[14]

"Kutsal; "varlığın oluştaki, Bâki'nin de fânideki doğrudan tecellisi" olarak da tanımlanmıştır.[15]

Kutsallık ise, yaratıcıya olan yakın ilişkileri sebebiyle bazı özel zaman, mekân veya eşyaların sahip olduğu özelliktir. [16]

Kutsal kelimesinin mastar olarak farklı bir kullanımı da kutsiyettir. Kutsiyet Arapça 'da "temiz ve pak olmak" anlamındaki kuds kelimesinden alınmıştır. Aynı kökten gelen takdis

[12] Faruk K. Timurtaş, *Yeni Kelimeler Sözlüğü (* İstanbul 1979), 114.; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük,* (Ankara 1981), 623.; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* (Ankara 1988, 2), 939.
[13] John R. Hinnels, ¨Dictionary of Religions DR¨*, Great Britain*, (1988), 151.
[14] Mircea Eliade, *Kutsal ve Dindışı,* çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: Gece Yayınları, 1991), Giriş VIII.
[15] Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı,* çev. Şehabeddin Yalçın (İstanbul: 1995), 8.
[16] Ahmet Güç, ¨Kur'an'da Kutsallık anlayışı¨, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 1 (2000), 9

"kutsallık nispet etme", bundan türeyen mukaddes de "kutsallık nispet edilmiş" manasına gelir.[17]

Mübarek, mukaddes, aziz gibi anlamlara da gelen kutsal, nitelediği nesneye çoğu kez dini bir önem yüklemektedir. Bir nesnenin dini bir gerekçeyle yüceltilmesi ve saygıdeğer kabul edilerek korunması anlamına gelmektedir.

Kutsal karşılığında batı dillerinden İngilizce' de "sacred" ve "holy" kelimeleri kullanılır. Holy, sacred ile benzer anlamı taşımakla birlikte normal hayattan farklı olan bir gücü ifade eder. Mesela ¨Holy Quran¨ ifadesi, kutsal kitap Kur'an anlamında kullanılmaktadır. Batı dünyasında kutsalın bir din bilimi konusu olarak ele alınması XIX. yüzyılda görülmeye başlanmıştır. Daha çok Eski Ahit'teki iptidaî kutsal kavramı esas alınarak yapılan çalışmalar Schleiermacher ile başlayıp Rudolf Otto ile zirvesine ulaşır. Kavramın ele alınıp şekillenmesinde Liberal Protestanlık, Pozitivizm ve Hıristiyanlığın diyalog anlayışı etkili olan üç temel sebep olarak görülmektedir. İlk iki sebepte dini hayatın geçmişe yönelik dejenere olmuş ve gereksiz görülen olgulardan arındırılmasının ancak kutsal kavramının ön plana çıkarılması ile mümkün olacağı düşünülmüştür. Üçüncü sebebe gelince, kutsal dışındaki fenomenlerinden arındırılmış her dinin Hristiyanlıkla daha yakından diyalog kurabileceği varsayılmıştır. Antropoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi dönemin gözde bilim dalları dinlerin aslını kutsala indirgeyerek bu görüşe katkıda bulunmuştur. [18]

Bir fenomen olarak kutsalı belli eden bazı özellikler vardır. Rudolf Otto kutsalın en önemli özelliğini insanın kendinden farklı ve üstün bir güç karşısında duyduğu korku ve saygı karışımı bir hissin yöneldiği objede saklı bir kudret olarak ifade etmiştir. [19] Kutsalın bir diğer özelliği hiyerofonik özelliği olup, bir yerin, nesnenin, kişinin veya bir canlı türünün kutsal oluşu tabiat üstü, ilâhî bir gücün onunla temasının sonucudur. Meselâ Mescidi Aksa veya ağlama duvarının kutsallığı böyledir.

Ayrıca kutsal olan çiğnenemez, yok edilemez; onunla temas edilmesi gerektiğinde tabu oluşundan kaynaklanan bazı özel ritüellere başvurulur. Kutsalın sirayet özelliği ise bazı durumlarda kutsal olan bir şeyin bu kutsallığı bir başka şeye nakledilebilmesidir. Buna örnek kutsal bir kişinin el temasıyla başkalarını kutsamasıdır. Kutsalın toplumsal yönünü vurgulayan

[17] Kürşat Demirci, "Kutsiyet", *TDV İslam ansiklopedisi*, 26 (2002), 495
[18] Demirci, 496
[19] Rudolf Otto, *The Idea of The Holy*, 2.Basım (U.S.A., Oxford University Press,1958), 13

anlam haritası özelliği ise, topluluğun var oluşuna katkıda bulunan soyut veya somut fenomenleri kutsallaştırarak kendi mevcudiyetini temin etmesidir.

Dinlerde kutsal ilişkili olduğu fenomenlere bağlı olarak dört kısma ayrılır. Bunlar, kutsal mekânlar, kutsal zamanlar, kutsal varlıklar ve kutsal nesnelerdir. Kutsal kavramı, bir din içerisindeki unsurları birbirine bağlayarak o dinin bütünlüğünü sağlayan veya kuşatan en temel eleman olup din bilimlerinin ana konularındandır. Din bilimlerinin genel tanımına göre kutsal, politeizmden monoteizme kadar bütün din biçimlerinin özünü oluşturur. Herhangi bir dinde inançlı kabul edilen kişiyi Tanrı'ya, ritüele, cemaate, doktrine ve ahlâka bağlayan, onun din çerçevesinde kalmasına katkıda bulunan temel tecrübe kutsal duygusudur.[20]

İnsanların Adem as ile başlayan yaşantısında Allah'ın onu peygamber tayin etmesi ve 10 sayfalık bir bildirimle tarif edilen kutsallık özelde muhafaza edilmekle beraber zaman içinde dejenere olup yeni kutsal mekanlar, zamanlar, varlıklar ve nesneler oluşturulmuştur. Bu da insanları ilkel bir yaşama sürüklemiştir. Allah son peygamber Hz. Muhammed'e kadar her topluluğa bir peygamber göndermiş olup, bazıları Kur'an-ı Kerim ve diğer kutsal kitaplarda isim olarak da geçmektedir. Böylelikle ilkellerin kutsal anlayışının alanı daraltılmış, peygamberler vasıtasıyla kutsal anlayışı arındırılmıştır. Buna rağmen atadan gelme ilkel ve yanlış kutsal anlayışlarında devam edegeldiği toplumsal bir gerçektir.

Yahudilikte mutlak kutsal olan, Tanrı Yahve ve Onunla temas halindeki fenomenlerdir. Bütün nesnelerin Tanrı'ya nispetle kutsallık kazanmasına en iyi örnek ahit sandığıdır. [21] Eski Ahit'te başta Tanrı olmak üzere kâhinler, Sina dağı, Şabat, ahit sandığı, İsrâiloğulları, Çadır, Urim, Tumim, belki helâl olan hayvanlar, İsrail diyarı, Kudüs, Süleyman Mabedi, mabetteki eşyalar, ibadet malzemeleri kutsaldır.

İlk Hristiyanların bu konudaki inançları Eski Ahit'teki inançlara benzer. Yeni Ahit'e göre Allah'ın kutsallığının yanında İsa da "Allah'ın mukaddesidir."[22] ; Hristiyanlıkta kutsallık kavramının gerçek anlamda mimarı Saint Paul' dür. Paul ile birlikte kutsallık yalnızca Tanrı ve O'na inananlarla sınırlandırılmıştır. V. yüzyıldan itibaren sakramentlerin formüle edilmeye başlanmasıyla birlikte daha çok soyut anlamda etkili olan kutsallık kavramı, zamanla bazı somut nesnelerin veya kişilerin kutsallaştırılmasına giden bir süreçte değişime uğramıştır. Böylece kutsal kişiler (azizler, bazı görevlerdeki din adamları) ve hatta nesneler (kutsal

[20] Demirci, 496
[21] I. Samuel, 6/19.
[22] Markos, 1/24

emanetler) ortaya çıkmaya başlamıştır. Günümüz Protestan kiliselerinde ise kutsalın alanı yalnızca Tanrı ile sınırlandırılmıştır. [23]

1.2. İSLAM KAYNAKLARINDA KUTSAL KAVRAMI

İslam kaynaklarında Allah Teala Kutsal kavramının yegane sahibidir. İnsanlara kendisini her türlü eksik ve noksan sıfatlardan uzak, sadece O'na mahsus vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetun lil havadis, kıyam bi nefsihi zati sıfatları ve kullarına da kısmi olarak bahşettiği hayat, ilim, irade, semi, basar, kelam, kudret, tekvin subuti sıfatları ile tanıma imkanı sunmaktadır.

Kur'an'da Allah'ın kutsallığı "Onun ilah olması, münezzeh ve müteal oluşu" olarak kısaca özetlenebilir. Diğer varlıkların kutsallığı mutlak kutsal olan Allah Teala'ya yakınlığı, O'nun sıfatlarından pay alma oranında nisbi/izafi veya mecazi bir kutsallıktır. Bu mukaddes olmayı veya mübarek olmayı gerektirmekte, kutsalın kaynağının Allah olduğunu göstermekte, O'nun dışındakilerin hakiki kutsal yahut mutlak kutsal olamayacaklarını ortaya koymaktadır. Burada vurgulanan temel konu yegâne kutsal varlığın Allah Teala olduğudur. O'nun dışında herhangi bir şeyin kutsal kabul edilmesi ancak Onunla ilişkisi bulunması nispetindedir. Allah Teala bazı yer ve zamanlara, varlık ve nesnelere vahiy yoluyla kutsallık vermiştir. Bir şeyi kutsal olarak kabul etmekle, bazı şeylere kutsallık atfetmek aynı şey değildir. Nitekim Yüce Allah, Tâhâ Suresi'nde, Hz. Musa'ya, bulunmuş olduğu Tuvâ Vadisi'nin kutsal bir yer olduğunu bildirdiği gibi[24], kendisini de; "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et..." Tâhâ, 20/14. diye tanıtmış ve böylece yegâne kutsal varlık olarak kendisinin tanınması gerektiğini ve yalnız O'na ibadet edilebileceğini ifade etmiştir.

Allah Kuddus'tür. O zat sıfat ve fiillerinde yarattıklarına benzemekten uzak, yaratılmışların eksiklerinden münezzehtir. "Hiçbir şey Onun benzeri değildir." ayetinde bulunan tenzihi sıfatların tamamı Allah'ın mutlak kutsal olduğunu pekiştiren beyanlardandır.[25]

---

[23] Demirci, 496
[24] Tâhâ, 20/12
[25] Günay Haral, ¨Kutsiyet¨, *TDV İslam Ansiklopedisi, 26* (2002), 497.

Kutsallığın kaynağı olan Kuddus Allah'ın esmasından olup, tertemiz, her türlü kirden uzak, noksanlıklardan münezzeh olması anlamındadır. Bu bağlamda kutsal, k-d-s (ق- د- س) ve türevleri merkezli olmak üzere Kur'an'da kullanılmıştır. Kur'an'a göre kutsal en genel anlamıyla Kuddus olmak, özel anlamıyla da varlıklar hiyerarşisinde Allah'a en yakın olmaktır. Bu yakınlık Allah'ın seçimi veya O'nun tafdiliyle olmaktadır. Bu yüce Allah'ın rububiyyetinin bir gereğidir. [26]

Herhangi bir yer, zaman, nesne veya varlığın kutsallığını belirleyen bazı işaretler vardır. Bunların ilki ve en önemlisi Allah Teala tarafından bizzat tayin ve tespit edilmiş olmasıdır. Hz. İbrahim'e Cebrail vasıtasıyla gösterilmiş olan Kabe kutsal mekanlara en canlı örnek olacağı gibi kadir suresinde bin aydan daha hayırlı olarak geçen Kadir gecesi de kutsal zamanların en dikkat çeken örneğidir. Özellikle çalışmamızda zaman vurgusu yapıldığından Kadir gecesini ihya etmede hazırlık süreci olan üç ayların toplumumuzdaki etkisi genişçe açıklanacaktır. Bir yerin Allah'a tahsis edilmiş olması da kutsallığına işaret eder. Mescidlerin Allah'ın evi olarak isimlendirilmesi ve bu anlamda kutsal ve mübarek olarak saygı gösterilmesi de buna örnektir. Allah'ın herhangi bir yerde gücünü izhar etmesi de kutsalı belirleyen özelliklerdendir. Allah Teala'nın her gece dünya semasına tecelli edip insanlara herhangi bir isteklerinin olup olmadığını sormasının bildirilmesi gibi. Tüm bu işaretler inananların dünyalarının merkezleri mesabesinde olan bir yerin veya kendilerini manevi yönden yeniledikleri bir zamanın insanlar tarafından kutsal kabul edilmesini sağlamaktadır. Bu konuda belirleyici ilahi işaretlerin Kur'an'da ve hadislerde yer alması bizzat Allah'ın bu kutsalları sahiplenip işaret etmesi ile insanın evrendeki manevi yapıyı fark etmesi mümkün olmaktadır.

Kutsalı değerlendirip hayata yansıtacak olan insan, varlıklar içerisinde kutsalı en iyi idrak eden ve fıtratında kutsal duygusu bulunan yegâne yaratıktır. [27]

Kur'an'ı Kerim'deki birçok ayeti kerimede geçen şekliyle insan Allah Teala'dan bir ruh taşımaktadır. [28] Kulak, göz ve gönül nimetlerine şükretmesi ve yegane kutsalı yani Allah'ı tanıyıp hayatındaki kutsalları ona göre şekillendirmesi insandan istenmektedir. İnsan, kutsalı belirlemede yaratıcıya tabi olmak ve ancak O'nun kutsal olarak bildirdiklerini kutsal kabul

[26] Ebû Abdullah İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu"l-Meâd fi Hedyi Hayri"l-İbad*, (Beyrut, thk. Şuayb el-Arnaut-Abdulkadir el-Arnaut, Müessesetu"r-Risale,1994 c. I), 43.
[27] Rûm, 30/30
[28] Hicr, 25/29; Secde, 32/7-8-9; Sâd, 38/72.

etmek durumundadır. Her insanın fıtrattan gelen bir özellikle hayatında kıymet verdiği kutsallaştırdığı bir takım değerler vardır. Burada önemli olan bunu kendiliğinden veya suni kaynaklardan beslenerek değil hakiki kutsalın yani Allah Teala'nın bildirmesine göre belirlemesidir.

Yarattığı her şeyi güzel yapan ve ilk insanı yaratmaya da çamurdan başlayan, sonra onun neslini, hakir bir suyun özünden yaratan, sonra onu düzeltip ona kendi ruhundan üfleyen, sizin için kulaklar, gözler ve gönüller yaratan O'dur. Buna rağmen ne kadar az şükrediyorsunuz! [29]

Kutsal manevi anlamda mükemmelliği ifade etmektedir. Bu kemal ve yetkinlik en yüce ve üstün derecesini Allah Teala'da bulmuştur. Bu yüzden hiçbir eksiklik ve noksanlık Allah Teala'ya yaklaşamaz. Herhangi bir varlık Allah Teala'ya yakın oldukça, o derece O'ndan mükemmellik alır, kutsallığa yaklaşır. [30]

Kutsallık alanları Allah Teala tarafından belirlenir. Allah Teala yarattıklarını bazısını bazısından üstün kılmış, onları seçmiştir. Melekler ve insanlardan resulleri, kelamdan kendi sözünü, topraktan Beldetul Haramı, diğer mukaddes mekânları ve mescitleri, aylardan Ramazanı ve Haram ayları, günlerden Cumayı, gecelerden Kadir gecesini üstün kılmış, seçmiştir. Allah Teala'nın seçtiklerine saygı göstermek ona saygı göstermenin gereğidir. [31]

Kutsallık özde Allah Teala tarafından belirlenir. Allah yarattıklarını bazısını bazısından üstün kılmış, onları seçmiştir. Meleklerden 4 büyük meleği (Cebrail as, Azrail as, Mikail as, İsrafil as), insanlardan peygamberleri, peygamberlerden Ulu'l Azm peygamberleri (Hz. İbrahim, Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed), kelamdan kendi sözünü (104 kitap), kitaplardan Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an-ı Kerim), mekanlardan Kabe'yi, Mescidi Nebi'yi, Mescidi Aksa'yı ve diğer mescitleri, aylardan üç ayları (Recep, Şaban, Ramazan) ve haram ayları, günlerden Cumayı, gecelerden Kadir gecesini ve diğer mübarek geceleri (Mevlid,

[29] Secde 32/7-8-9
[30] Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *el-Maksadul Esna Fi Şerhi Esmaillahil-Hüsna* (Darul Kutubil İlmiyye, Beyrut,0), 46; Hüseyin Atay, "Kur'an'ı Kerim ve Kudsiyet", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c17, sy2.
[31] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir El-Taberi , *Camiul Beyan an Tevili Ayil Kur'an* (Kahire, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî, 2001, c.11), 445.

Regaib, Miraç, Beraat geceleri) üstün kılmış, seçmiştir. Allah'ın seçtiklerine hürmet O'na hürmetin gereğidir.

Şüphesiz insanlar için kurulan çok mübarek ve âlemlere hidayet kaynağı olan ilk ev (ilk mâbed), Mekke'deki (Kâbe')dir.[32]

Kulunu geceleyin Mescid-i Haramdan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksaya götüren (Allah') ın şanı yücedir.[33]

(Hükümleri) apaçık olan Kitab'a andolsun ki gerçekten biz, onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz (insanları Kur'an'la) uyarıcıyız. [34]

İyi insanlardan (seçilmiş) bir peygamber olarak ona İshak'ı da müjdeledik. Ona ve İshak'a bereketler indirdik.[35]

(Kur'an) mübarek bir kitaptır ki onu sana, âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve aklı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik. [36]

"O (zemzem) gerçekten mübarektir, o gerçekten doyurucu bir gıdadır." [37]

Mübarek kelimesinin kutsal mekanlar, zamanlar, peygamberler, varlıklar ve nesneler için kullanıldığı yukarıdaki ayetlerde ve hadislerde görülmektedir. Toplumumuzda ve İslami literatürde aynı şekilde Kabe-i Muazzama ve çevresindeki Mescid-i Haram, zemzem suyu, hacer'ül esved, Peygamber Efendimizin mescidi, Hilye-i Saadet, Mescidi Aksa ve çevresi, Kuran-ı Kerim, zemzem suyu, üç aylar ve kandil geceleri için, ayrıca alim fazıl güzel ahlak sahibi kimseler için de mübarek kelimesi kullanılmaktadır. Hatta Allah'ın nimetleri ve özellikle yediğimiz ekmek mübarek sayılmış, kıymetli tutulmuştur. Kökeni itibariyle "bereket" veya "bereketli" gibi anlamlara gelen mübarek kelimesi daha ziyade Allah Teala dışındaki kutsallar için kullanılmaktadır. Bazı zamanların, mekanların, kişilerin ve nesnelerin kutsallıkta üstün tutuldukları ve mübarek olarak hürmet gördükleri bir vakıadır. Burada dikkat edilmesi gereken

[32] Ali İmran 3/96
[33] İsra 17/1
[34] Duhan 44/2-3
[35] Saffat 37/112-113
[36] Sâd 38/29
[37] İbn Hanbel, 5, 174; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 132

ana konu mutlak kutsalın dışındaki izafi, psikolojik veya fetiş kutsalların farkına varmak ve onları tanrı yerine koymaktan, dua ve isteklerini onlara sunup neticelerini onlardan beklemekten sakınmaktır. Ancak mübarek kişilerden kendileri için Allah Teala'ya dua etmelerini istemek ayrı bir durumdur. Bunların kısaca tanımlarını yaparsak konu daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Şöyle ki:

Mutlak Kutsal: Yaratıcı aşkın varlık
İzafi Kutsal: Mutlak kutsalın veya insanın kutsallık izafe ettiği mutlak kutsalın dışındaki varlık
Psikolojik Kutsal: Aşkınlık ifade etmeden mutlak kutsalın dışındaki varlıklara karşı duyulan psikolojik pozitif eğilim
Fetiş kutsal: Kendisinde olağan üstü bir gücün varlığına inanılan maddi-manevi, canlı-cansız, doğal- yapay varlık; ¨mana¨, ¨putperestlik¨[38]

Mutlak kutsal olan Allah Teala'nın tek tanrı olduğu bilinciyle sadece O'na kulluk etmek ve sadece O'ndan yardım beklemek İslam'ın sürekli hatırlanmasını istediği bir konudur.[39] Bereketli olduğuna inanılan kutsal zaman, mekan, nesne veya varlıkların ya mutlak kutsal olan Allah tarafından ya da peygamber veli ve azizler gibi kişiler tarafından kutsanmış izafi kutsallar olduğu ifade edilebilir. Böylece ilahlık mertebesinde düşünülmeyen sadece insanoğlunu manevi yönden besleyen, kulluğunu kişiye hatırlatan kıymetler olduğu ortaya çıkar. Fetiş kutsala gelince kişinin kendisini fetiş kutsaldan yani eşyanın putlaştırılmasından koruması özellikle hem ayetler hem de hadislerle hatırlatılmıştır.[40] Tağutlara[41] kulluk edilmesinin ve onlara tekevvün ettiklerinin ötesinde bir güç atfedilmesinin önüne geçmek için Peygamber Efendimizin resminin yapılmasına dahi izin verilmemiştir.

Netice olarak söylemek gerekirse yegâne kutsal varlık Allah Teala'dır. İslâm itikadına göre ibadet, bütün eksikliklerden münezzeh olan varlığa yapılmalıdır.[42] Bu özelliklere sahip yegane varlık olan Allah Teala'nın dışındaki varlıklar kutsallıklarını O'nun işaret ettiğine göre yani O'na nispetle alırlar. İnsanların kutsallara vahyin yönlendirmesi dışında ilaveler yapması, tevhidi zorlamak anlamını çağrıştırabileceğinden dikkatli olmak gerekmektedir. Kutsal-din ilişkisinde kutsalı veya kutsalları çoğaltmanın bidate sebep olabileceği düşünülmeli, temkinli olunmalıdır. Kutsalın alanı belirlenirken ifrat ve tefritten uzak dengeli bir yaklaşım sergilenmeli, Allah Teala'ya ibadet vesilesi olan bu noktada vahyi esas alarak, üç aylar gibi

[38] Zeki Arslantürk, *Din Sosyolojisine Giriş*, (İstanbul, Çıra Yayınları, 2015), 11
[39] Fatiha 1/5
[40] Maide 5/76; Yunus 10/35; İbrahim 14/35; İbn Hanbel, III, 492, Buhârî, Tefsîr, (Furkân) 2
[41] Allah Teala'dan başka tapınılan ve hak yoldan saptıran her varlık
[42] Güç, 9

işlevsellik kazanmış kutsalları göz önünde bulundurmak isabetli bir yaklaşım olarak görünmektedir.

1.3. KUTSAL ZAMAN

Kutsal zaman, daha ziyade kendisinde diğer zamanlardan farklı olarak önemli bir olayın meydana geldiği zamandır. Bu durumda kutsal zaman, kutsal olmayan zamandan mahiyeti gereği ayrı, farklı kabul edilmektedir. XX. Yüzyılın ileri gelen dinler tarihçilerinden biri olan Mircea Eliade kutsal zamanı hiyerofanic zaman olarak ifade etmiş ve en büyük özelliğinin tekrar edilebilirlik olduğunu vurgulamıştır. İlk olarak kutlandıkları an ne kadar eskiye giderse gitsin kutsal zaman ritüellerinde amaç o kutsal anın şimdiki zamana taşınarak tekrar temsil edilmesidir.

Eliade'ye göre kutsal olmayan zaman profan zaman olarak isimlendirilen, saniye ve dakika ile ölçülebilen basit anlardır. Kutsal zaman ise ezeli ve ebedi, tersine çevrilebilir yapıdadır. Bu yapı içerisinde ritüeller vasıtasıyla yeni bir boyut kazanarak özel bir ahenk oluşturur ve profan zamandan çok farklı bir boyuta dönüşür. [43]

Eliade'ye göre kutsal zamanın iki özelliği vardır. Zamanın ilk başlangıcındaki bir olayın şimdiki zamanda yeniden icra edilmesi yani tekrar edilebilir bir yapıda olması ve tarih üstü (aşkın) olarak kabul edilmesine rağmen tarihsel bir başlangıcının, tanrının bu dünyayı yarattığı bir anın ya da medeniyeti başlatan bir atanın, kahramanın olmasıdır. [44]

Kutsal zaman kendi içerisinde yüklenen anlamlara göre değerlendirilmekte ve kutlanmaktadır. Kutsal zaman, bir fenomen olarak ortaya çıktığında mitsel ve ritüel boyutta farklılık gösterebilmektedir. Dinsel anlamda zaman kavramı, tekrarlanan (döngüsel) ve çizgisel (linear) olmak üzere iki şekilde vurgulanır. Kutsalın tezahürü ile birlikte bu zaman türlerinin her ikisi de yeni bir boyut kazanır ve kutsallaşır.

Hayatımızı ölçen zaman değerlendirilirken her dinin kendine özgü kutsal zamanları olduğu görülür. Günlük hayatın rutin akışının dışında olan ve/veya içerisinde bir gizemi barındıran kutsal zamanlar kişiyi farklı bir boyuta taşır. [45] Her topluluk kendisi için önemli olan ve çeşitli yollarla belirlenmiş kutsal zamanın dönüşümlü bir şekilde kutlanabilmesi için

[43] Mircea Eliade, *Patterns in Comparative Religion* (London, University of Nebraska Press, 1996), 389
[44] Eliade, 390
[45] Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabalcı Yayınevi,2002), 99.

dinî takvimler oluşturmuştur. Takvim, zamanı günlere, aylara, yıllara bölme metodu olup, dini takvimler oluşturulurken dünyanın ve ayın dönüşümünden ilham alınmış ve bu takvimler dairesel olarak ilerlemişlerdir. İnsanoğlunun takvim oluşturma çalışmaları ayın günlük devrelerinin gözlemlenmesiyle başlamıştır. Ay'ı kullananlar ayın dünya etrafında 12 kez dönüşünü esas almışlardır. Ay takvimi diye isimlendirilen bu takvimlerde 354 gün bir yılı meydana getirmiştir. Güneşi kullananlar ise dünyanın güneş etrafındaki bir tam dönüşünü esas almışlardır. Güneş takvimi diye isimlendirilen bu takvimlerde 365 gün 6 saat bir yılı meydana getirmiştir. [46] Böylelikle sonsuzluğu ifade eden hakiki kutsalla bağlantılı bu kutsal zamanların ilk yaşandığı ana dönebilme imkanı sağlanmış olur. İnananlar diğer zamanlardan farklı ve özel olarak kutladıkları, daha içten samimi ibadet ve dualar gerçekleştirdikleri bu günlerin yıldönümleri ile manevi bir gelişme ve hakiki kutsal olan Allah'a yakınlaşma imkanı bulurlar. İnsan davranışlarını anlamak için gerekli olan psiko- sosyal belirtilerin en önemlilerinden biri kuşkusuz insanın kutsal ile olan ilişkisidir. Dolayısıyla dinlerde kutsala yönelik her olgu gibi kutsal zaman ile ilgili olay, düşünce ve tecrübeler de hem toplumu hem bireyi doğru değerlendirmek açısından önemlidir.

Kutsal zaman başlangıçtaki halini dini bayramlar, dini tören zamanları ve dini kutlamalar ile güncelleyebilir. Böylece tarihi süreçte meydana gelen kutsal bir olayın değerlendirilme şekli yenilenmiş, biçim değiştirmiş ve hatırlanmış olabilmektedir. Tersine daha sonra tekrar eski haline dönerek de kutlanabilmektedir. Tarih boyunca birçok bilim dalının değerini vurguladığı zaman aslında her çeşidiyle kutsal zaman olabilir. Dolayısıyla zaman doğaüstü olanı, insanüstü olanı, tarih üstü olanı ve mutlak olanı ortaya koyabilir. Kutsal zaman diyalektiğinde her bir zaman, kutsal zaman olmaya adaydır.

Tüm dinler, inanç esasları ve bu esasların hayata yansımasında kutsala bir şekilde vurgu yapmakta, insanın kutsal olanla ilişkisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Eliade bu konuda hiyerofanileri yani kutsalın her tezahürünü insan için bir varoluş, anlam ve hakikatin ortaya çıkışı olarak algılar. Ona göre kutsal, insan bilinci içerisinde asıl bir unsurdur. Gerçek ve anlamlı bir dünya bilinci, kutsallığın anlaşılması ve yaşanması ile ilişkilidir. İnsan zihni gerçek ve anlamlı olanı, kutsalın deneyimi ya da tecrübesi ile anlayabilir. Aynı zamanda kutsal, dini ve mistik tecrübeleri bütünüyle içine alan ve evrensel boyutlu bir fenomendir ve kendisini daha

[46] Belgin Tezcan Aksu, ¨Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz¨, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2, sy 1, (2018), 382-413.

çok doğal gerçeklerden farklı bir olgu olarak sunar. Daha ziyade tanrıyı niteleyen ya da onu çağrıştıran kavramlarla kullanılır. [47]

Tarihi süreçte bütün inançlarda kutsal sayılan anların mevcut olduğunu görüyoruz. Farklı bölgelerde ve farklı kültürlerde yaşanan bu anların kutsallığının devam ettirilmesi kutsal zaman kavramını ortaya çıkarmıştır. Kutsalın tezahür anları her yıl tekrarlanmış ve söz konusu zaman, diğer zamanlardan daha üst bir konuma gelmiştir. Toplumların sahip olduğu inanışa, yaşadıkları bölgeye, sahip oldukları kültüre göre kutsal olarak kabul ettikleri zamanlar farklılık gösterebilir.

Semavi dinlerde belirtilen ilk insan Adem as ve eşi Havva ile başlayan dünya hayatında, aynı zamanda Adem as ın ilk peygamber ve suhuf adı verilen ilk kitap verilmiş olması hasebiyle ilahi bir inanç ve kutsallığın varlığı bilinmektedir.[48] Ancak zamanla inanç ve kutsal değerler tahrifata uğramış, cehaletle birlikte ilkel topluluklar oluşmuştur. Yine bilinmektedir ki, bu döngü 124bin peygamberle tekrarlanmıştır. Şöyle ki, her topluluğa bir uyarıcı peygamber gönderilmiştir.

İlkel toplumlar incelenecek olursa kutsal zamanın tabiat hayatıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu dönemlerde kutsal zamana yönelik gerçekleştirilen kutlamalar daha çok tabiat ritüelleri şeklinde ortaya çıkmıştır. Tabiatın Tanrının bir tezahürü olarak kabul edilmesi bundaki en önemli etkendir. Hayatını çiftçilikle idame ettiren kabilelerin ekin ve hasat bayramları, tabiatın yeniden canlandığı bahar bayramları, ziraatçı toplumlarda gündönümü ve ekinoksun kutlandığı güneş bayramları ile yeniay ve dolunay kutlamaları, tabiat bayramları olarak kutlanan kutsal zamanlardandır. Mesela, Nevruz Türklerde ve diğer Orta Asya kavimlerinde ilkbaharın gelmesiyle birlikte kutlanan bir bahar bayramıdır.[49]

Hinduizm'de, dinsel gelenekte var olan Tanrı ve Tanrıçaları ait çeşitliliğin kutsal kabul eden edilen zamanlara da yansıdığı görülür. Tarih içerisinde birtakım değişikliklere uğrayarak günümüze ulaşan Hindu kutsal gün ve bayramları eski ve yeni dönem olmak üzere ikiye ayrılır. Eski döneme ait olan Ay ziyafeti, Dört ay törenleri, Adak kutlama günleri daha çok doğa olayları ile ilgilidir. Günümüzde en yaygın olarak kutlanan ve Hindu kutsal metinlerinde zikredilen Ram Ravami, Krishna Janamashtami, Holi, Diwali ve Ganesh Chaturthi isimli bayramlar ise yeni dönem içerisinde yer alan dini bayramlardır. [50]

---

[47] Münir Yıldırım, ¨Mircea Eliade'de 'Kutsal ve Kutsal Zaman' Kavramı¨, *Dini Araştırmalar* 10, 28 (2007), 59-82
[48] Süleyman Hayri Bolay, ¨Adem¨ Maddesi, *TDV İslam Ansiklopedisi* 1 (2002), 358-363.
[49] Ekrem Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, (Isparta, Fakülte Kitabevi, 2011), 101.
[50] Mustafa Ünal, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, (İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008), 40-41

Budizm'de her ayın birinci Hilal ve on beşinci Dolunay günleri Uposatha günü olarak kabul edilir. Tarihteki olaylarla ilişkilendirilip kutsallık kazanan Uposatha günleri Budistler için çok değerli ve kutsaldır. Budizm'de Buda'nın ve çeşitli Budist grupların kurucularının hayatlarındaki tarihsel ve dinsel olaylar anısına kutlanan pek çok festival ve tören de mevcuttur. Budist ekollere göre farklılık gösteren bu kutsal bayramlar içerisinden en öne çıkanları *Vesak*, *Buda*, *Mağa Puja*, *Asalha Puja* günleri ve *Ohigan Festivali*'dir. Adı geçen bayramlar haricinde Budist geleneğe ait farklı mezheplerce kutlanan daha pek çok dinî bayram vardır. Bu kutsal günlerde din adamları ile tapınaklarda bir araya gelen Budist halk yiyecek ve çeşitli eşyaları hediye olarak götürür ve ruhbanlarla beraber ibadet ederler. [51]

Yahudilikte Tanrı Yahve ile olan ilişkiler ve Yahudi tarihindeki önemli dönüm noktalarına dayalı pek çok kutsal zaman vardır. Yahudiler kutsal zamanların belirlenmesinde Eski Ahit'i temel almışlardır. Yahudi takvimi hem ay hem de güneşin hareketine göre hazırlanmış bir takvimdir. Yahudilerin yılbaşı olarak kutladıkları Roş Haşana a kefaret günü olarak kabul ettikleri Yom Kippur, çölde geçen 40 yıllık sürecin anısına kutlanan Sukkot, kandil Bayramı olarak anılan Hanuka, hatim bayramı olan Simha Tora, Mısır'da yaşanan esaretten kurtuluşun anısına kutlanan Fısıh ve Tevrat'ın indirilişi anısına kutlanan Şavuot Yahudi takviminde öne çıkan kutsal gün ve bayramlardır. Bu bayramların dışında Yahudilerin yaşadıkları üzücü veya önemli olaylara ilişkin kutlanan Matem günü, Soykırım ve Direniş günü, Bağımsızlık günü gibi kutsal zamanları da vardır. [52]

Hristiyanlıkta kutsal günler öncelikle Hz İsa'nın yaşamıyla ve sonrasında Kutsal Ruh Meryem ve Aziz kabul edilen din adamları ile ilgili önemli günlerdir. Farklı mezheplere göre değişen bir niteliğe sahip olsa da genel uygulamaya bakıldığında Hz İsa'nın doğumu anısına kutlanan Noel, Hazreti İsa'nın dirilişi anısına kutlanan Paskalya ve kutsal ruhun havaleler üzerine inişinin hatırasına kutlanan Pentekost olmak üzere 3 önemli bayramları, kutsal zamanları olduğu görülür. [53] Bunların dışında azizlere yönelik pek çok Anma ve kutlama günleri de vardır.

[51] Ali İhsan Yitik, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ed. Şinasi Gündüz, DİB Yay, (Ankara 2010), 332-333.
[52] Ünal, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, 158-159
[53] Ünal, *Dinlerde Kutsal Zamanlar*, 188.

1.3.1. ÜÇ SEMAVİ DİNDE KUTSAL ZAMAN UYGULAMALARI

Dinlerin mensuplarını dindarlık konusunda eğiten ve geliştiren çeşitli uygulamaları söz konusu olup bu uygulamaların belirlenmiş zamanları vardır. Aşkın varlıkla irtibatın arttığına inanılan bu kutsal zamanlar çeşitli ritüeller ile ibadet yoğunluklu ve bayram olarak kutlanmaktadır. Bunlara aşağıda üç semavi dindeki uygulamaları örnek olarak verebiliriz.

Hristiyanlıkta, Hz. İsa'nın doğum günü olarak her sene 25 Aralık tarihinde kutlanan Kutsal Doğuş veya Milat Yortusu gibi isimlerle de anılan Noel, hazırlıkları aylar öncesinden başlayan renkli bir kutlamaya sahiptir. Okullarda da İsa'nın doğumunun canlandırıldığı sahneler düzenlenir.

Tövbe Salısı, özellikle Batı Kiliselerinde Büyük Perhiz' in ilk günü olan Kül Çarşambası' nın arifesinde kutlanır. Büyük Perhiz esnasında yumurta ve yağ tüketilmesi yasak olduğu için son gün bu malzemeler ile yapılan pankekler tüketilir.

Özellikle Batı kiliselerinde gerçekleşen Kül Çarşambası, Büyük Perhiz' in ilk günü olmaktadır. Paskalyanın 6,5 hafta öncesinde yer alan Kül Çarşambası, İsa'nın çölde 40 gün oruç tutmasına atfen uygulanır. Kül Çarşambasında cemaatin alnına kül ile haç çizilir.

Meryem Ana Yortusu, Meryem'in göğe yükselişinin yıl dönümü olarak kutlanır. Katolik ve Ortodoks Hristiyanlığın bayramıdır. Kilise geleneklerine göre 15 Ağustos'ta ya da bu tarihe en yakın Pazar gününde kutlanır. Birçok ülkede bugün resmi tatildir.

Hamsin Yortusu, Beyaz Bayram olarak da biliniyor. Tarihi, her sene farklı zamanlarda olsa da genel olarak Mayıs ya da Haziran aylarına denk gelmektedir. Bu bayram, Paskalyadan 50 gün sonra kutlanır. Hamsin Yortusunda evler akağaç, leylak ve huş ağacı dalları ile süslenir.

Hristiyanlık dinince bilinen ya da bilinmeyen tüm azizlerin anıldığı kutsal bir gün olan Azizler Günü, Batı kiliselerinde 1 Kasım, Doğu kiliselerinde ise Hamsin Yortusundan sonraki ilk Pazar günü kutlanır.

Beşaret Bayramı, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kaldığı farz edilen 25 Martta her yıl milyonlarca Hristiyan tarafından kutlanır. Müjde ve iyi haber anlamına gelmektedir. İnanca göre Beşaret Bayramında en güçlü zehir bile etki etmez, su ve orman perileri o gün ortaya çıkarmış.

Epifani Bayramı, Hz. İsa'nın doğumundan 12 gün sonra kutlanır. Ortodokslarda Teofani olarak da bilinen bu günde en yaygın bilinen kutlama, soğuk suya girmektir. Özellikle Rusya'da yaşayanlar buzlu suya girerek kutlama yaparlar.

Paskalya Bayramı ise en eski ve en önemli Hristiyan bayramlarındandır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra 3. günde dirilişinin kutlandığı Paskalya dönemi, genel olarak Mart sonundan Nisan sonuna kadar devam eder. Her sene sabit bir tarihte gerçekleşmese de kiliselerin çoğunda Pazar günü kutlandığı için Diriliş Pazarı olarak da bilinir. Rengarenk boyanmış yumurtalar, Paskalyanın en bilinen sembolüdür.

Musevilikte Roş Aşana, Yılbaşı olarak da bilinir. Gün boyunca Museviler geçmiş yıla ilişkin yaşamını gözden geçirir ve işlediği günahların bağışlanmasını dilerler. Kendileri, yakın çevreleri ve uzak çevreleri için hayır duaları ederler.

Şabat, Cuma günü gün batımı ile başlayarak Cumartesi günü gün batımı sonrasına kadar devam eden bir yemektir. Şabat esnasında kimse bir şey ile ilgilenmez. Ev halkı en güzel ve temiz kıyafetlerini giyer ve Şabat sofrasını erkenden hazırlar. Aile ilişkilerini güçlendirmeyi sağlayan Şabat gelenekleri, evin hanımının Şabat mumlarını yakması ile son bulur.

Hanuka Bayramı, Kislev ayının 25. günü kutlanmaya başlanır ve tam 8 gün sürer. Hanuka, Selefkilere karşı olan ayaklanmanın anısına her gün bir tane mum yakarak toplamda 8 mumun yakılması ile kutlanır. Mum yakma ritüelinden dolayı Hanuka, Işıklar Bayramı olarak da bilinir.

Sukot Bayramı, Çardaklar Bayramı olarak da bilinir. Musevilerin 40 yıl boyunca göçebe olarak yaşadıkları çölde çardakların altında barınmalarını andıkları ve bu dönemde Tanrı tarafından korundukları için şükrettikleri bir bayramdır. Bazı bağ meyvelerinin ve zeytinlerin olgunlaştığı zamanda kutlandığı için Hasat Bayramı olarak da anılır.

Yom Kippur, Musevi inancında inanılmaz önemli bir yere sahiptir. Yom Kippur günü gelince özel dualar ile Sinagoglara gidilir ve herkes Tanrı'ya yakararak günahları için af diler, hemcinsini üzecek bir şey yaptıysa ondan özür diler.

Tu Bişvat Bayramı, Musevilerin, doğa ile ne kadar uyumlu olduklarını göstermek için kutladıkları bir gündür. Dinsel ve geleneksel bir değer olarak görülür. Bu bayram, günümüzde kırlık alanlara ağaç fidanı dikilmesi ile kutlanır.

Pesah Bayramı, ilk İbranilerin İsrailoğulları kolunun Mısır köleliğinden Tanrının yardımı ile kurtulmasının kutlanıldığı bayramdır. Pesah Bayramı süresince yani 8 gün boyunca mayalı hamur ürünleri yenmez ve evde bulundurulmaz.

Şavuot Bayramı, İsrailoğullarına Peygamber Moşe tarafından On Emir'in verilişinin yıldönümü olmaktadır. Turfanda ürünlerin olgunlaşarak yenmeye başlanması nedeniyle

Turfandalar Bayramı olarak da anılır. Bu bayramda gelenek olarak süt ürünleri ve sütlü tatlılar tüketilir.

İslam inancında yaygın bir yere sahip olan Kadir Gecesi, Kur'an'ın Cebrail as tarafından Hz. Muhammed'e vahyedilmeye başlandığı gece olarak bilinir. Kadir Gecesi, beş ayetten oluşan Kadir Suresinde de kendisinden bahseder.

Ramazan Bayramı, İslam alemindeki oruç tutma zamanı olan Ramazan'ın ardından 3 gün süren bir bayramdır, Şeker Bayramı olarak da bilinir. Ramazan ayı boyunca tutulan orucun sonunda olan bayram sabahı namaza gidilir. Ardından eş-dost ziyaretleri gerçekleştirilir. Kalabalık sofralar kurulur ve tatlı ikramları yapılır. Müslümanlar, zekat görevini de bu dönemde gerçekleştirirler.

Kurban Bayramı, İslam dininde 4 gün boyunca kutlanır. Allah Teala'ya yaklaşmak ve Allah Teala'nın rızasına ermek niyetiyle kurban kesilir. Kur'an'da İbrahim ve oğlu İsmail arasında geçen bir kıssa, Kurban Bayramının genel amacı hakkında bilgi vermektedir.

Recep ayının ilk Cuma gecesi olan Regaip Kandili, ismini meleklerden almıştır. Regaip gecesinde insanlar ibadet eder, tövbe eder ve günahları için af diler. Bir gün öncesinden oruç tutulursa sevabı olur.

Mevlid Kandili, İslam dininin peygamberi olan Hz. Muhammed'in doğum günüdür. Kur'an'da yer almasa da kutlanmaktadır. Kandil gecesi olarak da bilinmektedir. Bu gece Müslümanlar ibadet eder ve günahları için af diler.

Miraç Kandili, İslam inancında Hz. Muhammed'in göğe yükselmesi nedeniyle kutlanan mübarek gündür. Hz. Muhammed'in bir gece Mescid-i Haram' dan Burak adlı bir binek ile Mescid-i Aksa' ya gitmesi ve ardından miraca yükselmesini temel alır.

Berat Kandili, İslam dininde kutsal sayılan geceler arasında yer alır. Şaban aynın 14. ve 15. gününü birbirine bağlayan gecedir. Günahların affedildiği ve kulların temize çıktığı gece olarak bilinir. Bu nedenle Rahmet Gecesi olarak da anılır. Berat Gecesi ayrıca Kur'an'ın dünyaya toptan indirildiği gece olmaktadır. [54] Muharrem ayının birinci gecesi Müslümanların yılbaşı gecesi olarak kutlandığı gibi bu ay Kuran'da adı geçen mübarek aylardan kabul edilir. Aşure orucu da bu ay içerisindedir. Müslümanlar, bu geceyi ihya eder ve saygı gösterirler.

[54] ¨İnançların En Kutsal Günleri: Dünya Dinlerinin Özel Gün ve Bayramları¨, onedio.com, erişim Temmuz 2021, https://onedio.com/haber/inanclarin-en-kutsal-gunleri-dunya-dinlerinin-ozel-gun-ve-bayramlari-911591

Üç semavi dindeki kutsal günlerin çıkış noktalarında benzerlikler olsa bile özellikle uygulama noktasındaki farklılıklar dikkat çekmektedir. Her üç inanışta da yılbaşının kutsal gün olarak kabul edilmesi çıkış noktasındaki benzerliğe örnek gösterilebilir. Ancak kutlama uygulamalarına bakıldığında Hristiyanlığın kutsal zamanları daha çok eğlenceye yönelik festival tarzında kutladığını, Yahudiliğin İsrailoğullarının başından geçen olayları hatırlayıp millet şuuru kazandırma amaçlı ideolojik olarak değerlendirilebilecek kutlamalar gerçekleştirdiğini, İslamiyet'in ise daha çok bireyin kendini terbiye etmesine ve diğer insanlara yardım ederek toplum düzenine katkıda bulunma amaçlı kutlamalar yaptığı dikkat çekmektedir.

1.4. İSLAM'DA KUTSAL ZAMANLAR

İslamiyet'te kutsal zamanlara genel olarak bakıldığında yıl içerisinde yer alan günlerin dinî açıdan birbiriyle aynı değere sahip olmadığı görülür. Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla insanlara ulaşan ilahi mesajın tamamının Ay Takvimi esasına göre indiği ve yine İslam Peygamberinin as tavsiye ve uygulamalarının yer aldığı hadisi şeriflerde ay takviminin esas alındığı görülmektedir.

Temel İslami ibadetlerden Haccın ifası, Ramazan orucunun ne zaman başlayacağı ve ne kadar süreceği, hangi gece veya gündüzlerin diğer gecelerden farklı ve üstün olduğu vb. hep Hicrî Takvim esasına göre belirlenmiştir. Her ayın "eyyamı bîyd" denilen 13,14,15'i, Ramazan Bayramı ve süresi, Kurban Bayramı ve süresi, Peygamber Efendimizin doğum yıldönümü olan Mevlid gecesi, üç ayların başlangıcında ilk perşembeyi cumaya bağlayan Regaib gecesi, İsra ve Miraç olayının gerçekleştiği Miraç gecesi, her hayırlı işin ayırt edildiği Berat gecesi ve bin aydan hayırlı olan Kur'an-ı Kerimin indirilmeye başlandığı Kadir gecesi ve gündüzleri ay takvimine göre bildirilmiş ve her yıl tekrarlanmaktadır.

Hz. İbrahim as oğlu İsmail'i getirip de Hacer validemizle birlikte, o zaman boş bir saha olan şimdi ise Mekke-i Mükerreme'nin olduğu yere iskân ettiği zamandan beri bu kamerî takvimin ayları kullanılmıştır. Sonra cahiliye devrinde bu ayların kullanılmasında bir takım değişiklikler yapılmış ve seneyi 13 ay yapmak gibi keyfî uygulamalar olmuştur. Hatta bu uygulama Peygamber Efendimizin Veda Haccına kadar devam etmiştir. [55]

[55] Mustafa Fayda, "Nesî", *TDV İslam Ansiklopedisi 32*, (2002), 578-579

Ayların sayısının on iki olduğunu bildiren ve nesîi yasaklayan âyetler (Tövbe 9/36-37) yaygın kanaate göre hicretin 10. (632) yılında nâzil olmuştur. Resûlullahın nesîi ilga etmek için Vedâ haccını yaptığı 10. yılı beklemesinin sebebi de yukarıdaki ayetin işaret ettiği ve Peygamber Efendimizin aşağıdaki hadisi şeriflerinde belirttiği üzere bu yılda ayların gerçek yerlerine denk gelmiş olmasıdır. Hz. Peygamber Vedâ haccını zilhicce ayında ifa ederken okuduğu hutbede, "Zaman Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü" diyerek bu âdeti (nesî) kaldırdığı gibi haccın kıyamete kadar zilhicce ayında yapılmasını da sağladı. [56]

Hicrî Takvim'de, Peygamber Efendimizin Medîne'i Münevvere'ye hicreti başlangıç olarak kabul edilir. Hz. Muhammed'in vefatından altı yıl sonra Hz. Ömer zamanında sistemli hale getirilen bu takvim Peygamber Efendimizin hicreti sıfır, başlangıç olduğu için ''Hicri Takvim'' olarak isimlendirilmeye başlanmıştır.

Hicrî-kamerî takvimin 12 olan ayları aşağıdaki gibi sıralıdır.

1. Muharrem (Haram kılınan, yasaklanan; kutsal olan, saygı duyulan anlamlarındaki muharrem savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan biridir.)
2. Safer (Boş kalmak, boşluk anlamlarına gelen safer haram aylardan sonra gelen ilk aydır. Arapların bu ayda savaşa çıkıp evlerinin boş kaldığı bilinir.)
3. Rebîülevvel (Bahar, bahar yağmuru, bolluk ve bereket gibi anlamlara gelen rebî' ile evvel kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Hz. Peygamberin doğduğu aydır.)
4. Rebîülâhir (Bahar, bahar yağmuru, bolluk ve bereket gibi anlamlara gelen rebî' ile ahir kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Rebîü's-sânî (ikinci rebî') de denir.)
5. Cumadelûlâ (Soğuk ve kurak anlamlarına gelen cumade ile ilk anlamındaki ula kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Bu isim İslam'ın doğuşu sırasında kullanılmaya başlanmıştır.)
6. Cumadelâhire (Soğuk ve kurak anlamlarına gelen cumade ile son anlamındaki ahire kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelir. Bu isim de İslam'ın doğuşu sırasında kullanılmaya başlanmıştır.)
7. Recep (Korkmak; saygı duymak, tâzim göstermek anlamlarına gelen recb kökünden türeyen receb kelimesi saygı duyulan ve savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan birinin adı olup dinî gelenekte önemli bir yeri olan üç ayların ilkidir.)

[56] Bünyamin Erul, "Veda Haccı", *TDV İslam Ansiklopedisi 42*, (2002), 590-591

8. Şaban (dağılmak, gruplara ayrılmak anlamındaki şa‘b kökünden türeyen şa‘bân ayı dinî gelenekte önemli bir yeri olan üç ayların ikincisidir.)
9. Ramazan (Güneşin güçlü ısısından çok fazla kızmış yer manasındaki ramdâ’ kelimesinden türeyen Ramazan oruç ayıdır. Kur’an-ı Kerîm’de adı geçen yegâne ay olan Ramazan ayı, Kur’an’ın bu ayda indirilmiş olması hasebiyle diğer ayların sultanı olarak ifade edilir.)
10. Şevval (Yukarı kalkmak, yükselmek; kaldırmak anlamlarındaki şevl kökünden türeyen Şevvâl ayının ilk üç günü Ramazan bayramı olarak kutlanır.)
11. Zilkâde (Oturmakla geçen ay, oturma zamanı anlamında “Zü’l-kâde” savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan biridir.)
12. Zilhicce (Hac ayı anlamındaki Zilhicce savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan biridir. Sekiz ve on üçüncü günleri arasında hac menâsiki ifa edilir. Onuncu ve on üçüncü günleri arasındaki dört gün ise Kurban bayramı olarak kutlanır.)

1.4.1. HİCRİ YENİYIL VE AŞURE

Müslümanlar için kutsal günlerin yaşanmasını kolaylaştıran Hicri senenin ilk ayı Muharrem ayıdır. Muharrem ayının 10. günü olarak bilinen aşure günü dinler tarihinde Adem as, Nuh as, ondan sonraki peygamberler ve Musa as zamanlarında mübarek, mutlu, güzel, müminleri sevindirici bir takım olayların vuku bulduğu bir gün olması dolayısıyla tarihi derinliği olan bir gündür. Aşure günü kaynaklarda ziynet günü olarak da isimlendirilir. Ziynet günü, süslenme, tezeyyün günü, bayram günü, herkesin güzel elbiselerini giyme günü gibi anlamlarına gelir.

Öncelikle Muharrem ayını inceleyecek olursak ayeti kerime ile sabit olan bir muhteremliğinin olduğunu yani hürmet edilmesi gereken 4 haram aydan biri olduğunu fark ederiz. Eski senenin son iki ayı olan Zilkade ve Zilhicce ayları ile peş peşe gelen Muharrem ayı da hac mevsiminin yapıldığı aylardandır, hac mevsiminin içindedir. Ayrıca Müslümanların tüm dini vecibelerinin, önemli kutsal günlerinin belirlendiği hicri senenin ilk ayı olması hasebiyle geçmiş senenin manevi yönden nasıl geçirildiğinin hesabının yapıldığı, yeni sene için güzel işler yapma kararlarının alındığı bir başlangıçtır. Bu nedenle Muharrem ayında oruç tutmak çok tavsiye edilmiş, hadisi şeriflerde Ramazandan sonra en faziletli orucun Muharrem orucu olduğu ifade edilerek Muharrem ayı Allah’ın ayı olarak nitelendirilmiştir.

“Ramazan’dan sonra en faziletli oruç, Allah’ın ayı olan Muharrem’de tutulan oruçtur. Farz namazlardan sonra en faziletli namaz da gece namazıdır.” [57]

Hicret olayının başlangıç olarak kabul edilmesinde de yeni yıla girerken Müslümanların toplumca hangi duygu durumunda olması gerektiğinin ipuçları vardır. Ayeti Kerime’de belirtildiği üzere hicret kötüden iyiye dönüş, yanlışı bırakıp doğruya yöneliş, umudu kaybetmeyip en güvenilir olana sığınmaktır, kurtuluştur. [58]

Aşure günü ise Muharrem ayının 10. günü kutlanan çok önemli, mübarek günlerden birisidir. Eski peygamberlerin büyük iltifatlara, ikramlara mazhar olduğu, kurtulduğu, sevaplara erdiği, sıkıntılardan feraha çıktığı gün olarak peygamberlerin hepsinin hayatında mühim yeri olan bir gündür.

Bugünde Yüce Allah on Peygamberine on çeşit ikramda bulunmuştur. Hz. Musa (as) Aşure günü Kızıl Denizi yararak kurtulmuş, Firavun ve ordusu denizde boğulmuştur. Hz. Nuh (as) ın gemisi Cudi dağının üzerine Aşure günü demirlemiştir. Hz. Yunus (as) balığın karnından Aşure günü kurtulmuştur. Hz. Adem (as) ın tövbesi Aşure günü kabul edilmiştir. Hz. Yusuf (as) kardeşlerinin attığı kuyudan Aşure günü kurtulmuştur. Hz. İsa (as) o gün dünyaya gelmiş ve o gün sema’ya yükseltilmiştir. Hz. Davut (as) ın tövbesi Aşure Günü kabul edilmiştir. Hz. İbrahim (as) in oğlu Hz. İsmail (as) Aşure Günü doğmuştur. Hz.Yakup (as)’ın kapanan gözleri o gün tekrar görmeye başlamıştır. Hz. Eyyüb (as) hastalığından Aşure Günü şifaya kavuşmuştur.[59]

Muharrem ayının özelinde Resulullah aşure gününde oruç tutmuş ve bunu Müslümanlara tavsiye etmiştir. (Buhârî, Savm, 69) Hz. Peygamber (s.a.s.) Medine’ye gelince, Yahudilerin aşure gününde oruç tuttuklarını görmüş ve “Bu gün niçin oruç tutuyorsunuz?” diye sormuştu. “Bu, hayırlı bir gündür. Allah, o günde Benî İsrail’i düşmanlarından kurtardı. (Şükür olarak) Hz. Mûsâ o gün oruç tuttu.” dediklerinde Resulullah da (s.a.s.) “Ben Mûsâ’ya sizden daha yakınım.” buyurup o gün oruç tuttu ve Müslümanlara da tutmalarını tavsiye etti.[60]

Hz. Peygamberin Yahudilere muhalefet için ertesi sene âşûrâ orucunu Muharrem’in dokuzuncu günü de tutacağını söylemesi (Ebû Dâvûd, Savm, 66); bu orucun Muharrem ayının

[57] Müslim, Sıyâm, 202-203; Ebû Dâvûd, Savm, 55
[58] Tövbe 9/2
[59] Sahihi Müslim Şerhi, 6/ 140.
[60] Buhârî, Savm, 69; Müslim, Sıyâm, 127-128

dokuzuncu ve onuncu veya onuncu ve on birinci günlerinde tutulmasının daha doğru olacağına işaret etmektedir. [61]

Aşure günü oruç tutmak ya ondan bir önceki günle bağlayarak, oruçla geçirmek iyi olur. Ya da bir sonraki günle beraber, peş peşe tutmak lazım. Aşure günü için Müslümanlara tavsiyelerde bulunan Hz. Muhammed bu günde aile ve ev halkına ikramlarda bulunmanın, hediyeler almanın tüm sene boyunca bereket ve genişliğe vesile olacağını bildirmiştir. "Her kim Aşure gününde ailesine ve ev halkına ikramda bulunursa, Cenab-ı Hak da senenin tamamında onun rızkına bereket ve genişlik ihsan eder".[62]

İslam tarihinde 10 Muharrem'le ilgili elim bir olaya da dikkat çekmek gerekir. Bu mübarek günde Hulefa-i Raşidin döneminin 4.halifesi, İslam Peygamberinin damadı olan Hz. Ali'nin mübarek oğlu Hz. Hüseyin ailesi, çocukları ve sevdikleriyle beraber Kerbelâ'da şehit edilmiştir. Yürekleri parçalayan, acı, elim bu tarihî olayı anmak için Hz. Hüseyin Efendimizin ruhu için çeşitli dualar, sureler okunup, hatimler indirilir ona manevi hediyeler gönderilir. Kerbelâ olayı Müslüman alemi için çok acı bir olaydır.

1.4.2. MEVLİD KANDİLİ

Mevlid kelimesi, lügatte "doğum yeri" yahut "doğum zamanı anlamına gelmekte olup, ıstılahta iki manaya taalluk etmektedir. Burada lügat manasıyla bağlantılı olarak Efendimizin doğum zamanı kastedilmektedir. İslam kültüründe Efendimizin doğumunun kutlandığı gecelere "Mevlid gecesi" ya da "Mevlid kandili" denilmektedir. Bu vakitlerde camiler Müminlerle dolmakta, Kur'an tilavetleri, salavatı şerifeler, Vesiletü'n-Necât[63] okunması, dua edilmesi ve sevaplı birçok ibadet ve faaliyetler tahakkuk etmektedir. Mevlid kelimesinin ıstılahtaki diğer manası ise Hz. Peygamberin doğumu vesilesiyle yazılan eserlere verilen genel isimdir.[64]

Günümüzde çeşitli dinlerde kabul gören kutsal zamanlar çoğunlukla, ait oldukları dinin önemli şahsiyetleri ile bağlantılı dinsel törenler olarak karşımıza çıkar. Örneğin, Caynistler Mahavira'nın, Budistler Buda'nın, Hindular Ganeşa ve Krişna'nın doğum gününü kutlarlar. Hıristiyanlarca İsa'nın doğumu ve hayatının çeşitli safhaları kutlanır. Diğer dini

[61] Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 52; Abdürrezzâk, el-Musannef, IV, 287
[62] Et:Terğib ve't Terhib. 2.116
[63] Tamamı 732 beyitten meydana gelmiş olup "Mesnevi" tarzında yazılmış bir mevlid kitabıdır. Halk arasında çok sevilmiş olup günümüzde mevlid ismi ile ifade edilmektedir.
[64] Necla Pekolcay, *¨Mevlid/Süleyman Çelebi¨,* (İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016), 16-17.

geleneklerde olduğu gibi İslamiyet'te de Hz. Muhammed'in doğduğu mevlid kandili, bu tür kutsal zamanlar içinde anılabilir. [65] Tüm bu dini merasimlerin genel yapısına bakıldığında Müslüman toplumunun törenlerinde bir konunun öne çıktığını fark ederiz. İslam insanın kamil bir Mü'min, Allah'a ve Resulüne itaatkar bir kul, dindaşlarına bağlı bir Müslüman ve iradesine sahip bir insan olmasını gaye edinerek, kutsal zamanları bu gayeye ulaşmak için birer vesile kılmıştır. Bu gayenin doğru anlaşıldığı dönemlerde emredilen ibadetlere önem verilmiş, ayet ve hadisler doğrultusunda çeşitli kültürel uygulamalar da gerçekleştirilmiştir.

"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."[66]

"Ey iman edenler! (Bütün işlerinizde) Allah'a itaat edin, Peygamber'e de itaat edin ki amellerinizi boşa çıkarmayın." [67]

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Üç özellik vardır; bunlar kimde bulunursa o, imanın tadını tadar: Allah ve Resulünü, (bu ikisinden başka) herkesten fazla sevmek. Sevdiğini Allah için sevmek. Allah kendisini küfür bataklığından kurtardıktan sonra tekrar küfre dönmeyi, ateşe atılmak gibi çirkin ve tehlikeli görmek. "[68]

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Kim benim sünnetimi ihya ederse beni sevmiş olur. Beni seven de cennette benimle beraber olur."[69]

Müslüman toplum, yukarıda birkaç örneği verilen ayet ve hadisler doğrultusunda Allah'a ve Peygamberine itaat etmenin ve Onları sevmenin önemine vakıf olunca bunu edebiyattan sanata hayatın her alanına taşımıştır. Peygamber Efendimize duyulan yoğun sevgi, Asr-ı Saadette Kab b.Züheyr'in Kaside-i Bürde'sinde olduğu gibi medhiyelerle ifade edilirken zamanla medhiyelerin[70] de içinde yer aldığı merasimlere dönüşmüştür. Hz. Muhammed'in doğumunun çeşitli semboller, kaside ve dualarla ifade edildiği mevlid kutlamaları, Müslüman halklar tarafından benimsenmiş ve içinde bulunulan sosyo-kültürel ortama göre bazen sade bir şekilde bazen de tüm toplumu kapsayacak şekilde tören ve büyük şenliklerle icra edilmiştir. Sade gerçekleşen kutlamalara Endülüslü Seyyah İbni Cübeyr'in Rıhlesi'nde bahsettiği Rebiülevvel ayının on ikinci günü Müslümanların Mekke'de Hz. Peygamberin doğduğu evi,

[65] Muammer Cengil, Dila Baran Tekin, Kutsal Zaman Algılanış Biçimi Ve İbadet Hayatına Etkisi, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, 29 (2016), 33-63.
66 Al-i İmran, 3/31
67 Muhammed 47/33
68 Buhari, Sahih, İman,2/9 (I;9)
69 Tirmizi, *Sünen*, İlim, 39/16 (V;46)
70 M.Tayyib Okiç, Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1*, (1976), 23.

Medine'de ise kabrini ziyaret etmeleri ve birbirlerini tebrik etmeleri.[71] örnek gösterilebilir. Büyük şenlik ve törenlere ise Eyyubiler zamanında Selahaddin-i Eyyubi'nin kayınbiraderi Erbil Atabeği Muzafferüddin Kökböri tarafından düzenlenen törenler örnek verilebilir. Ulema ve tasavvuf ehlinin ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bu törenlerde, Kökböri kendilerine hil'atler[72] giydirir ve hediyeler verirdi. Sûfîler de öğle vaktinden fecre kadar zikir ve sema meclisleri düzenlerdi. Süslemelerin, eğlencelerin ve gölge oyunlarının da yer aldığı tören yerine Mevlid gününden 2 gün önce kurbanlar getirilir ve misafirlere ikram edilirdi. Mevlid gecesi Erbil Kalesi'nde zikir ve sema meclisleri düzenlenir, âyan ve halkın hazır bulunduğu geniş bir meydanda ordu resmi geçit yapar ve vaaz verilirdi. Bu törenle ilgili geniş bilgileri ihtiva eden bir tez vardır. [73]

İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde farklı şekillerde uygulamalar görmek de mümkündür. Mevlid geleneği, Anadolu başta olmak üzere tüm İslam coğrafyasında günümüzde de sürmektedir. Mevlid kandillerinde Kuran tilavetleri, salavatlar, vaaz ve nasihatlerle Peygamber sevgisinin hatırlatılması, Hz. Muhammed'e duyulan sevgi ve özlemin bir göstergesi olarak mevlidi nebi okunması ve sünnetinin öğrenilip hayata geçirilmesinin tavsiye edilmesi, yakınlara ikramlarda bulunulması günümüzdeki dikkat çeken uygulamalardır. Diyanet İşleri başkanlığı tarafından düzenlenen tören ve etkinlikler arasında önemli bir yeri olan mevlidi nebi merasimleri, toplumda bir birliktelik sağlamasının yanı sıra sosyo-kültürel ve edebî açıdan da zenginlik üretmiştir. Bu merasimlerde okunan, Sultan Bayezid Han(öl.1403)'ın Divan-ı Hümayun imamı olan, aynı zamanda Bursa Ulu Cami'nin baş imamlık vazifesine memur edilen Süleyman Çelebi (1351– 1422)'nin "*Vesîletü'n- Necât* " adlı mesnevîsi her bir bölümüyle halkımız üzerinde yoğun tesirler bırakmıştır. Türk İslam kültür ve edebiyatında önemli yer tutan, halk arasında mevlit diye bilinen bu eser diğer kandillerde ve özel toplantılarda da okunmaktadır. [74]

71 İbn Cübeyr, *er-Riḥle*, (Kahire 1400/1980), 91-92.
72 Hil'at: Halife ve hükümdarlar tarafından verilen şeref elbisesi.
[73]Zehra Gözütok Tandoğan, *Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el -Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri, İstem*, 17/34 (2019), 459-475.
[74] Soner Akdağ, Süleyman Çelebi'nin Mevlidi Üzerine, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Dergisi* 36, (Erzurum 2008), 85.

1.4.3. ÜÇ AYLAR İÇERİSİNDE KUTLANAN KANDİLLER

Bu bölümde 2.bölümdeki ve tezin esas konusu olan üç aylarda kutlanan kandiller işlenmektedir. Bu kandiller sırasıyla tövbe konusunun öne çıktığı Regaib gecesi, Hz. Muhammed'in Allah Teala katındaki değeri, namaz ibadeti ve Kudüs'ün öneminin öne çıktığı Miraç gecesi, bir sene boyunca olacakların tespit edildiği, Allah Teala'nın af ve mağfiretin öne çıktığı Berat gecesi, Kur'an'ın inmeye başladığı ve içinde kadir gecesi bulunmayan bin aydan hayırlı olan Kadir gecesidir.

1.4.3.1. REGAİB KANDİLİ

Regaib kelimesi lügatte "kendisine rağbet edilen şey, bol ve değerli bağış" anlamındaki ragibenin çoğuludur. Hicri takvime göre yedinci ay olan Recep ayının ilk haftası perşembeyi cumaya bağlayan geceye, Allah Teala'nın kullarına rahmet ve mağfiretinin lütuf ve ikramının, sevap ve mükafatının bol bol verildiği gece anlamında, "Regaib Gecesi" adı verilmiştir. Regaib Kandili, manevi bir bahar mevsimi olarak düşünülen üç ayların başlangıcındaki ilk kutsal gecedir. Nasıl ki kıştan sonra ağaçlar tomurcuklanıp tepeden tırnağa çiçeklerle bezenir, yaz ayını müjdeleyen bir güzel mevsim gelir. Regaib kandili de, Recep ayının 27. gecesindeki Miraç kandilini, Şaban ayının 15. gecesindeki Berat kandilini, Ramazan ayını ve bin aydan daha hayırlı olan Kadir gecesini müjdeleyen çok özel bir gecedir. Toplumumuzda bu gece ibadet olarak kaza namazları veya tesbih namazı[75] gibi nafile namazlar kılınır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim okuyarak, dua ederek, tesbih çekerek, hayır ve hasenat yapıp sadakalar vererek, gündüzünü oruçla geçirerek bu gecenin ihya edileceğine inanılır. Özellikle şu tesbihlerin söylenmesi hadisi şeriflerle tavsiye edilmiştir. "Estağfiru'llàh", "Lâ ilâhe illa'llàh", "Allah", "Allahumme Salli Ala Seyyidina Muhammed", "Lâ havle ve lâ kuvvete illâ bi'llâh...", "Hasbüna'llàhu ve ni'me'l-vekîl...", "Sübhàna'llahi, ve'l-hamdü li'llâhi, ve lâ ilâhe illa'llàhu va'llàhu ekber...", "Sübhàna'llàhi ve bi-hamdihî subhàna'llàhi'l-azîm ve bihamdihî estağfiru'llàh..."

Regaib gecesinin iki yönden kutsal olduğu, çok kıymetli olduğu dikkat çekmektedir. Biri, toplumumuzda tüm kesimler için kutsal olarak kabul edilen haftanın bayram günü olarak nitelendirilen cuma gecesinde bulunması ve diğeri de üç ayların başlangıcı olan Receb ayının

75 Tesbih namazı ¨Sübhanallahi vel-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illallahu vallahu ekber, ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah il aliyyil azîm.¨ diye, üç yüz tespihi dört rekatta belirli bir şekilde okuyarak kılınan bir namazdır.

içerisinde bulunması sebebiyledir. Kültürümüzde önemli bir yere sahip olan Recep ayının ilk cuma gecesi için mevlit türüne benzeyen manzumeler yazılmış, regaibiyye diye anılan bu eserlerin bir kısmı kandil gecesi okunmak üzere bestelenmiştir. Özellikle Türk-İslâm kültüründe cami ve tekkelerde özel programlarla kutlanan Regaib kandili esnasında okunan ilahilerin bir kısmı, Türk dinî musikisi literatüründe Receb ilahileri adıyla da anılmıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'i konu alan çeşitli ilahiler de bu toplantılarda okunur.[76]

Bu geceye meleklerin Regaib ismini verdikleri konusunda da rivayetler vardır. Bu rivayetlerin biri şu şekildedir: Peygamber Efendimiz Recep ayında oruç tutan kimse için Allah'ın geçmiş günahlarını bağışlayacağı, kalan ömründe onu koruyacağı ve mahşer yerinde susuzluktan emin kılacağı müjdesini vermiş, güç yetiremeyenler için de başında, ortasında ve sonunda bir gün oruç tutmasını böylece hepsini tutmuş gibi sevap kazanacağını bildirmiştir. -buradaki sevap İslam'da her amelin bire on katı mükafat ile karşılık bulacağı genel görüşü ile yorumlanmıştır.- Hz. Muhammed gecenin üçte biri geçince göklerde ve yerlerde bulunan meleklerin Allah Teala hazretlerine niyaz ederek Recep ayında oruç tutanları affetmesini diledikleri ve Allah Teala'nın da onları bağışladığını bildirdiği ve Regaib gecesinden gafil olunmaması gerektiği bu rivayetin arkasından nakledilmiştir. [77]

1.4.3.2. MİRAÇ KANDİLİ

Miraç kelimesi lügatte "yukarı çıkmak, yükselmek" anlamındaki **urûc** kökünden türemiş bir ismi âlettir ve "göğe yükselme vasıtası, merdiven, asansör, insanı yükselten alet" anlamlarına gelir. Terim olarak Hz. Peygamber'in göğe yükselişini ve Allah katına çıkışını ifade eder. Olay, Mescid-i Haram'den Mescid-i Aksa 'ya gidiş ve oradan da yükseklere çıkış şeklinde yorumlandığından kaynaklarda daha çok "İsrâ ve Miraç" şeklinde geçerse de Türkçede Miraç kelimesiyle her ikisi de kastedilir.[78]

Recep ayının 27.gecesi bir başka kutsal gece olan Miraç'tır. Allah'ın sevgili kulu ve elçisi Hz. Muhammed'i Mekke'deki Mescid-i Haram'dan, Kudüs'deki Mescid-i Aksa'ya ve oradan da göklerin ilahi derinliklerine uruc ettirdiği bir gecedir. Bu mucizevi olay, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye hicretinden bir sene sekiz ay kadar önce gerçekleşmiştir.

---

[76] Mustafa Uzun, "Regâibiyye", *TDV İslam ansiklopedisi*, 34 (2002), 536-537
[77] Abdulkadir Geylani, *Günyet'üt-Tâlibin 1*, çev.Abdülkadir Akçiçek, (İstanbul : Sağlam Kitabevi, 1980), 181-182
78 Salih Sabri Yavuz, "Miraç", *TDV İslam ansiklopedisi*, 30 (2002), 132

Yüce Allah, Miraç gecesinde Hz. Peygamberi büyük hakikatlerin ilahi sırlarını göstermek üzere katına yükseltmiş, vasıtaları kaldırarak kendi varlığının delillerini ve kâinatın sırlarını seyrettirmiştir. Daha önce hiçbir kula nasip olmayan böyle bir ikramın Hz. Muhammed'e verilmesi, O'nun şerefinin mertebesinin yüceliğini vurgulaması açısından önemlidir. Recep ayının girmesiyle Peygamber Efendimiz oruç tutarak, namaz ve diğer ibadetlerini çoğaltarak, kulluk farkındalığını arttırınca daha bir aya varmadan Receb' in yirmi yedinci gecesinde kendisine Miraç nasip olmuş, Allah-u Teâlâ Hazretleri O'nu huzur-u izzetine lütfen ve keremen kabul eylemiştir. Müslümanlar da kendileri için en güzel örnek olan Hz. Peygamberin hayatına bakarak üç aylarda oruç tutarlar, ibadet yoğunluklarını arttırırlar, kendilerine hakim olup günahlardan daha da sakınırlar. Böylece kulluk bilincine varacaklarına ve gönül zenginliğiyle lütuflara nail olacaklarına inanırlar. Bu gece müminler için verilen hediyeler de bu inancı destekler mahiyettedir.

Hz. Muhammed, İlahi lütuflarla, ikramlarla dolu olan Miraç'tan ümmetine üç büyük hediye getirmiştir.[79] Bu hediyelerin birincisi Peygamberimizin "Gözümün nuru"[80] dediği beş vakit namazdır. Kulun Allah ile olan güçlü iman bağının tezahürü olan namaz mümin için manevi bir yükseliştir. Namazda yönünü kıbleye dönen, rükûunda eğilen, secdesinde alnını yere koyan kul bedenen olduğu kadar zihnen ve kalben de Allaha yaklaşır. Aynı zamanda namaz kılan insandan güzel ahlaklı, dürüst, mütevazı, merhametli, adil olması beklenir. Ayet-i kerimede bu durum "Muhakkak ki, namaz, hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar"[81] net ifadesi ile belirtilmiştir.

Miraç'ın ikinci hediyesi "Âmenerresûlü" olarak bildiğimiz ve yatsı namazından sonra da okunması tavsiye edilen Bakara Suresi'nin son iki ayetidir. Bu ayet-i kerimelerde iman esasları, kulluk şuuru ve sorumluluk bilinci hatırlatılmaktadır. Ayrıca dünyada yapılan her işin bir karşılığının olduğu da bildirilmektedir. Yine son kısmında Allah Teala'ya içtenlikle yapılan bir duada seslenişin nasıl olacağı öğretilmektedir.

Miraç'ın üçüncü hediyesi ise Muhammed ümmetinden Allah'a ortak koşmayanların günahlarının bağışlanacağı ve sonunda cennete girecekleri müjdesidir.

Miraç gecesinin kutsallığında İslam'ın temel ibadetlerinden dinin direği[82] olarak adlandırılan namazın beş vakit olarak bu günde emredilmesi önemli bir husus olarak dikkat

[79] Müslim, Îmân, 279.
[80] Nesâî, Işratü'n-nisâ', 1.
[81] Ankebût, 29/45.
[82] Buhârî, Tevhîd, 48

çekmektedir. Dikkat çekici diğer bir husus ise Mescid-i Aksa' nın ve çevresindeki bereketli topraklar olarak geçen Kudüs'ün Müslümanlar için önemine vurgu yapılmasıdır.

"Kulunu geceleyin Mescid-i Haram' dan, çevresini bereketli kıldığımız Mescid-i Aksa' ya götüren Allah'ın şanı yücedir. (Bunu,) kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye yaptık. Şüphesiz O, (evet) O, hakkıyla işitendir, görendir." İsra 17/1

Bu ayeti kerimede ifade edilen Mescidi Aksa' nın çevresinin bereketli kılınması bu bölgenin yani Kudüs'ün önemine dikkat çekmektedir. Günümüzde üç semavi din için de kutsal kabul edilen bu bölge, manevi bakımdan peygamberlerin çoğunun yaşam sürdüğü ve metfun bulunduğu mübarek bir bölgedir. Maddi açıdan da bağları, bahçeleri, suları, ovaları ile bereketli bir bölgedir. Ayeti kerimede bu kutsal mekanın kutsal bir zaman ile irtibatlandırılarak öneminin vurgulandığı görülür.

Ayrıca ayeti kerimede ayetlerimizden bir kısmı denmesi de dikkate şayandır ki Allah Teala ayetlerinin sonsuz, sınırsız, hadsiz, hesapsız olduğunu yalnızca bir kısmını bu gecede Resulullah'a gösterdiğini bizlere bildirmiştir. Mülk suresi 3. Ayeti kerimesinde bildirilen yedi kat semanın, ayet el kürsü olarak bilinen Bakara suresi 255. Ayette geçen Kürsü'nün, Arş'ın, birçok ayette özellikleri anlatılan Cennetin, Cehennemin ve diğer muazzam varlıkların Hz. Muhammed'e gösterilmesi, ayrıca Necm suresi 14.ayetinde geçen meleklerin bile gidemediği Sidretül Münteha[83]'nın ötesine gitmesine izin verilmesi de Hz. Muhammed'e verilen kıymeti ifade etmektedir. Tüm bu ikramların yanında Peygamber Efendimizin kul olduğunun hatırlatılması, ayete başlangıcında ¨resulünü¨ değil de ¨kulunu¨ kelimesinin kullanılması ise Müslümanlara Peygamberleri yüceltmek konusundaki ölçüyü göstermektedir. Böylece Hristiyanlar tarafından Hz. İsa'nın as ve Yahudiler tarafından da Hz. Uzeyr'in[84] as haddinden fazla yüceltilerek tanrılaştırılmasının bir benzerinin İslam dininde Hz. Muhammed için önüne geçilmiş olmaktadır. Peygamberleri ilahlaştırmanın sakıncası daha birçok ayette de açıklanmıştır.

Necm suresinin 11-18.ayetlerinde de Miraç olayının gerçekliği yani Peygamber Efendimizin ruh meal ceset -ruhu ve bedeniyle- miraca gittiği ve orada maddi alemin son bulduğu yerleri gördüğüdür. "(Peygamber'in gözünün) gördüğünü kalbi yalanlamadı. Onun gördükleri hakkında tartışıyor musunuz? Andolsun ki onu (Cebrail'i), diğer bir kere (Miraç'tan

[83] Sidre-i Müntehâ, son ağaç demek olup madde âleminin ve onlara ait ilmin son bulduğu noktadır. Bundan sonrası Allah'ın gayb âlemidir.

[84] Selim Özarslan, ¨İslam kaynaklarına göre Yahudilerin Allah'ın oğlu olarak niteledikleri Uzeyr ile ilgili bazı meseleler¨, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49, (Bahar 2020), 13

dönüşte) Sidre-i Müntehâ'nın yanında gördü. O Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır. O an Sidreyi bürüyen bürümüştü. (Peygamber'in) gözü kaymadı ve sınırı aşmadı. Andolsun ki o, Rabbinin en büyük ayetlerinden bir kısmını gördü. "[85]

Miraç mucizesi edebiyat, musiki, minyatür, hat ve kitap sanatları bakımından hemen hemen bütün Müslüman milletlerin medeniyetlerine yansımıştır. Ancak bu konudaki eserlerin daha çok İranlılar ve Türkler tarafından Mi'raciyye ve Mi'racnâme isimleriyle ortaya konulduğu, edebiyat ve musikiden sonra en çok eserin minyatür, hat ve kitap sanatlarında verildiği görülmüştür. Bunun yanında Osmanlılar' da musiki alanında Mevlid gibi bir form oluşması da dikkat çekicidir.

Türk Edebiyatında zamanla kasidelerin mi'raciyye, mesnevilerin ise mi'racname adıyla anıldığı zengin bir edebi tür oluşmuştur. Bu eserlerde, gece meydana gelen Miraç hadisesi küfür karanlıklarını ortadan kaldıran nurani ve ilâhî bir mucize şeklinde anlatılarak gecenin ve gökyüzünün tasviri yapılır. Miraç öncesi yine gece gerçekleşmiş olan şakk-ı sadr mucizesi ve Miraç'ın safha safha tasviri de bazı eserlerde yer alır. Ümmü Hani'nin evinden başlayan bu yolculukta Hz. Cebrail'in Burak adlı bineği cennetten getirişi anlatılır. Daha sonra Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa 'ya gidişi, orada diğer peygamberlere namaz kıldırması ve onlardan üstünlüğü vurgulanır. Mescid-i Aksa'dan tekrar semaya urûcu sırasında gerçekleşen mucizeler, gökyüzünde dolaşma, sema katlarında diğer peygamberlerle tanışma, cennet, tuba, huriler, köşkler ve cehennem hayatı tasvirleri nakledilir. Resulullah'ın Allah Teala ile mülâkatı ve Rabbi katındaki değeri sanatkârın bakış açısına göre farklı yorumlarla anlatılır. Namazın beş vakit olarak Miraçta farz kılınması, Hz. Peygamber'in dönüşte hadiseyi ashabına müjdelemesi, müminlerin kabulü ve müşriklerin inkârı gibi hususlar da yine işlenir. [86] Tüm bu anlatımlar toplumun Miraca verdiği önemi ve Miracın hususiyetinin idrak edilişini göstermektedir.

1.4.3.3. BERAT KANDİLİ

Berat kelime olarak kişinin bir yükümlülükten kurtulması veya yükümlülüğünün bulunmaması anlamlarına gelmekte olup, Şaban'ın on beşinci gecesinde Müslümanların Allah'ın affı ve bağışlaması ile günah yükünden kurtulacağı ümit edilerek bu geceye Berat gecesi denmiştir. Üç ayların ikincisi olan Şaban ayının içerisinde bulanan Berat gecesi de

[85] Necm suresi 53 / 11-18
[86] Uzun, "Regâibiyye", 135-140

Müslümanlarca kutsal sayılmış, bu gecede diğer gecelerden daha fazla ibadet edilmesi sünneti seniyye yolunda önemsenmiştir.

Hz. Peygamberin bu gece hakkında şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ rahmetiyle Şaban ayının yarısı gecesinde dünya semasında tecelli eder ve Kelb Kabilesi koyunlarının tüyleri adedinden daha çok sayıda kişiyi bağışlar."[87] Hadisi şerifte geçen Kelb kabilesi koyunlarının çokluğu ile tanınmış bir kabiledir. Peygamber Efendimiz Şâban'ın yarısı gecesinin – Berat Gecesi'nin – değerlendirilmesi gereken bir zaman olduğunu akılda kalıcı bir benzetme ile ifade etmiş ve Allah Teala'nın, o kabilenin koyunlarının tüyleri adedince insanın günahlarını bu gecede afv-u mağfiret edeceğini bildirmiştir.

Bu geceye, bereketli ve feyizli bir gece olması sebebiyle 'Mübarek'; kulların günahlarının affolunması ve temize çıkmaları sebebiyle 'Beraet'; kulların ihsana kavuşmaları nedeniyle 'Rahmet', geceyi iyi değerlendiren kulların seçilerek salih kullar arasına alınması sebebiyle 'Berae' ve Müminlerin temize çıkmalarını sağlayan bir senet yazıldığı için Sakk adı da verilir.[88]

Duhan suresinin ilk ayetlerinde geçen mübarek gece hakkında da farklı yorumlar yapılmıştır. "Hâ, Mîm. (Hükümleri) apaçık olan Kitaba andolsun ki gerçekten biz, onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz (insanları Kur'an'la) uyarıcıyız. (Rızık ve ecel gibi takdir edilen) her hikmetli iş, tarafımızdan bir emirle o gecede ayırt edilir (yazılıp belirlenir). Doğrusu biz, Rabbinden bir rahmet olarak (öteden beri peygamberler) göndermekteyiz. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, bilendir. " [89]

Bu ayeti kerimede Kur'an'ın "mübarek bir gecede" nazil olduğu ifade edilmektedir. Çoğu tefsir âliminin görüşüne göre, bu mübarek gece, "Kadir" gecesidir. Tâbiin âlimlerinden İkrime'nin de dahil olduğu bazı âlimler ise Şaban'ın yarısı gecesi yani Berat Gecesi demişlerdir. Kur'an-ı Kerîm, Peygamber Efendimize bir gecede topluca kitap hâlinde gelmemiş olup, kendisine 40 yaşında peygamberlik geldikten sonra 23 senede kısım kısım indirilmiştir. Öyle bir defada inmediğine göre, "Bir gecede indi." ifadesi ile fiilî durumun izahı şöyledir.

[87] Tirmizi; Savm, 39; İbn-i Mâce; İkame, 191, Hadis No; 1389
[88] Ünal, "Berat Gecesi", *TDV İslam ansiklopedisi*, 5 (2002), 475-476
[89] Duhan 44/1-6

"Kur'an-ı Kerîm bu gecede bütünüyle dünya semasına indi, en yakın göğe indi." demektir. Ayeti kerimelerde bildirildiği üzere yıldızların olduğu birinci semanın ötesinde daha altı kat sema vardır.

Bu takdirde Kur'an'ın tamamının Berat gecesi Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına indiği, Kadir gecesinde de ayetlerin peyderpey Peygamberimize inmeye başladığı şeklinde bir îzah ortaya çıkmaktadır. Nitekim bazı müfessirler bu görüşü benimsemişlerdir. Son devrin din âlimlerinden Elmalılı Hamdi Yazır da, Hak Dini Kur'an Dili isimli tefsirinde bu görüşleri belirterek, iki rivayetin uzlaştırılmasının daha uygun geleceğini yazmıştır. [90]

Yukarıda metni bulunan bu 6 ayeti kerimenin tefsirinde Berat gecesinin beş özelliğinden bahsedilir. Her hikmetli işin bu gecede ayrılması birinci özelliğidir. Bu gecenin bir sonraki berat gecesine kadar olacakların tespit edildiği, meleklerin eline toptan verildiği kutsal bir zaman olduğuna inanılır. Müslümanlar, o güne kadar yaptıklarından dolayı isimleri şakiler, kötüler, edepsizler, günahkârlar divanına yazıldıysa, Allah'ın lütfuyla şakiler divanından silinip saidler, halisler sınıfına dahil edilmesi için dua ederler.

İkinci bir özelliği bu gecedeki ibadetlerin faziletinin çok olmasıdır. İbadet yoğunluğunun arttırılması ile büyük mükafatlara erileceği, Ramazana girmeden son manevi hazırlıkların yapılacağı düşünülür. III. Yüzyılda yaşayan Fâkihî tarafından Mekkelilerin Berat gecesini Mescid-i Haramda namaz kılmak, Kâbe'yi tavaf etmek ve Kur'an okumak suretiyle ihya ettikleri ve bazılarının yüz rekatlı bir namaz kıldığı da rivayet edilir. Fâkihî'den üç asır sonra Mekke'yi ziyaret eden İbn Cübeyr de benzer bilgiler verir.[91]

Bu gecenin üçüncü özelliği Rahmetin inmesidir. Kelb kabilesinin koyunlarının tüyleri adedince kişinin rahmete nail olacağı hadisi bu özelliği gösteren bir hadisi şeriftir.

Dördüncü özelliği bu gecede mağfiretin meydana gelmesidir. Bu mağfiret ve istisnası ise şu hadisi şerifte ifade edilmiştir. "Şüphesiz Allah Teala, Şaban ayının on beşinci gecesi (kullarına rahmetle) bakar ve herkese mağfiret eder. Fakat kendisine şirk koşana veya kindarlara mağfiret etmez."[92] Bu hadisi şerifte geçen mağfiret kavramının af kavramından daha

[90] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili, 5*, (İstanbul, Eser Kitabevi), 4293-4294
[91] Nebi Bozkurt "Kandil" Maddesi, *TDV İslam ansiklopedisi*, 24 (2002), 300-301
[92] İbn Mâce, İkâmet, 191

özel, daha kapsamlı bir bağışlamayı ifade ettiği söylenmiştir. Af kelimesi lügatte "yok etmek, silip süpürmek" gibi manalara gelip, "kötülük ve haksızlık edeni, suç veya günah işleyeni bağışlama, cezalandırmaktan vazgeçme" anlamlarında kullanılmaktadır.[93] Lügatte "örtmek, gizlemek, birinin kusurunu ifşa etmeyip bağışlamak" manasına gelen gafr kökünden türemiş olan mağfiret kelimesi ise Allah Teala'ya nispet edildiğinde "kulunun günahını örtüp kusurunu bağışlaması" anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî, Allah'a izafe edilen mağfireti kulunu azap görmekten koruması şeklinde yorumlamıştır.[94]

Allah Teala'ya şirk koşmak, Allah'tan başkasına da tapınmaktır. Yani Allah Teala tanımakla beraber yine başka bir şeye de tapınmayı İslam kesinlikle kabul etmiyor. Allah Teala katıksız olarak sırf, sadece kendisine kulluk edilmesini yani ihlaslı bir inanç sahibi olunmasını istiyor. Kindar ise kalbinde, gönlünde Müslüman kardeşine karşı kin ve kızgınlık olan kimse demektir. Bu hadisi şerif İslam'da kutsal zamanların toplumsal birlikteliği nasıl sağladığını gösteren önemli bir içeriğe sahiptir. Kızgınlık ve kindarlıktan bu gecenin kutsallığı hürmetine vazgeçilmesi, zor da olsa dargın olduğu kimselere karşı aynı inanca sahip olmaları sebebiyle sevgiyle yaklaşılması önemle tavsiye edilmiştir.

Bu gecenin beşinci özelliği ise Resulullah'a şefaatin tamamının verilmiş olmasıdır. Yani bu gece şefaatin kazanıldığı bir gece olmuş oluyor.[95]

Hz. Peygamber'den gelen diğer bir rivayette, "Şabanın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz, Allah o gece güneşin batmasıyla dünya semasında tecelli eder ve fecir doğana kadar, "Yok mu benden af isteyen onu affedeyim, yok mu benden rızık isteyen ona rızık vereyim, yok mu bir musibete uğrayan ona âfiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle! der." buyurmuştur. [96]

Bazı alimlerin, kıblenin Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Mekke'deki Kâbe istikametine çevrilmesinin hicretin ikinci yılında Berat gecesinde vuku bulduğunu ifade etmeleri de geceye ayrı bir önem kazandırmıştır.

[93] Mustafa Çağrıcı, "Af", *TDV İslam ansiklopedisi*, 1 (2002), 394
[94] Adil Bebek, "Mağfiret", *TDV İslam ansiklopedisi*, 27 (2002), 313
[95] Yazır, 4295
[96] İbn-i Mace; ikame, 191, Hadis no: 1388.

Bu rivayetlerle, Hz. Peygamberin Şâban ayına ve özellikle bu ayın on beşinci gecesine ayrı bir önem vererek, onu ihya ettiğine dair diğer rivayetleri göz önüne alan alimler, bu geceyi namaz kılarak, Kur'an okuyarak ve dua ederek geçirmenin sevaba vesile olacağını, bu geceye mahsus olmak üzere belli bazı ibadet ve kutlama şekilleri ihdas edip âdet haline getirmenin ise dinde yeri bulunmadığını söylemişlerdir. [97]

1.4.3.4. KADİR GECESİ

Kadir kelimesi lügatte "hüküm, şeref, güç, yücelik" gibi anlamlara gelir. Ayrıca "kudret, değer, şan, şeref, mertebe, takdir, bir şeyin diğerine uygunluğu" gibi anlamları da ifade edilmiştir.[98] Dinî literatürde ise "leyletü'l-Kadr" şeklinde Kur'an-ı Kerîm'in indirildiği gecenin adı olarak kullanılır. Bu gecenin fazileti hakkında nazil olan ve aynı adı taşıyan 97. surede Kuran'ın bu gecede indirildiği ve sözü edilen gecenin bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilir. [99] Kur'an-ı Kerim'in 114 suresi içerisinde müstakil olarak hakkında sure indirilen tek gece de Kadir gecesidir.

" Doğrusu biz onu (Kur'an'ı) Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesini(n faziletini) sen nereden bileceksin. (O) Kadir gecesi, (içinde Kadir gecesi olmayan) bin aydan daha hayırlıdır. Melekler ve Rûh, onda Rablerinin izniyle her iş için iner de iner. O (gece), tanyeri ağarıncaya kadar, (ibadet ehline) bir selam (rahmet ve esenlik)tir. " [100]

Bu ayeti kerimelerde dikkat çeken birkaç önemli husus vardır. İlk olarak Kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğunun bildirilmesi, bazı zamanların diğer zamanlara üstün olduğu, o zamanlarda yapılan ibadetlerin diğer zamanlarda yapılan ibadetlerden farklı olduğunun Kur'an'da ifadesini bulmasıdır.

Bu gecenin özel bir anlam taşımasındaki öncelik ise, Allah Teala'nın peygamberler vasıtasıyla insanlara son hitabı ve nihaî mesajı olan Kur'an'ı Kerim'i indirmesinin insanlığın hidayetinde bir dönüm noktası olmasıdır. Bin aydan hayırlı ifadesine o gecede inen Kur'an'dan söz edildiğine dikkat ederek baktığımızda Kadir gecesinin yani ¨Kur'an'ın rehberliğinde yaşanan zaman¨ ın onun rehberliğinden mahrum yaşanan gün ve gecelere nispetle bin aydan daha hayırlı olduğunu söyleyebiliriz.[101] Yine ayetlerde belirtilen bin aydan hayırlı olma durumu

[97] Halit Ünal, "Berat Gecesi", 476
[98] Cemalüddin Muhammed Mükerrem İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab ¨kdr¨ maddesi (*Beyrut, 1968),; Râgıb el-İsfehani, Müfredat el Fazıl Kuran, ¨kdr¨ maddesi (Mısır, 1961),
[99] M.Sait Özervarlı, "Kadir", *TDV İslam ansiklopedisi*, 24 (2002), 124
[100] Kadir suresi 97/1-5
[101] İbrahim Kutluay, *Mukaddes Zaman ve Mekanlar*, (İstanbul, Rağbet Yayınları, 2009), 233

ile ilgili rivayet edilen bir hadisi şerifte önceki ümmetlerin uzun ömürlü olmaları sebebiyle fazla sevap kazanma imkânına sahip bulunmalarına karşılık Müslümanlara Kadir gecesinin verildiği belirtilir.[102]

Kur'an'ın Ramazan ayında indirildiğini bildiren Bakara suresinin 185.ayeti ile birlikte düşünüldüğünde Kadir gecesinin Ramazan ayı içinde bulunduğu sonucu ortaya çıkar. Bu gecenin daha çok ramazanın son on veya yedi günündeki tekli gecelerde aranması gerektiğine dair hadisler[103] de mevcuttur. Alimlerin çoğunluğunun görüş beyan ettiği Ramazan ayının 27.gecesini vurgulayan rivayetler kabul görmekte, geceye has özel kutlamalar bu günde artmaktadır.[104] Berat gecesi konusunda ayrıntılı açıkladığımız gibi Kuran-ı Kerim'in topluca dünya semasına Berat gecesinde indirildiği, dünya semasından yer yüzüne kısım kısım inmesinin ise Kadir gecesinde başladığı görüşü de dikkate şayandır.

Kadir gecesinin kesin olarak belirlenmemesinin hikmeti üzerinde duran âlimler, Ramazan ayının tamamında ve yoğun olarak son 10 gününde ibadet şuurunun artması olabileceğini belirtmişlerdir. Benzer bir durum Cuma gününün içinde duaların reddedilmediği an için de geçerlidir. Cuma gününün içinde icabet saatinin saklanması Cuma gününün her anını iyi değerlendirmeye vesiledir. Her iki durumda da affedilme ümidi ve duaların kabulü niyetiyle iyi bir kul olmaya yönelik eylemler artmakta, insanın en büyük sermayesi olan zaman güzel değerlendirilmektedir. İnanarak ve mükâfatını Allah'tan bekleyerek Kadir gecesini ihya edenlerin geçmiş günahlarının affedileceği yine hadisi şerif[105] ile müjdelenmiştir. Ramazanın son on gününe girildiğinde Hz. Peygamber'in gecelerini daha çok ibadet ve tefekkürle geçirmek üzere dünyevî işlerden uzaklaşıp itikâfa çekildiği ile ilgili rivayetler[106] Müslümanları kadir gecesini ihya etmek niyetiyle itikaf ibadetine sevk etmiştir.

Kadir gecesinin bu kısmi gizlilik durumunda İslam'ın ibadetlerindeki sistemin nasıl işlediği de dikkat çekmektedir. İslam müntesiplerinin dine inanma düzeylerini de göz önüne alarak her bireye az veya çok ulaşmayı hedeflemektedir. İbadetler konusunda istekli, gayretli ve sevap fırsatlarını kaçırmayan müteyakkız Müslümanlar üç aylar ile birlikte bir hazırlığa girip itikaf gibi yoğun ibadetlerle kadir gecesini ihya etmeye ve manen yenilenmeye gayret ederler. İbadetler konusunda zorlanan, sevap günah vs konularına mesafeli Müslümanlar ise en azından

[102] *el-Muvaṭṭa'*, "İʿtikâf", 15
[103] Buhârî, "Fazlü leyleti'l-Ḳadr", 2-3; Müslim, "Ṣıyâm", 205-220
[104] Müslim, "Ṣalâtü'l-musâfirîn", 179-180, "Ṣıyâm", 220-221; Ebû Dâvûd, "Şehru Ramażân", 2, 6; Tirmizî, "Savm", 72
[105] Buhârî, "Fazlü leyleti'l-Ḳadr", 1; Müslim, "Ṣalâtü'l-müsâfirîn", 175-176
[106] Buhârî, "Fazlü leyleti'l-Ḳadr", 5; "İʿtikâf", 1; Müslim, "İʿtikâf", 1-5; Tirmizî, "Ṣavm", 73

belirtilen gecede topluca yapılan kutlamalar veya tebrikleşmelerle o manevi havayı teneffüs etmek suretiyle inançlarını perçinleme fırsatı elde etmiş olurlar. Böylece inançlarından tamamen uzak kalmamış olurlar.

Ayette belirtildiği üzere, bu mübarek gecede kendisine ruh denilen Cebrail as ile sayısız melekler yeryüzüne inerek tan yeri ağarıncaya kadar Müminlere selam verirler. Yani dünya ve ahirette Allah'ın selam ve selameti, rahmet ve inayetinin inanan ve inancının gereği olarak bu geceyi ihya eden kullara verilmesi için dua ederler. Bu ayeti kerimede İslam'ın melek inancı da vurgulanmakta, meleklerin her an insanların iyiliğini isteyen ve duaları Allah katında makbul varlıklar olduğu da ifade edilmektedir.

Kadir gecesinin tam vakti kati olarak bildirilmemişse de hadis kaynaklarında Kadir gecesinde havanın ne soğuk ne sıcak olduğu o gecenin sabahında güneşin şuasız ay şeklinde doğduğu şeklinde bir takım alametlerinden bahsedilmiştir.[107] Güneşin göz kamaştırmayacak halde doğacağı, bunun o gece sabaha kadar çok sayıda meleğin yere inmesi ve göklere çıkmasından kaynaklandığı, meleklerin izdihamından ötürü de güneşin şiddetli ışığının adeta gölgelenmiş vaziyette bulunduğu, ayrıca sabaha kadar yıldız kaymasının görülmeyeceği şeklinde bazı alametlerden de bahsedilmiştir.[108]

Bir hadis-i şerifte Resul-i Ekrem'in Kadir gecesinde, "Allah'ım! Sen affedicisin, affı seversin, beni de affet!" şeklinde dua edilmesini tavsiye ettiği belirtilir.[109] Bu sebeple Müslümanlar, ramazan ayının son on gecesini ve özellikle âlimlerin çoğunluğunun işaret ettiği 27. geceyi, kulluk bilinci içinde ibadet ederek ve geçmişte yaptıkları hataları bir daha tekrarlamamaya kesin karar vererek geçirmeye özen gösterirler.

1.4.4. BAYRAMLAR

Aslı Farsçadan gelen bayram kelimesi "sevinç ve eğlence günü" anlamına gelmektedir. Arapçası avdet kelimesiyle ilgili olup, tekrar dönmek anlamına gelen iyd kelimesidir. İbnü'l-A'râbî ve Zebîdî gibi lugatçılar tarafından ¨çünkü o her yıl yeni bir sevinçle döner¨ şeklinde yorumlanmıştır. Bu kelimenin verilmesinden her sene zamanın dönüp dolaşması, yine bayram gününe gelmesi anlaşılabilir. [110]

[107] Kutluay, 239
[108] Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi c.5*, (İstanbul, Kahraman yayınları,1982), 30
[109] Tirmizî, "Daʿavât", 84; İbn Mâce, "Duʿâ'", 5
[110] Sargon Erdem, "Bayram", *TDV İslam ansiklopedisi*, 5 (2002), 257

İkinci bir rivayete göre ıyd sözü, bağış ve ihsan kelimesiyle ilgilidir. Gelirler, iratlar anlamına gelen avâid[111] kişinin başkasına cömertçe ihtiyacını vermesi anlamında da kullanılır. Bu dini bayramlar bağışların, ikramların, hediyelerin yapıldığı bir gün olduğu için bu isim verilmiş olabilir. Manevi hayat açısından bakıldığında ise Allah Teala'nın kullarına bağışta bulunduğu, ikram ettiği günlerdir. O yüzden bayram ve öncesinde inanan kişi tövbe, istiğfar ve dua ile Allah Teala'nın rahmetini diler. Ayrıca kendi gücünün yettiğince bağış, ikram ve hediyelerle çevresindeki canlıları sevindirmek için gayret eder. "Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) sadaka vermedikçe asla iyiye erişemezsiniz. "[112] ayeti kerimesi de insanları sevdiği şeylerden fedakarlık etmeye yöneltir.

Milletlerin hayatında çok önemli bir yere sahip olan bayramlar toplumdaki herkesin ortak sevince iştirakinin hedeflendiği birlik, beraberlik, kaynaşma ve yardımlaşma günleridir. Bu sebeple gönül kazanmaya, dargınlıkların sona ermesine, ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesine vesile kılınmalı, toplumsal bütünlük için fırsat bilinmelidir. Ayrıca Müslümanlar bayram günlerinin gecelerinde ibadete teşvik edilmiş, mükafatının çok olacağı hadisi şeriflerle belirtilmiştir.

"Beş gecede yapılan dualar reddedilmez. Bu geceler Regaib, Berat ve cuma geceleri ile Bayramların ilk geceleridir. "[113]

"Kim Ramazan ve Kurban Bayramı gecelerini sadece Allah Teala'dan sevap almayı umarak ibadet ve itaatle geçirirse kalplerin öleceği gün onun kalbi ölmez."[114]

Bayram namazı, bayramın ilk günü güneşin doğması ve bir miktar yükselip kerahet vaktinin çıkmasından sonra cemaatle kılınan iki rekatlık kendine has dokuz tekbirli bir namazdır. Peygamber Efendimizin bayram namazına giderken ve evine dönerken farklı yolları kullanması daha fazla kişiyle karşılaşmak ve selamlaşıp hatırlarını almak olsa gerektir ki bayramların ana teması da kanaatimizce budur. Yine Peygamber Efendimiz Ramazan bayramında namazdan önce hurma yer, kurban bayramında ise kestiği kurban etinden yiyinceye kadar ağzına bir şey koymazdı.

İslam bayram ve resmi kutlamalar konusunda yanlış ve batıl uygulamaları devlet oluşturma sürecinin ilk yıllarında ortadan kaldırmış, hak olan, ilkelerine uygun, diğerlerinden farklı ve yeni uygulamalar ikame etmiştir. Hz. Muhammed Medine'ye geldiğinde Medinelilerin

[111] Kubbealtı lugatı c.1 (İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2005), 65
[112] Âl-i İmrân 3/92
[113] İbni Asakir, Câmiu's-Sağir, c. III, s. 454
[114] İbni Mace, Sıyam, 68

cahiliye döneminde kutlayıp eğlendikleri iki bayramları olduğunu öğrenince "Allah bu iki bayramınızı onlardan daha hayırlı diğer iki günle değiştirdi. Bunlar Kurban bayramı ve Fıtır bayramıdır."[115] mealindeki hadisiyle bu iki bayramın kutlanmasını yasaklamıştır. İslâm dininde ramazan bayramı ve kurban bayramı olmak üzere iki bayram vardır. Arapça 'da îdü'l-fıtr ve îdü'l-adhâ şeklinde adlandırılan her iki bayram da hicretin 2. yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. [116]

Bayramlara önceden hazırlanılması, bu günlerde temiz ve güzel elbiselerin giyilmesi, gusledilmesi, dişlerin fırçalanması, güzel kokular sürülmesi, güler yüzlü olunması, namazdan önce ramazan bayramında hurma vb. tatlı bir şey yenilmesi, kurban bayramında ise ilk olarak kurban etinden yenilmesi, namaza mümkünse yürüyerek gidilmesi ve dönüşte başka bir yolun kullanılması, çokça sadaka dağıtılması, fitrenin namazdan önce verilmesi, namaza giderken tekbir getirilmesi dinen yapılması tavsiye edilen mendup davranışlardır.

1.4.4.1 RAMAZAN BAYRAMI

Ramazan bayramı her yıl kameri takvime göre Şevval ayının ilk üç günü kutlanır. Müminler Ramazan ayını ibadetle geçirmenin ardından dünyadaki ilk mükafat olarak bu günleri sevinçle ve Allah Teala'nın rahmetine nail olma ümidiyle kutlarlar. Bayram günü yeni ve güzel kıyafetler giyilir, bayram namazı çıkışında arefe günü yapılamamışsa önce kabir ziyaretleri yapılıp, eve dönüldüğünde aile içi bayramlaşma gerçekleşir. Müteakiben Ramazan boyunca yapılmayan ve özlenen kahvaltı sofraları kurulur. Sonra akraba, dost, komşu ziyaretlerine büyüklerden başlanarak devam edilir. Bu ziyaretlere çocuklara verilen bayram harçlıkları, hediyeleşme ve tatlı ikramları renk katar. Bilhassa çocuklar için çeşitli eğlencelerin düzenlenmesi de bu günlerdeki kutlamalara dahildir.

Ramazan ayında oruç, namaz ve çeşitli ibadetlerle manen gelişen Müslüman kişinin bu şuurlu halini devam ettirmesi de Ramazan bayramı kutlamaları sırasında hatırlatılır. Özellikle " Ey iman edenler! Sizden önceki (ümmet)lere yazıldığı gibi, sizin üzerinize de oruç tutmak yazıldı. Olur ki bu sayede takvaya erersiniz. "[117] ayeti camilerde okunarak oruç ile takva arasındaki bağlantıya vurgu yapılır. Ayrıca bayram günlerinde mütevazi, alçakgönüllü, affedici, müşfik, cömert olmak için daha bir gayret edilir. Böylece bayramların amacına uygun

[115] Ebû Dâvûd, "Ṣalât", 239; Nesâî, "Ṣalâtü'l-ʿîdeyn", 1
[116] İbrahim Bayraktar, "Bayram", *TDV İslam ansiklopedisi*, 5 (2002), 258
[117] Bakara 2/183

bir neşe ve coşkunlukta kutlanması beklenir. Günümüzde gerek ülkemiz özelinde gerek dünya genelinde görülen Modernite[118] etkisi ise, bayramlarda İslam Medeniyet Tasavvurunun hedeflediği kaynaşma, ilahi neşe ve hikmetin gerçekleşmesinin önünde bir engeldir. Bu engeli aşmanın en iyi yolu, yukarıda saydığımız güzel hasletleri kazanmak ve diğer insanlarla, komşu, akraba, arkadaş çevremizle bağlarımızı sıkı tutmaktır. Bu da İslam'ın bayramlarda üzerinde vurgu yaptığı sıla-i rahim ile karşılık bulmaktadır.

Bayramda tebrikleşirken kullanılan ifadelere baktığımızda karşılıklı hayırlı ve bereketli bir bayram dileğinde bulunulduğunu görürüz. Bunun bir ifadesi de kişinin kendisinin mübarek ve hayırlı bir insan, iyi bir Müslüman olmaya çalışması, Ramazan'da kazanılan manevi gelişmenin, Allah Teala'ya yakınlığın devamıdır. Ramazandan sonra da bu güzel yaşantının devam etmesi Ramazan ayında tutulan oruçların, kılınan namazların, verilen zekatların ve bu aya özel fıtır sadakasının kabulünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

1.4.4.2. KURBAN BAYRAMI

Kurban bayramı her yıl Zilhicce ayının onuncu günü başlayıp dört gün sürer. Ayrıca arefe gününün de ayrı bir kutsallığı ve önemi vardır öyle ki teşrik tekbirleri[119], tercih edilen görüşe göre arefe gününün sabah namazında başlar ve bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar yirmi üç vakit farz namazın arkasından tekrarlanır. Kurban bayramı, Hz. İbrahim'e as oğlu Hz. İsmail'i as kurban etme emrinin verilmesi üzerine hem kendinin hem oğlu Hz. İsmail'in as buna teslimiyeti ve Allah Teala'ya karşı gösterilen büyük sadakatin karşılığı olarak bir koçun hediye edilerek kurban edilmesinin hâtırasını taşımaktadır. Müminler bu günlerde bu iki peygamberin Allah'a karşı verdikleri başarılı imtihanı hatırlamakta ve kurban kesmek suretiyle bu teslimiyete katılmaktadırlar. Özellikle hac ibadetinin ifa edilmesi sırasında bu hâtıralar şeytan taşlama gibi diğer ritüellerle de takviye edilerek kurban bayramının sevinci daha büyük bir heyecanla yaşanır.

[118] Modernite, Avrupa'da ortaya çıkan, zamanla tüm dünyaya yayılan toplumsal değerler sistemine ve organizasyonuna verilen isimdir. Genel anlamda gelenek ile karşıtlık ve ondan kopuşun; bireysel, toplumsal ve politik yaşam alanlarının tamamındaki dönüşümü ya da değişimidir.

[119] Teşrik tekbirleri, "Allahu ekber Allahu ekber, Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahu ekber ve lillahi'l-hamd" diyerek tekbir getirilmesine denir.

"Arefe günü, kurban günü ve teşrik günleri[120] biz Müslümanların bayramıdır. Bu günler yeme içme günleridir"[121] hadisi şerifi ve Peygamberimizin uygulamaları dikkate alındığında bayram günlerinde İslâmî ölçüler içinde eğlenilmesi ve bazı oyunların oynanması câiz görülmüştür. Bir bayram günü Hz. Âişe ile birlikte bulunan Hz. Peygamber'in yanında Buâs Harbi'ne ait ezgiler söyleyen iki kız çocuğuna müdahale etmek isteyenlere Resulullah'ın, "Her milletin bayramı vardır, bu da bizim bayramımız"[122] dediği yine bayram günleri mescitte mızrak kalkan oyunu oynayanları seyretmek isteyen Âişe rha'ya yardımcı olarak onunla beraber seyrettiği[123] nakledilmektedir.[124]

Günümüzde Kurban bayramları hem dini metinlerde geçtiği üzere İslami uygulamalar ile hem de bu uygulamaların bölgelere yansıyan geleneksel usulleriyle kutlanır. Bayramdan bir süre önce başlayan bayram hazırlıkları Zilhiccenin ilk on gününde daha da artar. Bu hazırlıklar kurban alımı, evlerin temizliği, çocuklar için hazırlanan bayram hediyeleri gibi maddi hazırlıklar yanında ayet-i kerimeler[125] ve hadisi şeriflerde[126] tavsiye edilen oruç, zikir, tekbir, sadaka gibi manevi hazırlıklar da olmaktadır. Arefe günü veya bayramın birinci günü kabir ziyareti ile geçmişler de yad edilir. Bayramın birinci günü; arefe günü akşam ezanı ile başlamakta olup, o gece Peygamber Efendimizin hadisleri[127] ile tavsiye edildiği gibi ibadet ve taatler ile geçirilmek suretiyle ihya edilerek bayram karşılanır.

Kurban Bayramının ilk günü, bayram kutlamaları Ramazan Bayramındaki gibi bir aile büyüğünün evinde toplanılarak bayram yemeği ile başlar. İmsak vaktinden itibaren bir şey yemeyip o günün ilk yemeğinde kurban etinden yemek Peygamber Efendimizin uygulaması örnek alınarak faziletli görülmüştür. Fakat günümüzde çiftliklerde ve kesim yerlerinde kurban kestirme durumundan dolayı bu her zaman mümkün olamamaktadır. Kesilen kurban etlerinin genellikle üçte biri bayrama kadar et yeme şansı olmayan fakir kişilere gönderilir. Üçte biri akraba ve dostlara dağıtılır veya birlikte yenilerek ikram edilir. Kalan üçte biri ise kurban

---

[120] Zilhiccenin muayyen günlerinde farz namazların ardından özel lafızlarla tekbir getirilen günlere "teşrîk günleri" (eyyâmü't-teşrîk) denilir.
[121] Ebû Dâvûd, "Savm", 49; Tirmizî, "Savm", 59; Nesâî, "Menâsik", 195
[122] Buhârî, "'Îdeyn", 3; Müslim, "Şalâtü'l-'îdeyn", 16, 17
[123] Buhârî, "'Îdeyn", 2; Müslim, "Şalâtü'l-'îdeyn", 17-21)
[124] Bayraktar, 259
[125] Fecr suresi 89/2, Hac suresi 22/28
[126] "Allah katında ibadet edilecek günler içinde zilhiccenin ilk on gününden daha hayırlısı yoktur" (Buhârî, "'Îdeyn", 11; Tirmizî, "Şavm", 52; Ebû Dâvûd, "Şavm", 61); "Allah katında zilhiccenin ilk on gününde yapılan amellerden daha değerlisi yoktur; bugünlerde tesbihi çok yapın; tahmîdi, tehlîli ve tekbiri çok söyleyin" (Şevkânî, Neylü'l-evṭâr, III, 354).
[127] "Ramazan ve Kurban bayramı gecelerini, sevabını Allah'tan umarak ibadetle ihya edenlerin kalbi, -bütün kalplerin öldüğü günde- ölmeyecektir." (İbn-i Mâce, Sıyâm, 68)

kesilen evin sakinleri için ayrılır. Kurban Bayramının ilk günü hemen herkes kurban kestiği ve kurbanla ilgili işleri yaptığı için bayram ziyaretleri genellikle ikinci günden itibaren yapılır. Bu ziyaretlerde bayram için hazırlanan tatlılar ve kurban etinden yapılan yöresel yemekler ikram edilir.

Dini bayramların ortak özelliklerinden biri de toplu eğlencelere sahne olmasıdır. Kasaba ve şehirlerde özellikle, çocuklar ve gençler bayram yerlerinde buluşup eğlenirler. Bayram yerleri aynı zamanda küçük bir panayır görünümü kazanır. Bayramlar, sadece eğlenmek ve hoşça vakit geçirmek amacıyla geçirilen günler olmayıp insanlar arası ilişkileri düzenler ve beraberlik duygusunu geliştirir. Bayramlar, insanlara misafirperverliği mülayimliği teşvik etmesi sebebiyle toplumda düzenleyici rol oynar. Kişiler arasındaki küskünlük, dargınlık bayram vesilesiyle sona erer ve böylece dostluk mefhumu güçlenir.

1.4.4.3. HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE VE SONRASINDA DİNİ BAYRAM KUTLAMALARI

Dinî ve sosyal olmak üzere iki yönü bulunan Ramazan ve Kurban bayramı kutlamaları Asrı Saadet'te musalla adı verilen geniş bir alanda, kadınların da[128] katıldıkları bayram namazı ile başlardı. Hz. Peygamber'in, bayramların kalabalıkla ve büyük bir coşku içinde kutlanmasını arzu ettiği[129] hatta bu arada silâhlarla yapılan folklorik gösterilere dahi izin verdiği ve Mescid-i Nebevinin toprak zemini üzerinde bir grup Habeş'in oynadığı mızrak-kalkan oyunlarını seyrettiği ve kadınların kendi aralarında def çalıp oynamalarına da izin verdiği[130] rivayet edilmiştir.

Hz. Peygamber'in ramazan bayramlarında namazdan önce hurma yeme âdeti sünnet telakki edilerek bayramda tatlı ikramı geleneğini oluşmuştur. Daha tâbiîn döneminde İbn Sîrîn gibi un, tereyağı ve bal veya hurma ezmesinden yapılan bazı tatlıları ikram etmeyi âdet haline getirenler vardı. İlk Müslümanlar , Hz. Peygamber'in bir kurban bayramı günü kurban keserken, "Allah'ım, Muhammed'den, Muhammed ailesinden ve Muhammed ümmetinden kabul et!"[131] demesinden ilham alarak, "Allah Teala bizden de sizden de kabul etsin" duasıyla tebrikleştikleri rivayet edilmektedir.[132] Sonraki yüzyıllarda resmi protokolde hükümdarların

[128] Tirmizî, "Cuma", 36
[129] *Müsned*, V, 84, 85; VI, 33, 134, 409; Dârimî, "Ṣalât", 223; Buhârî, "Ḥayız", 7, 23, "ʿÎdeyn", 12, 15, 20, 21, "Ṣalât", 2, "Ḥac", 81; Müslim, "Ṣalâtü'l-ʿîdeyn", 11, 12, 22
[130] Buhârî, "ʿÎdeyn", 3; Müslim, "Ṣalâtü'l-ʿîdeyn", 16, 17, 19
[131] Müslim, "Eḍâḥî", 19
[132] Süyûtî, *el-Ḥâvî fi 'l-fetâvâ*, I, 109

güç, kuvvet, sağlık ve saltanatlarının devamını, ömürlerinin uzun olmasını vb. dileyen dualarla bayramları kutlanırdı.

Abbasiler zamanında son derece parlak merasimlerle kutlanan bayramlarda halifeler namazda halka imamlık eder, bayramın faziletleriyle ve Müslümanların İslâmî hayatın muhafazası konusunda yapmaları gereken hususlarla ilgili hutbe okurlardı. Bayram geceleri çeşitli şehirlerde fener alayları tertiplenir, her taraftan tekbir ve tehlîl sesleri yükselirdi. Nehirler süslenmiş kayıklarla dolar, kıyılarda kandiller yakılır, hilâfet sarayı ışıklarla donatılırdı. Bayramlarda bizzat cihada çıkamayanlar tarafından gazilere gönderilen bağışların da önemi büyüktü.

Fatımiler zamanında Ramazan bayramı kutlamalarına halk arasında özel bir ihtimam gösterilir "büyük mevsim" diye isimlendirilirdi. Fatımi halifesi büyük bir merasimle bayram namazına gider ve halka imamlık ederdi. Halifenin içinde filler ve zürafaların da bulunduğu büyük kafilesinin geçtiği yollar süslenir, bu yollarda kurulan platformlarda müezzinler tekbirler getirir, gösteriler düzenlenirdi. Büyük küçük bütün devlet memurlarına elbise dağıtılır, bayram namazı sonrası ihtişamlı sofralar kurulur, ziyafetler öğleye kadar devam ederdi. Kurban bayramı da benzer şekilde gösterişli etkinliklerle kutlanır, arefe gününden tebriklerin kabulüyle başlardı. Bayram namazı sonrası halife yüksek dereceli memurlarla birlikte mezbahaya gider, yoruluncaya kadar hazırlanmış kurbanları müezzinlerin tekbirleri eşliğinde keserdi. Kurban etleri devlet memurlarına ve halka dağıtılırdı. Bu vesileyle devlet memurlarına elbise de verilirdi. Kurban bayramı sofralarının kurulması halifenin mezbahadan dönmesiyle başlar ve üç gün boyunca tekrar edilirdi. Fâtımî halifeleri ayrıca bayram münasebetiyle hâkimiyetleri altındaki bölgelere tebrik mektupları gönderirlerdi.

Selçuklular döneminde de Ramazan ve Kurban Bayramı kutlamalarına büyük önem verilirdi. Bayram namazlarından sonra Selçuklu sultanı hanedan mensuplarının, devlet ricâlinin ve halkın tebriklerini kabul ederdi. Bu arada sarayın önünde davul ve zurnalar çalınırdı. Sultan halkın arasına karışır, mescitlere gider, hutbe ve vaazları dinler, kestirdiği hayvanların etini ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı.

Memlükler zamanında Mısır'da Ramazan Bayramı kutlamaları arefe günü hilâlin gözlenmesi için yüksek bir yere çıkılıp burada hazırlanan namazgâhta akşam namazını kılmaları ile başlardı. Sonra ellerindeki mumlar, meşaleler ve fenerlerle geri dönerlerdi (*er-Riḥle*, s. 31). Yine Kahire'de Ramazan ayı boyunca gece yarılarına kadar açık olan dükkânlar arefe ve bayram geceleri daha hareketli olurdu. Sabahın erken saatlerinde bayram namazı için

yollara çıkanlar büyük bir alay oluştururlardı. Namazdan sonra evlerde bayram kutlamaları tatlı ve şeker ikramları eşliğinde devam ederdi. Büyük mesire yerlerinde yapılan kutlamalarda Kuran okunduğu, kurulan kürsülerden halka vaaz verildiği gibi kussasların[133] anlattığı menkıbeler, okunan şiirler ve şarkılar, Nil nehri üzerinde yapılan kayık gezintileri ile her iki bayram da çok renkli ve hareketli geçerdi.[134]

Osmanlı Dönemi Türk geleneğinde de ramazan ve kurban bayramları çok önemli kabul edildiğinden bunlar her kesimde yerleşmiş ve tören halini almış bir şekilde kutlanırdı. Camilerde veya musalla denilen açık alanlarda kılınan namazdan sonra başlayan bayram törenlerinde, küçükler büyüklerin elini öper, büyükler yakınlarına ve çocuklara hediyeler dağıtır, çalışanlarına bayram bahşişi verirlerdi. Fatih Sultan Mehmet tarafından ilk kez kanunlaştırılan saraydaki bayram kutlamalarında ise belli usul ve kaideler vardı. Hırka-i Saadet dairesinde kılınan sabah namazından sonra arz odasına geçilir bayram namazına kadar tebrikleşmeler yapılırdı. Tebrik merasimi bittikten sonra Padişah Has Oda'ya geçer ve başta Ayasofya olmak üzere Sultanahmet, Süleymaniye gibi büyük camilerden birine bayram namazına gitmek üzere hazırlanırdı. Bayram alayı eşliğinde gidilen bayram namazından sonra ise kutlamalar ve şenlikler başlardı. Bütün Osmanlı şenliklerinde seyirciler yarım ay düzeninde oturur, padişahın otağı da bu yarım ayın tam merkezinde olurdu. Bayram şenliklerinde mehter takımı da yerini alırdı. II. Abdülhamid dönemi ve sonrasında bayramlar daha sade bir biçimde kutlanmakla birlikte aynı usul devam etmiştir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra millî bayramlar resmî protokole dahil edilmiş, dinî bayramların kutlanması ise resmî protokolün dışına çıkarılarak sadece gelenek halinde korunmuştur. Bu dönemde de Ramazan ve Kurban Bayramları resmî kutlamaların dışında hemen aynı düzen içinde cereyan etmekte, bayram namazından sonra bayramlaşmalar, akraba ve dost ziyaretleri yapılmakta, bahşiş ve hediyeler verilmektedir. [135] Günümüzde devlet büyükleri bayram mesajları yayınlamakta, memurlarına, işçilerine ve emeklilerine bayram harçlıkları verilmekte, resmi kurumlar tarafından birtakım bayram etkinlikleri düzenlenmektedir. Toplum bir bütün olarak geleneklerine uygun bayram kutlamalarını tekrarlamaktadır.

[133] Halk hikâyecisi veya vâiz anlamında terim.
[134] Bozkurt, 261-263
[135] Nutku, 261-263-264

Ramazan ve Kurban bayramı kutlamaları Asr-ı Saadet'ten itibaren ortam ve şartlara göre farklı şekillerde icra edilmiş, bazı dönemlerde abartılı kutlamalarla israfa ve rehavete düşülürken bazı zamanlarda da fazla sadeleştirilip toplumun kaynaşması ve dini duyguların kuvvetlendirilmesi anlamında yetersiz kalmıştır. İnsanoğlunun yapısında var olan rahatlama, mutlu olma, eğlenme ihtiyaçlarının meşru yollardan karşılanmaması durumunda ise maalesef farklı dinlerin kültürlerin bayramlarından az da olsa etkilenmeler olmuştur.

Araştırmamız esnasında üç aylar özelinde derinlemesine incelediğimiz kutsal zamanlardan bayramların, toplumumuzun manevi gelişimi için çok önemli bir yere sahip olduğu görüldü. Bu sebeple Ramazan ve Kurban bayramlarının anlamı ve bayram kutlamalarının toplum üzerinde tesirine yönelik araştırmaların öne çıkarılması ve kapsamlı olarak güncellenmesinin faydalı olacağı anlaşıldı. Özellikle Kurban bayramı öncesinde hac ayları olarak ayeti kerimede[136] geçen ve hadisi şerifle[137] açıklanan Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına, bu aylardan Zilhicce' nin ilk on gününe isabet eden aşrı Zilhicce 'ye ve arefe gününe yönelik konuları da başka bir araştırma konusuna bırakarak ana konumuz olan üç aylar bölümüne geçilmiş oldu.

2. BÖLÜM: ÜÇ AYLAR

Müslümanlar için hicri senenin ayları içinde üç ayların çok büyük önemi vardır. Hicri senenin yedi, sekiz ve dokuzuncu ayları olan Recep, Şaban ve Ramazan üç mübarek aydır. Peygamber Efendimizin - kendisi Allah'ın en sevgili kulu, en büyük iltifatlara, mükâfatlara, makamlara nail olmuş kulu olduğu halde - üç aylar gelince halini değiştirdiği, ibadetlerini arttırdığı bilinmektedir.

Kişinin Allah Teâlâ Hazretleri'ne kulluğunu, duygularını, dua ve niyazlarını sunmak için bireysel veya toplu ibadetlerini yoğunlaştırdığı üç aylar İslam toplumlarında manevi yönden bir bahar mevsimi olarak düşünülmüştür. Receb ayı ile başlayan bu kıymetli zaman dilimi, Şaban ayı ve orucun farz olduğu Ramazan ayı ile devam etmekte ve Ramazan bayramı ile nihayet bulmaktadır. Her yıl tekrarlanan bu kutlu mevsim, özellikle de içinde kadir gecesinin

[136] Bakara 2/197
[137] Hakim, II, 276

saklı olduğu Ramazan ayının son on günü Müslümanlara dini hissiyat ve ibadet yoğunluğu eşliğinde gündelik hayatlarını sorgulama, yenileme ve zenginleştirme fırsatı sunmaktadır.[138]

Toplumumuzda özellikle üç aylar için kullanılan bir metafor dikkat çekicidir. Recep ayı mahsulün ekildiği ay, Şaban ayı mahsulü yetiştirme ayı, Ramazan ayı ise mahsulün biçilme ayı olarak düşünülür. Ramazan ayında mahsulün verimli olması yani yenilenme amacına ulaşabilmek için hazırlığın iki ay öncesinde başlaması gerektiği ifade edilir.
"Ey Allah'ım, Recep ve Şabanı bize mübarek kıl, bizi Ramazana yetiştir." [139] Bu kutsal aylar, aynı zamanda mübarek gecelerle doludur. Recep ayında, Regaib ve Miraç Kandili, Şaban ayında Berat Gecesi, Ramazan ayında ise Kadir gecesi vardır.

Allah-u Teâlâ'nın kullarına lütfunu ve mağfiretini fazlaca verdiği ifade edilen Recep ayında Müslüman bireyin otokontrolünü sağlayan oruç ibadeti ve kötülükleri bırakıp pişmanlıkla Allah Teala'ya yönelmek anlamındaki tövbe en çok tavsiye edilen eylemlerdendir. Peygamber efendimizin ayı olarak nitelenen Şaban ayında oruç ibadeti, Müslümanlar için en güzel örnek olan Hz. Muhammed'in yaşamı ve tavsiyelerinin öğrenilip hayata geçirilmesi ve maddi açıdan toplumun her kesiminin Ramazan ayına rahat girmesi maksadıyla zekat ibadeti tavsiye edilmiştir. On bir ayın sultanı olan Ramazan ayına gelince iki ay öncesinden idman yapılan oruç ibadeti yanında Kur'an'ın indirildiği ay olması dolayısıyla Kur'an'la irtibatın artması, hatimler, mukabeleler, gece kılınan teravih namazları, son on günde itikaf ibadeti ile senelik manevi yenilenmenin sağlandığı görülür. [140] İnsanın her konuda olduğu gibi manevi konularda da bir gelişmeye ve yenilenmeye ihtiyacı olduğu, bunun da ancak uygulamalı bir eğitimle başarılabileceği düşünülürse üç ayların bu konudaki önemi daha iyi anlaşılacaktır. İnsanın yaratılış gayesi olan kulluk vazifesini hatırlaması, hayat yolculuğundaki rotasını yanlış yollardan doğru yollara çevirebilmesi, yörüngeye girebilmesi için çok güzel bir vesile olan bu günlere hayat verilmesi ideal bir toplumun oluşmasına da katkı sağlayacaktır.
"Receb Allah'ın ayıdır, Şaban benim ayımdır, Ramazan ümmetimin ayıdır."[141]

Bu hadisi şerifte ilk olarak Recep ayının Allah'ın ayı olduğu belirtilmiş. İslami inanışta bütün aylar, yıllar, günler, saniyeler, saatler, yerler, gökler, varlıklar, ağaçlar, kuşlar, insanlar vs. her şey Allah'ın iken Recep ayına böyle bir paye verilmesindeki maksadın Allah'ın kullarını çok bağışladığı, affettiği, rahmetinin coştuğu ay anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Şaban ayı

[138] M.Kamil Yaşaroğlu, "Üç Aylar", *TDV İslam ansiklopedisi*, 42 (2002), 276
139 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 259, Keşf'ül- Hafâ, I,186, Taberâni, el-Mu'cemu'l evsat,IV,189
[140] Şükrü Özbuğday, Feyizli ve Bereketli Zaman Dilimi Üç Aylar, *Diyanet Aylık Dergi*, (1998), 47-48
[141] Aclûnî; Keşfü'l-Hafâ, c. 1, s. 423, Hadis No 1358.

için Peygamber Efendimize aidiyet ifade edilmesi ise, bu ayda Peygamber Efendimize nice özel ikramların Allah Teala tarafından sunulması anlamındadır. Ramazan ayının ise ümmetin ayı olarak belirtilmesi, bu ayda Müslümanların istifade edeceği, güzel çalışırlarsa mükafatını çok çok alacağı, dikkatle ve özenle geçirip değerlendirilmesi gereken bir kutsal zaman olduğu anlaşılıyor.

Zaman mefhumunun dini hayata etkileri düşünüldüğünde bir senenin içinde ilkbahar, yaz, sonbahar, kış diye dört somut mevsim olduğu gibi, manevi bakımdan da dikkati çeken iki mühim mevsim olduğu görülür. Bu mevsimlerden birisi Müslümanların hac yapmak için harekete geçtiği Şevval ayından sonra gelen, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Bu aylar, İslam'ın çok mühim ibadetlerinden biri olan hac ibadeti vesilesiyle insanların birbirlerine kızgınlıklarını, kinlerini, düşmanlıklarını bir tarafa bıraktıkları aylar olduğu için haram aylar olarak isimlendirilmiştir.

Bir sene içindeki manevi mevsimlerin diğeri ise Receb, Şaban, Ramazan aylarından oluşan Üç Aylar dediğimiz bir mübarek mevsimdir. Bu ayların üçünün bir takım halinde mübarek olduğunu, kıymetli olduğunu, çok değerli olduğunu Peygamber Efendimiz hadis-i şeriflerinde ve bizzat kendisi hayatında davranışlarıyla, halleriyle, ibadetleriyle göstermiştir.

Üç Ayların içinde güzel fırsatlar, çok güzel geceler, kandiller vardır. Birincisi, Receb ayının girmesinden sonra, ilk perşembeyi cumaya bağlayan mübarek, istifade edilmesi, ibadet edilmesi gereken gecelerden birisi olan Regaib Kandilidir. Sonra, Receb ayının 26'sını 27'sine bağlayan gece Peygamber efendimizin Miraç'a çıktığı bir mübarek gece olan Miraç Kandili vardır. Ondan sonra Şaban ayının on beşinde rivayetlere göre bir senelik kaderlerin, olayların, mukadderatın tespit edildiği bir gece olan Berat Kandili vardır. O gecede Allah'a sığınıp saidler zümresine katması, şakiler zümresine koymaması için dua edilir. [142] Üç ayların sonuna doğru Müslümanlar bir hazırlığa girip, itikaf gibi yoğun ibadetlerle ihya edilen kadir gecesinde manen yenilenmeye gayret ederler.

Adeta kişinin otokontrol sisteminin kurulmasına vesile olan bu mübarek aylar ve kandiller, toplumları dünyevi meşguliyetlerden sıyrılıp, yaratılış gayesini düşünmeye; yaratan ve yaratılanlarla olan münasebetlerini gözden geçirmeye yönlendirir. Böylelikle insanların Yaratıcısına, ailesine, çocuklarına, milletine ve bütün insanlığa karşı görev ve sorumluluklarını hatırlaması, hata, ihmâl ve kusurlarından dönmesi ve yanlış işleri bırakıp gafletten uyanmasına

[142] Mahmud Esad Coşan, *Ramazan ve Takva Eğitimi*, (İstanbul,1996,Seha Neşriyat), 15-39

vesile olması hedeflenmektedir. Bu güzel hedefler her toplum için hayal edilirken toplumumuz bunu hayalde bırakmamış, üç ay boyunca art arda gelen kandil kutlamaları, zaman zaman tutulan oruçlar, ibadet ve zikirler, nafile namazlar, sadakalar, komşu ve akrabalara yapılan ikramlar ve daha birçok geleneksel etkinliklerle zenginleştirerek toplumun manevi hayatını canlı tutmayı başarmıştır.

İslam dininin böylesine kıymet verdiği, içerisinde tavsiye edilen ibadetlerle toplumu harekete geçirdiği, vaat edilen mükafatlarla cazip hale getirdiği, zamanın ne kadar kıymetli olduğunu öğrettiği üç aylar ve diğer kutsal gün ve geceler toplumumuzda öylesine benimsenmiştir ki; o aylarda veya günlerde doğan çocuklara isim olarak verilmesi gelenek haline gelmiştir. Recep, Şaban, Ramazan, Berat, Kadir ve Miraç isimleri özellikle tercih edilerek bu zamanlarda doğan çocuklara isim olarak verilmiştir. Şaban-ı Veli[143], Şaban Hociç[144],İbn Şaban[145], Şabanzade Mehmet Efendi[146], Müşir Recep Paşa[147], ibn Receb el-Hanbeli[148], Enis Receb Dede[149], Receb Çelebi[150], Ramazan Bey[151], Ramazanzade Mehmed Çelebi[152], Mahmud Sami Ramazanoğlu[153], Kadir Billah[154] isimleri tarihimizden bu mübarek zamanların isim olarak kullanılmasına örneklerdir.

2.1.RECEB AYI

Recep ayı, İslâm'da mukaddes bir ay olarak tanındığı gibi İslam'dan önce de hürmet edilen mukaddes/haram aylardandır. İslâm öncesi Arap kabileleri bu ay girer girmez harp etmek, baskın ve çapulculuk yapmak gibi huzur bozan davranışlardan uzaklaşır, herkes bu ayda kendisini emniyet ve selamette hissederdi. İslâm'ın gelişiyle beraber ilahi hikmet ve takdir gereğince bu aya olan hürmet devam ettirildi. Hatta, Regaib ve Miraç gibi özel gecelerle şereflendirildi. Toplumumuzda da asırlardır bir üç aylar geleneği oluşmuş, insanlar üç ayların girmesiyle beraber Ramazan ayı hazırlıklarına başlamışlardır.

[143] Halvetiyye-Şâbâniyye tarikatının kurucusu.
[144] Boşnak din âlimi ve eğitimci.
[145] Mâlikî fakihi.
[146] Osmanlı âlimi ve hattatı.
[147] Osmanlı kumandanı, vali
[148] Hanbelî fakihi, muhaddis ve müfessir.
[149] Mevlevî şeyhi ve şairi.
[150] Türk mûsikisi bestekârı, hânende.
[151] Adana yöresinde hüküm süren Ramazanoğulları Beyliği'nin kurucusu ve ilk beyi.
[152] Osmanlı devlet adamı ve tarihçisi.
[153] Nakşibendî-Hâlidî şeyhi.
[154] Abbâsî halifesi

Recep ayının kutsiyetine Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrularak işaret edilmiştir. "Şüphesiz gökleri ve yeri yarattığı günden beri Allah katında ayların sayısı, Allah'ın kitabında on iki aydır. Onlardan dördü (olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem, Receb) haram olan (hürmet gereken) aylardır. İşte dosdoğru din budur. O halde onlarda (yani, o haram aylarda savaşıp saygısızlık ederek) kendinize yazık etmeyin..." *Tövbe 9/36*

Ayette işaret buyrulan haram ayların Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları olduğunu Peygamberimizin şu hadisi şerifinden ve uygulamalarından anlıyoruz. "Muhakkak ki zaman Allah'ın yarattığı günkü şekliyle akıp gitmektedir. Sene on iki aydır. Onlardan dördü haram aylarıdır. Bunlardan üçü peş peşe olan Zilkade, Zilhicce, Muharrem, bir de Cemâziyel-âhir ile Şaban ayları arasında olan Mudar Kabilesinin ayı Recep'tir."[155]

Bu aylarda işlenecek sâlih amellerin karşılığı gibi zulmün cezasının da diğer aylardan büyük olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de 200'den fazla yerde zulüm kavramı "küfür, şirk" veya "Allah'ın hükümlerini çiğneme, günah işleme", yirmiyi aşkın ayette "beşerî ilişkilerde haksızlığa sapma" anlamında kullanılmıştır. İslam tasavvuf ilminde bu ayetler ışığında zulüm, öncelikle kişinin kendine haksızlık etmesi yani günahları işlemesi olarak tanımlanmış, sonrasında diğer insanlara yapılan zulüm anlaşılmıştır. Haram aylarda zulümden uzak durulmasının hatırlatılması bu aylarda işlenen sevaplara daha fazla mükafat verileceği gibi işlenen günahlara da daha fazla ceza verileceği olarak anlaşılmıştır. Ayet-i Kerîme'nin sonunda ise ''..... Mekke müşrik ve kâfirleri bu aylarda sizinle savaş ederlerse, siz de onların hepsi ile savaşınız. Ve biliniz ki, Allah, (günahlardan) sakınanlarla beraberdir.'' buyuruluyor.[156]

Peygamber Efendimizin Recep ayı başladığında "Allah'ım, Receb ve Şabanı bize mübarek kıl ve bizi Ramazana ulaştır!" diye dua ettiği bilinmektedir. Burada mübarek kıl derken bizleri bereketinden faydalandır, hayrının, nimetlerinin farkında olup, onlardan hissesini alanlardan eyle anlamı vardır. Receb ve Şaban ayını güzel işler yaparak, ibadetler ederek geçirmiş bir kul olarak Ramazan'a ulaşmayı dilemek vardır. Peygamber Efendimiz' in bu duada Ramazan ayını daha Recep ayının başlangıcında arzuladığı, ona ulaşmayı dilediği görülmektedir.

Receb ayı, bereket ve hayır aylarının anahtarıdır. Ebû Bekr el-Belhî (280/893) şöyle der: Receb ayı ziraat (ekim) ayıdır. Şâban ayı ürünü sulama ayıdır. Ramazan ayı ise ürünü toplama ayıdır. Yine Ebû Bekr el-Belhî şöyle der: Receb ayı rüzgâr gibidir. Şâban ayı bulut

[155] Buhari; Tefsir, Sure, 8,9-, Bed'ül-Halk, 2; Meğazi,
[156] Geylani, 275-276

gibidir. Ramazan ayı yağmur gibidir. Başka biri de şöyle der: Yıl bir ağaç gibidir. Receb ayı ağaçların tomurcuklanması gibidir. Şâban ayı tomurcukların açıldığı günler gibidir. Ramazan ürünü toplama günü gibidir ki, onları toplayanlar müminlerdir."[157]

Recep ayının birçok isimleri vardır. Bazıları Receb ayının on dört hatta on yedi ismini saymışlardır; Receb, receb-i Mudar, munsilü'l-esinne, el- esam, el-esab, muneffis, mutahhir, muallâ, mukîm, herim, mukaşkış, muberri', ferd, recem, munsilü'l-âle, munziü'l-esinne.[158] Her bir ismin verilme sebebi farklıdır, rahmet-i ilâhînin böyle bol bol döküldüğü, kulların üzerine saçıldığı Recep ayı manasına receb el-esab, diğer haram aylardan - Zilkade, Zilhicce, Muharrem- ayrı düştüğü, müstakil olarak tek başına burada kaldığı için recebü'l-ferd, Arapların Mudar kolundan olan Kureyş gibi kabilelerin receb ayına diğer kabilelerden daha fazla saygı göstermesi sebebiyle receb-i Mudar, kan dökmenin, mala ve ırza dokunmanın yasak olduğu bu ayda kavga ve silâh sesleri, imdat çağrıları duyulmadığı için receb el- esam (sağır recep) isimleri verilmiştir. Genel kabul görmüş olan recep isminin kaynağı ise tazim etmek, hürmet göstermek, göze heybetli görünmek, hurma dallarını bir araya getirmek anlamlarından gelmektedir.[159] Recep ayının birçok isminin cahiliye devrinde Araplar tarafından da kullanıldığını ve bu aya hürmet sebebiyle her türlü mücadeleyi bıraktıkları bilinmektedir. Bu Recep ayının mübarek bilinmesinin eski peygamberlerin hayatlarından beri var olduğunu, içeriği tahrifata uğramış bile olsa genel anlayışın sürdüğünü göstermektedir.

Ayrıca cennette olan bir nehrin recep diye isimlendirildiği, Recep ayında oruç tutanlara bu nehrin tatlı suyundan ikram edileceği bildirilmiştir.[160] Recep ayında oruca teşvik edilmesinin sebebi düşünüldüğünde Ramazana hazırlığın Recep ayından başladığını fark ederiz. İslam'a göre oruç, kişinin kendisini/nefsini dizginleme ibadetidir. Normal zamanda yapması yasak olmayan yemek, içmek ve bazı isteklerden uzak durma eylemlerini belirli saatler aralığında yapmamaya kendini alıştırarak müminler iradesini kuvvetlendirir. Bu ayda Müslüman kişi, kendisini günahlardan çekmeye başlar, hızla giden dünya hayatında nereye doğru gittiğini düşünerek Ramazanın yaklaştığı idrakiyle manevi yaşama yönelir. Bunu bir metaforla anlatacak olursak at koşarken dizgini çekilse hemen birden durmaz. Epeyce adım attıktan bir zaman sonra durur. Uçak, araba vs tüm araçlarda da frene basıldığı anda hemen durma gerçekleşmez. Hızına göre bir müddet sonra durur. İnsan da kendini günahlardan

[157] İbn Receb el-Hanbelî, Letâif, s. 234. (Karabacak, Mustafa, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg. 32, 2011, s. 263)
[158] İbn Receb el-Hanbelî, Letâif, s. 225. (Karabacak, Mustafa, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg. 32, 2011, s. 261-262)
[159] Hacı Mehmet Günay, "Recep", *TDV İslam ansiklopedisi*, 34 (2002), 506-507
[160] Kenzü'l-Ummal, c.8, 577, no:24260; Geylânî, Gunyetü't-Tàlibîn, 157

çekmeğe, nefsine hakim olmaya bu aydan alışır. Şaban ayında da biraz terakki ederse, Ramazan ayına hazır bir şekilde girer. Bu İslam dininin mensuplarını ibadetlere, iyiliklere hazırlamak için kullandığı bir yöntemdir. Receb ayındaki etkinlikler, birlikte yapılan ibadetlerle faziletli bir toplum oluşturma konusundaki İslam'ın ileri görüşünü yansıtır.

Orucun insan üzerinde başlıca iki çeşit tesiri vardır. İlki nefsini kontrol edip hırsını yenerek kişiyi doğru yola getirmek, diğeri ise ruhu ve kalbi nurlandırıp kuvvetlendirmektir. Müslüman kişinin midesi boşaldığı zaman samimiyeti nispetinde duyguları berraklaşmaya, gönlü hassaslaşmaya, derin derin düşünme kabiliyeti belirmeye, güzel halleri gözlemlenmeye başlar. İşte bu bakımdan Receb ayında oruç tutarak Allah'ın rahmetine ermeye çalışmak tavsiye edilmiştir.[161] Aynı ortamları paylaşan ve iletişime geçen insanlar arasında oluşan etkileşim, toplumun ekseriyeti ile beraber oruç ibadetine yönelen bireyin farkındalıkla veya diğerlerine tâbi olarak manevi hayatında bir ilerleme kaydetmesini sağlamaktadır. Kişi ibadetlerini daha özenle yapıp Yüce yaratıcıyla olan bağlarını kuvvetlendirdiği gibi ahlaki yönden de gelişme kaydederek diğer insanlara karşı daha iyi ve güzel davranışlarda bulunur.

"Receb büyük bir aydır, kıymetli bir aydır. Allah bu ayda yapılan ibadetleri, iyilikleri kat kat fazla mükâfatlandırır. Receb 'in içinde bir gün oruç tutan, sanki bir sene oruç tutmuş gibi ecre nail olur. Yedi gün oruç tutabilirse, yedi cehennemin yedi kapısı kendisine kapanır. Sekiz gün oruç tutana, sekiz cennetin kapıları açılır. On gün oruç tutmağa muvaffak olanlara, Allah, ne isterlerse istediğini ihsan eder. On beş gün oruç tutana semadan bir münadi seslenir: 'Geçmiş günahların mağfiret oldu, işe yeniden başla; defterin pak oldu.' diye. Kim daha çok tutarsa, Allah da onun ecrini sevabını, mükâfatını arttırır. Receb ayında Nuh AS gemiye bindi ve oruç tuttu. Yanındakilere de oruç tutmalarını söyledi. Gemi tufanın dalgaları üzerinde altı ay gezdi. En sonu Aşure gününü buldu, oraya rastladı. Tufanın suları çekilmeğe başlayınca, Cudi Dağı üzerine kondu. Nuh as ve yanındaki insanlar ve hayvanlar, hepsi Allah'a şükretmek için oruç tuttular. Bu Aşure gününde, Allah Benî İsrail'i Firavundan kurtarmıştı. Yine bu Aşure gününde, Allah-u Teâlâ Hz. Âdem'in tövbesini kabul buyurmuştu ve Hz. Yunus'un şehir halkına tövbe nasip etmişti. İbrahim as da bu günde doğmuştu." [162]

Recep ayında ibadeti özellikle de orucu böyle ayrıntılı bir şekilde anlatan bu hadisi şerife baktığımızda bilhassa tasavvufi yaklaşımda kutsal zaman anlayışına ve bu zamanların topluma yansımalarına güzel bir örnek olduğunu görürüz. Birçok tasavvuf ekolünün öncü

[161] Mahmud Esad Coşan, Üç Aylar Geldi, *Başmakaleler 2*, (İstanbul, Server İletişim,2008), 410
[162] Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr,6 ,69, 5538; Kenzü'l-Ummâl, 12, 558, 35168; Câmiü'l-Ehàdîs, 13, 110, 12683.

olarak kabul ettiği Abdülkadir-i Geylâninin el-Gunyetü li-Talibî Tarîkı'l-Hak isimli eserinde ve yine çoğu İslam toplumunun otorite olarak kabul ettiği İmam Gazali'de bulunan bu bilgilerin yansımaları toplumumuzun kutsal zaman anlayışını kavrayabilmek açısından önemlidir.

Oruçla ilgili önemli bir yaklaşım da orucun usulüne uygun şekilde tutulduğu takdirde bir sabır ibadeti olduğu ve nefsi terbiye ederek iradeyi kuvvetlendirdiğidir. Allah'ın rızasını kazanmak için yine O'nun tarafından hizmetimize sunulan nimetlerden vazgeçmedir, fedakarlık yapmadır. [163]

Mübarek, kutsal zamanların ilk özelliği bu zamanlarda yapılan iyiliklerin diğer zamanlara göre daha fazlasıyla mükafatlandırılıyor oluşudur. Bu konu ile ilgili dini delillere baktığımızda yılın en önde gelen ayının Ramazan ayı ve bilhassa içindeki Kadir gecesi, haftanın en önde gelen gününün Cuma günü ve gecesi, günün en önde gelen saatlerinin seher vakti olduğunu kesin dini delillerle görürüz. Bu anlayışın topluma yansımaları, insanların ibadetlere ve iyiliklere teşvik edilmesi, mükafatının çokluğu karşısında bireysel veya toplu olarak manevi çalışmalara programlı olarak yönelmiş olmalarıdır. Bu ibadetler ve iyilikler yapılırken niyetin de çok güzel olması, bariz veya saklı tüm boyutlarıyla bilinçle yapılması da diğer birçok kaynakta dikkatimizi çekmektedir. Mesela oruç ibadetinde kişi yemek yemediği, su içmediği gibi diliyle kötü söz söylemeyecek, gözüyle harama bakmayacak, kulağıyla haramı dinlemeyecek. Aksi takdirde tertemiz olmaktan uzak, ecri sevabı azalmış bir davranış ile kutsal zaman zedelenmiş, istenen sonuç hasıl olmamış olur.

Sosyolojik olarak kutsal zamanın tekrar edilme özelliği de yine aynı hadisi şerifte dikkatimizi çekmektedir. İnsanların ikinci atası olarak bildirilen Nuh as ile ilgili verilen bilgiler insanlık tarihinin önemli çağlarında Recep ayında önemli olayların olduğu ve bu vakitte şükür için oruç tuttuğundan bahsediliyor. Ayrıca çalışmamızın birinci bölümünde bahsi geçen aşure gününün kutsallığı ile ilgili bilgiler de bu hadisi şerifte geçmektedir.

Recep ayı girdiğinde dini ortamlarda bu ayın tövbe ayı olduğu sürekli hatırlatılır. Tövbe kelimesi Arapça' da "geri dönmek, rücu etmek, dönüş yapmak" anlamındadır ve "dinde yerilmiş şeyleri terk edip övgüye lâyık olanlara yönelme" biçiminde tanımlanır.[164] Allah'ın tövbeyi çokça eden, hata yapsa bile hemen bundan vazgeçen, bağışlanma dileyen kulları sevdiği, ayrıca tövbe edip manevî temizliğe yönelen, hem de maddî bakımdan temizliğe önem

[163] Geylani, 279-280
[164] Bekir Topaloğlu, "Tövbe", *TDV İslam ansiklopedisi*, 41 (2002), 279

veren kimseleri sevdiği ayeti kerimlerle örneklendirilerek[165] bildirilmektedir. Tövbenin sadece sözle – Tövbe Ya Rabbi, beni affet – şeklinde ifade edilen bir şey olmadığı, asıl tövbenin kişinin hayat tarzını, yolunu değiştirmesi, gayelerini, ideallerini değiştirmesi olduğudur. İnsanın, güzel tarafa dönmesi, kötülükleri bırakması, hayatında dönüş yapması şeklinde yapılan tövbenin Allah Teala tarafından kabul edileceğine, hatta hataların şahitlerine de unutturularak kimsenin bilmeyeceği bir hale getirileceğine inanılır.

İslam literatüründe Receb ayı bir fırsat olarak görülür. Allah Teala'ya daha bir aşk ve şevk ile yeniden yönelmek, ibadet ve iyilikleri arttırmak, güzelleştirmek, yapılan yanlış davranışlar, alışkanlıklar, adetler, işler varsa bunlardan vazgeçmek tavsiye edilmiş olup, kişinin kendine çeki düzen vermesi sağlanmaktadır. Yani Recep ayı, İslam'ın insanoğlunun kendini bırakıp, gevşeyip dağılmasına fırsat vermeden zamanın içerisine yerleştirdiği uyarıcı etkenlerden biridir. İnsanın özü olan toprağın, tarlanın bakımından bir benzetme yapacak olursak belli dönemlerde taşları ayıklanan, dikenleri ve zararlı otları temizlenen tarla misali insanın da kendine bakım yapması, çeşitli etkenlerle yıpranan manevi yapısını onarması, imanını kuvvetlendirmesi Recep ayında mümkün görünmektedir.

Recep ayında yapılan ibadetler çok kıymetli olmakla birlikte bu konuda bazı uyarılar da yapılır. Bunlardan biri azimdir. Yani kişi orucunda, tövbesinde, sadakalarında sebat edecek, sabır gösterecek ki üzerinde tesirini görebilsin, sonuca ulaşabilsin. Diğeri ise tövbe ve ibadetlerde takvaya riayet edilmesi yani özenerek, sakınarak, düşünerek, dikkatini toplayarak, ihlasla yapılmasıdır ki bu da kabulünün şartlarındandır

2.2. ŞABAN AYI

Şaban lügatte "dağılmak, gruplara ayrılmak" anlamındaki şa'b kökünden türemiş bir kelimedir. Şaban ayı, dini gelenekte önemli bir yeri olan üç ayların ikinci ve hicri takvimin de sekizinci ayıdır.[166] "Şehrullah-i Muazzam", "Şehrul kerame",ve "Şehrul kasir" gibi sıfatlarla da kullanılır. Bu ayı kutsal/mübarek kılan bir özellik de Beraat gecesinin bu ayın on beşinci gününe rastlamasıdır. Bu gece meleklerin inmesi, duaların kabul olunması, bir yıllık olacak olayların Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına indirilmesi gibi birçok fazilete sahip olması

[165] Bakara suresi 2/222
[166] M.Kamil Yaşaroğlu, "Şaban", *TDV İslam ansiklopedisi*, 38 (2002), 207

dolayısıyla ihyasına ayrı bir önem verilmiş ve içerisinde bulunduğu ayı da daha değerli kılmıştır.[167]

Şaban ayı, İslam tarihinde bazı önemli olayların gerçekleşmesi açısından da kıymetli bir aydır. Bakara 144. ayetle kıblenin Mescid-i Aksa' dan Mescid-i Haram' a çevrilmesi hicretin 2. yılına rastlayan Şaban ayı ortalarında nazil olmuştur. Yine Ramazan orucu Bakara Suresinin 183-184. ayetleri ile bu ayda farz kılınmıştır.

Peygamber Efendimizin, bu ayda mümkün olduğu kadar çok oruç tuttuğu rivayet edilmiştir. Eşi Hz. Âişe bunu şu sözleriyle ifade etmiştir. "Resulullah'ın Şaban ayındaki kadar çok oruçlu olduğu bir ay görmedim"[168] Hz. Âişe diğer bir hadisi şerifte şu bilgileri de nakleder. "Resul-i Ekrem bazı aylarda çok oruç tutardı. Hatta biz onun bu ayda hiç iftar etmeyeceğini sanırdık. Bazı aylarda ise çok iftar ederdi. Hatta biz onu hiç oruç tutmayacak sanırdık. Resul-i Ekrem'in Ramazan ayından başka bir ayın tamamını oruçlu geçirdiğini görmedim. Şaban ayındaki kadar oruçlu olduğu başka bir ay da görmedim"[169]

Hz. Usame Bin Zeyd'den gelen bir rivayette ise Peygamber Efendimize Şaban ayında çok oruç tutmasının sebebi sorulunca şöylece açıklamıştır. "Bu, Recep ile Ramazan arasında öyle faziletli bir aydır ki, insanlar bundan gafildir. Bu ayda ameller, alemlerin Rabbine yükseltilir. Bu sebeple ben de amelimin oruçlu iken yükseltilmesini istiyorum"[170] Hz.Enes'den gelen bir rivayette ise Ramazan ayından sonra hangi orucun en faziletli olduğu sorusuna Allah Resul'ünden gelen cevap "Ramazan ayını tazim için Şaban ayında tutulan oruçtur" şeklindedir.

Bu rivayetlerde de görüldüğü üzere Şaban ayının Allah Teala katındaki kıymeti ve insanlar için önemi ilk olarak on bir ayın sultanı olarak nitelendirilen Ramazan ayına kavuşturması ile ilgilidir. Toplumumuzun bu bilinçle Şaban ayından Ramazan hazırlıklarına başladığı, insanların hem yiyecek içecek anlamında hem de düşünsel ve ruhsal anlamda ibadetler için hazırlık yaptığı görülmektedir.

Şaban ayının üstünlüklerinden birinin de Resulullah'a mahsus bir ay olarak nitelendirilmesidir. Peygamber Efendimiz bu ayda; gece sabahlara kadar ibadet eder, çok oruç tutar, ibadetlerini ziyadeleştirirdi. Asrı saadette olduğu gibi sonraki devirlerde de yine bu aya hürmet gösterildiği kayıtlarda yer almaktadır. Bu ayda Müslümanlar çok oruç tutarak, çok Kuran Kerim okuyarak, çok salatü selam getirerek, fakirlere zekâtlar vererek, borçluların

[167] M.Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*, (İstanbul 1983), 302
[168] Muslim, Sıyam, 177; Buhari, Savm, 52; Tecrid-i Sarîh Tercümesi, IV, 295).
[169] Sahih-i Buhari Sarih Terc:6/295
[170] Nesai, Savm, 70; Tergib ve Terhib: 2/467

borçları kapatarak Ramazan hazırlıklarını yapmaktadırlar. Peygamber Efendimiz nebilerin en faziletlisi olduğu gibi O'na nispet edilen Şaban ayı da ayların en faziletlisidir gibi benzetmelerle[171] bu ayın önemine dikkat çekilmektedir.

Şaban ayının diğer bir hususiyeti ise Berat gecesinin Şaban ayının içerisinde olmasıdır. Bu gece yılın da en mübarek ihya olunacak gecelerinden biri olup, meleklerin bayramı olarak bilinmektedir. Bu gece yeryüzüne çok rahmet, bereket ve hayır ineceğine; çok sayıda Müminin af ve mağfiret olunacağına; ecellerin, rızıkların, saidlerin, şakilerin, senenin mühim olaylarının tespit olunup kesinleşeceğine inanılır. Bunun kişiye yansımaları ise haline göre Allah'ın rahmetine ermek veya bundan mahrum kalmak; mükâfatlandırılmak ya da cezalandırılmaktır.

Görüldüğü üzere Ramazan ayına hazırlığın ikinci merhalesi Şaban ayıdır. Recebin girmesiyle beraber başlanan manevi ve toplumsal hazırlıklar Şaban ayında daha da yoğunlaşır. Bu sebeple olsa gerektir ki Peygamber Efendimizin Ramazan ayından sonra en çok oruç tuttuğu ay Şaban ayıdır.[172] Bununla beraber Ramazan ayına çok yaklaşılan günlerde kişinin eğer düzenli olarak bir oruç alışkanlığı yoksa, Şaban ayının son günlerinde oruç tutmayıp bedenen güçlü bir şekilde Ramazan ayına girilmesi tavsiye edilmektedir. Buradaki bireysel yaklaşım dikkat çekmektedir.

2.3. RAMAZAN AYI

Bir zamanın belli bir ibadet için tahsis edilmesi, ilgili zamana fazilet kazandıran hususların en önemlisidir. Ramazan ayının mukaddes oluşundaki ilk etken İslâm'ın şartlarından biri olan oruç ibadetinin bu aya tahsis edilmiş olmasıdır. Ayrıca Kur'an'ı Kerimin Ramazan ayına tesadüf eden bir gecede Kadir gecesinde inmeye başlaması da bu ayı mübarek kılan çok önemli bir etkendir. Farz orucun bu aya mahsus oluşu ve Kur'an'ın Peygamber Efendimize inmeye başladığı Kadir gecesinin bu ayda oluşu yanında Allah'ın fazlı keremi ile ibadetlere diğer aylardan farklı kat kat sevap vermesi, Müslümanlar için Ramazanı bereketli, hürmet edilen, faziletli ve mukaddes bir ay kılmıştır. Kur'an'da Ramazandan başka hususiyle ilâhî övgüye mazhar olmuş başka bir ay olmaması [173] Allah Teala'nın Ramazan ayını diğer aylar arasından seçtiğini göstermektedir.

---

[171] Geylânî, 285

[172] Buhari, Savm, 52; Müslim, Siyam, 172, 173, 178; Nesai, Savm, 70

[173] ¨O Ramazan ayı ki insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an o ayda indirilmiştir.¨ Bakara suresi 2/185

Ramazan, İslam kültüründe günahların affedildiği, Cennet kapılarının açılıp Cehennem kapılarının kapatıldığı çok değerli bir aydır. Hz. Peygamber döneminde Ramazan ayında yaşanan dinî, sosyo kültürel ve siyasî olayları incelediğimizde bu ayda Peygamber ve çevresindeki insanların, dini konularda daha hassas ve cömert oldukları görülür. Manevi çalışmaları sadece oruç ibadeti ile sınırlı tutmadıkları bu ayda Peygamber Efendimizin arkadaşlarına; sahurun gecenin son vaktinde yapılması, uykusuz kalmak pahasına sahura kalkılması, iftarda acele edilmesi, teravihin kılınması, itikâfa çekilme hususunda teşviklerinin bulunması, zekat ve sadakaların bu ayda verilmesinin tavsiye edilmesi dikkat çekici hususlardır. Ramazan ayında Cebrail as ile son peygamber Hz. Muhammed'in Kur'an'ı Kerimi baştan sona karşılıklı okuması örnek alınarak mukabele okuma gelenekleşmiş, teravih namazı önemsenmiş hatta Peygamberimizin vefatından sonra ihmal edilmemesi için cemaatle de kılınabilir olmuştur.

Ayrıca Ramazan ayında, dini konuların yanında bazı toplumsal olaylar gerçekleşmiş ve başta Peygamber olmak üzere çevresinde O'nu örnek alan Müslümanlar bu olayları sıkıntılı ve üzücü ise sabırla, güzel ise sevinçle karşılamışlardır. Aynı şekilde, Medine'de kurulmuş olan İslam devletinin kurulma ve güçlenme aşamalarında Peygamber, diğer kabile ve ülkeler üzerine bazen seriyyeler[174] göndermiş, bazen de bizzat kendisi savaşlara katılmak durumunda kalmıştır. Peygamber Efendimiz zamanında Ramazan ayında gerçekleşen olaylar İslam'ın aktif yönünü göstermekte, Ramazan ayında sadece kendi halinde oruç tutup ibadet etmenin değil, topluca yapılan ibadet ve sosyal çalışmalarla, gayretlerle her zaman ve her yerde kendini geliştirebilecek bir yapıda olmanın gerekliliği aşikar olmuştur. [175]

Ramazan ayının fazileti ile ilgili Peygamber Efendimizden rivayet edilen birçok hadis de vardır. Ramazan, ilâhî rahmet kapılarının açıldığı, Allah Teala'nın bağışının diğer zamanlara nispetle arttığı bir mağfiret ve bereket ayıdır. Nitekim hadislerde "Her kim ki Ramazanı faziletine inanarak ve alacağı mükafatı Allah Teala'dan umarak değerlendirirse anasından doğduğu gün gibi tertemiz olarak günahlarından kurtulur"[176] ve "Ramazan ayı gelince cennetin kapıları açılır, cehennemin kapıları kapatılır ve şeytanlar prangaya vurulur"[177] buyrulmakta ve Ramazanda tutulan orucun günahlara kefaret olacağı[178] bildirilmektedir. Ramazan mevsiminin

[174] Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp görevlendirdiği kumandanlarla sevk ve idare ettiği sefer.
[175] Nazan Atalay, *¨Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü¨*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bölümü, İstanbul, 2004)
[176] Nesai, Sıyam, 39
[177] Buhari, Savm,5; Müslim , Sıyam, 1,2,3; Muvatta, Sıyam, 59
[178] Müslim, Taharet,16

günahkâr kullar için hatasını anlayıp kendi özüne dönme, canlanıp ayağa kalkma ve şeytandan ve onun her türlü oyununun tesirinden kurtulma fırsatı getirdiği bu hadislerin topluma yansıyan yönleridir.

Her ne kadar Ramazan ayı, Allah Teala tarafından mübarek kılınmışsa da, onun bereketinden istifade etmek ise Müslüman kişinin iradesine bırakılmıştır. Değerlendiren için Ramazan bulunmaz bir hasat mevsimi, maddî ve manevi bir arınma iklimidir. Ramazan'a yetiştiği hâlde onun kadrini ve kıymetini bilmeyen biri içinse, kaçırılmış bir fırsat hatta bir vebal olacaktır. Bu konuda İslam Peygamberi Hz. Muhammed' in uyarıcı özelliği devreye girerek "Ramazan ayına girdiği hâlde günahlarını affettiremeden bu ayı tamamlayan kişinin burnu yerde sürünsün!" [179] ikazı ise sarsıcı niteliktedir.

Üç ayların sonuncusu olan Ramazan ayında bulunan Kadir gecesinin ise İslam'da ayrı bir yeri ve önemi vardır. Diğer on bir ayda beklenen özlenen faziletlerle dolu Ramazan ayı, oruç ayıdır, hayır ayıdır, yoksullara ve düşkünlere yardım ayıdır ve bütün anlamıyla Kur'an ayıdır. Bütün insanlığı huzura ve saadete kavuşturmak için yeryüzüne gönderilen Kur'an-ı Kerim'in bu ayda inmeye başlaması[180] ve bin aydan yani seksen küsur yıllık bir ömürden daha hayırlı olan Kadir gecesinin bu ayda bulunması[181] Ramazan'ın diriltici özelliğinin kaynağıdır.

Peygamber Efendimiz Şaban ayının son günü irad ettiği bir hutbede Ramazan ayı ile ilgili evvelinin rahmet, ortasının mağfiret, sonunun ise cehennemden kurtuluş olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda bu ayda emri altındakilerin yükünü hafifleten kişinin, Allah Teala tarafından bağışlanıp cehennemden azad edileceğini müjdelemiştir. [182]

Bu hadisi şerifte Ramazan ayının başında Allah Teala'nın rahmetinin yani kullarına merhametinin, lütuflarının ziyadeleştiği bildiriliyor. İkinci on gününe gelince mağfiret edilmesi yani günahların tamamen silinmesi söz konusu oluyor. Burada afv ile mağfiretin farkına bakacak olursak af edilme durumunda suç veya kabahati işleyene ceza verilmemesi, biraz mühlet verilip tekrar işlememesi konusunda uyarılması söz konusudur. Fakat bu hata tamamen silinmiş, kaybolmuş değildir. Günlük hayatımızdan örnek verecek olursak mahkemenin affettiği suça bir daha yapmama kaydını koymasına benzetebiliriz. Ayrıca yapılan hatanın herkes tarafından bilinmesi de tekrar kişinin karşısına çıkmasına sebep olabilir. Bu hadiste geçen mağfiret ise kişinin hatasının kayda girmemesi, kabahatin tamamen temizlenmesi

[179] Tirmizî, Deavât, 100
[180] Bakara suresi 2/185
[181] Kadir suresi 97/3
[182] Ibn Huzeyme, *Sahih 3*, thk. M. M. A'zamîa, (Beyrut, 1975),191-192

anlamındadır. Yani kişi hem affolunup hem mağfiret olunursa artık o hatalar daha sonraki vakitlerde kayda girmez, kişi maddi ve manevi zararlardan emin olur. Affolunmak hastalıktan kurtulmak, mağfiret olunmak da bir daha o hastalığa hiç yakalanmamak gibi anlaşılabilir. İşte mağfiret günleri Müminleri öyle bir vasfa sokar ki manevi sıhhat bulup bir daha bu hastalıklardan dolayı zarara uğramaktan ve hesaba çekilmekten kurtulmuş olurlar. Böylece ramazanın son 10 gününe artık cehennemden azad olmak ümidiyle geçilebilir.

Mağfiret kelimesi ile miğfer kelimesi aynı kelimeden türetilmiştir. Miğferin insanın başını dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koruduğu gibi, mağfiret de kişiyi günahların vereceği maddi ve manevi zararlardan muhafaza eder, kişi günahlardan uzak durma konusunda Allah Teala'nın koruması altına girer. Buradan af ve rahmetin umumi, fakat mağfiretin hususi bir gayret istediği ve ancak bunu talep edenlere ulaşacağı anlaşılmaktadır.[183] Toplumumuzda af ve mağfiret kelimelerinin birlikte söylenmesinin sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Af malum olmakla beraber, mağfiretin günah işleme refleksinin de izale edilmesi anlamına geldiği görülmektedir.

Halk arasında "Üç Aylar" diye adlandırılan aylardan Recep ve Şaban aylarında yapılan hamleler, sonuçlarını Ramazan ayında gösterir. Yüce Allah'ın Müslümanlara ikram ettiği faziletli ve feyizli bir zaman dilimi olan üç aylar yapılan dileklerin dalga dalga Allah Teala'ya ulaştığı, dökülen pişmanlık gözyaşlarının günahları silip yok ettiği kandilleri içerisinde barındırır. Bu aylarda yapılan kutlama ve etkinliklere önem verilen toplumlarda/devirlerde; Ramazandan önceki Receb ve Şaban aylarında tutulan oruçlarla nefsini yenmeyi başaranlar, Cuma namazına koşanlar, beş vakit namaza başlayanlar, ibadetlerini ziyadeleştirenler, tövbe ile yaşantısını düzene koyanların Allah Teala'ya daha çok yakınlaştıkları ve Ramazana hazırlıklı olarak girdikleri görülmektedir.

Ramazan ayının özellikle Türk toplum hayatında müstesna bir yeri vardır. Ramazan yılda bir defa gelen önemli bir misafir olarak kabul edilir ve hazırlıklar buna göre yapılır. Her yıl Ramazan ayı yaklaşırken toplumda bir neşe, hareket ve canlılık görülür. Ahenkli, nağmeli, pürneşe merhaba ilahileri ile karşılanan, aylar içinde sultanlık payesi verilen bu kutlu ay, kandillerle karşılanıp, bayramlarla uğurlanır. İftar, sahur ve teravih gibi coşkulu ibadetlerle, sevinç ve birlikteliğin hakim olduğu merasimlerle derin izler bırakarak elveda ilahileri ile bir

[183]Video için bkz. ¨Af ve Mağfiret Arasındaki Fark Nedir?¨, Erişim Ağustos 2021, https://www.youtube.com/watch?v=h2azdxCbmKs&ab_channel=KanalD , haber için bkz. ¨Ramazanın mağfiret günleri¨ haberturk.com, (2016)

sonraki Ramazana erişebilmek dualarıyla uğurlanır. On bir ayın sultanı diye iltifat edilen Ramazan ayı, sosyal iklimde meydana getirdiği değişiklik ve yumuşamayla da istisnai bir imtiyaza sahiptir.

Ramazan ayının toplumumuzda olağanüstü bir ay olarak kabul edilmesinin somut göstergeleri de vardır. Bunlardan belki de en çok dikkat çekeni özellikle Ramazan aylarında birden fazla minareli camilerin iki minaresi arasına kurulan ışıl ışıl yazı veya resimlerden oluşan mahyalardır. 16. yüzyılda İstanbul'daki camilerde, minareler arasına gerilen halatlara kandillerin asılması ile başlayan mahya geleneği günümüzde de devam etmektedir. Bugünün mahyaları elektrikli olup, ampullerle yazıldığı halde mahyalar yanınca alışkanlıkla hala kandiller yandı ifadesi kullanılmaktadır. Hatta günümüzde yeni teknolojiler kullanılarak dijital hareketli mahyalar dahi yapılmaktadır.

Ramazan ayının toplumumuzdaki yansımalarını gördüğümüz diğer bir somut örnek de ramazâniyelerdir. Bu kutlu ay vesilesiyle divan şairlerinin padişahlara, yüksek rütbeli kişilere ve hamilerine sundukları çoğu kaside şeklindeki ramazâniyeler XVII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış olup XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır.

Ramazâniyelerin bir kısmı ramazan ayının dinî yönünü işlemekle beraber çoğunluğu ramazan ayının folklorik ve kültürel taraflarını ele almıştır. Divan şiirinin toplum hayatını yansıttığını göstermesi bakımından bu eserler önem taşımaktadır. Ramazâniyelerde sosyal hayatı ilgilendiren birçok konu dile getirilmiştir. Ramazan hilâlinin görülmesinin halka top atılarak kandil yakılıp münadiler çıkarılarak ilân edilmesinin toplumda sebep olduğu heyecan, Ramazanın rahmet ve bereket mevsimi olarak gelmesi, çarşı pazarın bereketi, çocukların ramazanda oruç tutmak istemeleri, sarhoşların bile bu ayı ihya için ellerindeki içki sürahilerini bırakıp abdest ibriklerine sarıldıkları, camilerde coşkuyla gerçekleşen Kur'an kıraatleri ve mukabele adetleri, kandil ve mahyalarla aydınlatılmış camilerin parıldayan gökyüzü ve Süreyya yıldızıyla karşılaştırılması, Ramazanın sonuna kadar şeytanların zincirlerle bağlanarak hapsedilmesi bu sosyal ve dini konulardan öne çıkanlardır. Ramazâniyyelerde Kadir gecesi de üzerinde önemle durulan konulardandır. Ramazâniyelerin sonunda ise şairler bayram konusuna değinmekte ve hasretle beklendiğini ifade ederek çeşitli nükteler yapmaktadırlar. Bazı mutasavvıf şairlerin Ramazanla ilgili şiirlerinin muhteva ve yapı itibariyle Ramazan ilahisi olarak bestelendiği de görülmektedir.

3. UYGULAMALI ARAŞTIRMA: TOPLUMUMUZUN KUTSAL ZAMAN ALGISI VE BUNUN ÜÇ AYLAR ÖZELİNDE DİNİ HAYATA YANSIMALARI

Bu bölümde, saha çalışması için oluşturulan örneklemde yer alan katılımcılarla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar neticesinde toplanan verilerin ışığında yapılan analizlere, değerlendirmelere ve yorumlara yer verilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak araştırmanın örneklemine ve örneklemdeki katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine dair elde edilen bilgiler ve analizler sunulmuştur. Daha sonra ise katılımcılar için kutsal kavramının ifade ettiği anlam ve mutlak, izafi, psikolojik ve fetiş kutsalların hayatlarında nasıl bir yere sahip olduğu ile ilgili verilerin analizi sunulmuştur. Sonrasında zaman mefhumu açısından konuya bakış açıları, İslam'a göre kutsal/mübarek kabul edilen saatler, günler ve aylara yaklaşımları, kutsal zamanın toplumsal ve bireysel yansımaları Üç Aylar özelinde tahlil edilmiştir. Bu tahlil ve analizlerin ardından, örneklemin üç aylar veya diğer kutsal günler ile ilgili çocukluktan kalan hatıraları ile günümüzde bu günlere bakış açıları arasındaki etkileşim değerlenmiştir.

Analizlerle birlikte bu tezin yapılma nedenine, yani üç ayların ve bu ayların içerisindeki kutsal gün ve gecelerin özellikle de bin aydan hayırlı olarak vasıflandırılan kadir gecesinin manevi tazelenmeye yenilenmeye etkileri katılımcıların tecrübelerinden de elde edilen verilere dayanılarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Yapılan değerlendirme ve yorumlar ise, elbette, yine bu konuda yapılan veri analiziyle elde edilen temalar ve kodlar üzerinden sunulmuştur. Kutsal zamanların ve özellikle de üç ayların katılımcıların bireysel hayatlarına yansıyan yönleri, duygularına dair deneyimleri, yaşanmışlıkları ele alındıktan sonra bu mübarek zamanların içinde yaşadıkları toplumlarda dini ve ahlaki yaşantıya etkileri konusundaki düşünce ve gözlemleri incelenmek suretiyle bir sonuca varılmıştır.

3.1 ARAŞTIRMANIN ÖRNEKLEMİ

Bu tezin saha araştırması kapsamında veri toplamak amacıyla tespit edilen örneklemin nasıl belirlendiği, hangi yöntem(ler)in esas alındığı ve örneklem belirlenirken hangi hususlara dikkat edildiği daha önce araştırmanın yöntem ve teknikleri kısmında belirtilmişti. Şöyle ki;

Bu yöntem ve tekniklerin uygulanmasıyla birlikte, araştırmamızda toplumun tüm kesimlerinden alınan verilere göre daha net bir sonuca ulaşmak amacıyla örneklemimiz farklı yaş gruplarından (17-72 yaş aralığında), farklı medeni hallerden (bekar, evli, eşi vefat etmiş),

farklı eğitim durumlarından (lise – lisans - doktora), farklı mesleklerden 16 erkek 9 kadın katılımcı olmak üzere 25 katılımcıdan oluşmuştur. Söz konusu 25 katılımcının sosyo-demografik özellikleri ile ilgili analizler aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 1
Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Katılımcı No.	Yaş	Eğitim	Meslek	Cinsiyet	Gelir	Medeni Durum	Cinsiyet
K1	60	Lise	Tezhip sanatçısı	Kadın	Üst	Eşi vefat etmiş.	İstanbul
K2	47	Lisans	Ev Hanımı	Kadın	Orta	Evli	İstanbul
K3	45	Lisans	Öğretmen	Kadın	Orta	Evli	İstanbul
K4	39	Lisans	Ev Hanımı	Kadın	Ü-O*	Evli	İstanbul
K5	44	Lisans	Ev Hanımı	Kadın	Üst	Evli	İstanbul
K6	27	YL*	Kütüphane Memuru	Erkek	A-O*	Bekar	İstanbul
K7	46	Doktora	Öğretim Üyesi	Erkek	Üst	Evli	Kırıkkale
K8	26	YL	Şehir plancısı	Erkek	Üst	Evli	İstanbul
K9	45	Lisans	Psikolog	Kadın	Üst	Evli	İstanbul
K10	28	Lisans	Makine mühendisi	Erkek	Orta	Bekar	İstanbul
K11	53	YL	Veteriner hekim/ Yönetici	Erkek	Orta	Evli	İstanbul
K12	65	Lisans	Elektrik Mühendisi	Erkek	Ü-O	Evli	Kocaeli
K13	70	Lisans	Emekli öğretmen	Erkek	Ü-O	Evli	Kahramanmaraş
K14	45	Lisans	Memur	Erkek	Orta	Evli	Denizli
K15	60	Lisans	İnş. Taahhüt	Erkek	Üst	Evli	Ankara
K16	17	Lise Öğrenci	Öğrenci	Kadın	Orta	Bekar	Ankara
K17	17	Lise Öğrenci	Öğrenci	Kadın	Orta	Bekar	İstanbul
K18	64	Lisans	Elk.Müh.	Erkek	Üst	Evli	İstanbul
K19	55	Lisans	Mühendis	ERKEK	Orta	Bekar	Balıkesir
K20	72	Lisans	Makine mühendisi	Erkek	Orta	Evli	Siirt
K21	51	Doktora	Araştırmacı	Kadın	Orta	Evli	İstanbul
K22	56	YL	Tüccar	Erkek	Orta	Evli	New York
K23	66	YL	Sanayici	Erkek	Üst	Evli	İstanbul
K24	29	Lisans	Grafiker	erkek	Ü-O	Bekar	İstanbul
K25	71	Lisans	İş adamı sanayici	Erkek	Üst	Evli	İstanbul
Ortalama	47						

*YL: Yüksek Lisans, A-O: Alt-Orta, Ü-O: Üst Orta

Bu araştırmada soruların yönlendirildiği katılımcıların yaşı 17 ile 72 yaş arasında değişiklik göstermekte olup örneklemin yaş ortalaması 47'dir. Mülakat yapılacak katılımcıların özellikle çeşitli yaş gruplarından seçilmesi, farklı kuşakların konu hakkındaki yaklaşımlarının kesişen veya ayrışan yönlerinin tespiti açısından önemli görülmüştür. Yaş seviyesi 30 yaş altı olan 6 katılımcıdan çoğunun kişisel bilgilerini ve düşünceleri söylerken çekimser olduğu, 60 yaş üstü 8 katılımcıdan çoğunun yöneltilen sorulara daha ayrıntılı bilgi verme eğiliminde olduğu, katılımcılarımızın ortalama yaşı olan 40'lı ve 50'li yaşlardaki 11 katılımcının çoğunun ise daha net ve özet bilgiler verdiği, çok ayrıntıya girmedikleri görülmüştür.

Katılımcıların meslek gruplarının çeşitliliği de yine toplumumuzun genel yapısını anlamak açısından önemli görülmüştür. Katılımcıların meslekleri içerisinde eğitim camiasından öğrenci, öğretmen, öğretim üyesi, kütüphane memuru, araştırmacılardan oluşan 8 katılımcı ilk sırada yer alırken, mühendislik mesleğinden katılanlar 6 katılımcı ile ikinci sırada yer almakta, sanayici, işadamı, inşaat, ticaret gibi mesleklerle iş dünyasından 5 katılımcı, sanatsal alanlardaki meslek gruplarından 2 katılımcı, ev hanımı mesleğinden 3 katılımcı, 1 psikolog ve 1 veteriner katılımcı bulunmaktadır.

Katılımcıların büyük çoğunluğu lisans derecesinde bir eğitim düzeyine sahipken, lise öğrencisinden doktora düzeyine kadar farklı eğitim düzeyinde katılımcılar da araştırmaya katkı sağlamışlardır. Ekonomik durumla ilgili de katılımcıların çoğunluğu orta düzeyde olmakla birlikte üst (9), üst-orta (4) ve alt-orta (2) düzeylerinde de katılımcılar mevcuttur. Medeni duruma gelince katılımcıların büyük çoğunluğunun evli (18) olması da yaş ortalaması ile alakalı bir durum olarak görülebilir.

Örneklem seçilirken farklı şehirlerde yaşayan kimselerin tercih edilme sebebi, bölgelere göre kültürel yapılardaki çeşitliliği görebilmektir. 9 farklı şehirden araştırmaya katkı sağlayan katılımcıların büyük çoğunluğu İstanbul' da yaşamakta (16 katılımcı) iken Kırıkkale, Kocaeli, Kahramanmaraş, Denizli, Ankara, Balıkesir, Siirt ve New York'ta yaşamını sürdüren katılımcılar da mevcuttur.

3.2 MÜLAKAT SORULARI HAZIRLANIRKEN TEMEL ALINAN YAKLAŞIMLAR

Bu araştırmamızda İslam toplumunda kutsal olarak kabul edilen zamanlarda topluca veya bireysel olarak yapılan ibadetlerin ve tefekkürlerin profan diyebileceğimiz zamanlardaki

dini hayata ve insan davranışlarına yansımalarını anlamaya çalışıyoruz. Bunu bilimsel bir ortamda gerçekleştirmek ve doğru bulgulara ulaşabilmek için 25 kişiyle gerçekleştirdiğimiz mülakatlarda Glock ve Stark'ın sistemleştirdiği dindarlık boyutlarını (inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki) esas alarak hazırladık. Ayrıca Müslüman toplumuna ait bir kutsal zamanı örnek olarak seçtiğimiz için sorular hazırlanırken Hüseyin Peker'in tespit ettiği Kur'an'da ifadesini bulan dindarlığın altı boyutunu da (inanç, ibadet, ahlâk, düşünce, duygu ve bilgi) dikkate aldık.[184]

Katılımcılara yönelttiğimiz sorulara geçmeden önce bu boyutlar hakkında genel bilgi vermek faydalı olacaktır.

3.2.1. GLOCK VE STARK'A GÖRE DİNDARLIĞIN BEŞ BOYUTU

Glock ve Stark çeşitli dünya dinlerinde ortak olarak gördükleri, "inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki" şeklindeki dindarlığın beş boyutunu birbirinden ayırt etmişlerdir.

¨Din¨ ve ¨dindarlık¨ kavramları incelenecek olursa ¨din¨ ile daha çok kutsal bir öğreti anlaşılırken ¨dindarlık¨ ile bu kutsal öğretinin insan hayatında canlanması akla gelmektedir. Dindarlık kişinin dini kabulleniş derecesini belirtir. Dinin hayata yansımış hali olarak ifade edilen dindarlık her bireyde farklı derece, içerik ve oranda olabilir. Bireyin dindarlığını etkileyen pek çok faktör vardır. Bunlardan bazıları zihinsel, duygusal, ahlaki, dini gelişimler, alınan eğitim, içerisinde bulunulan sosyal ortam, bireyin başından geçen olaylar, kitle iletişim araçları, çevresel etkenlerdir. Dindarlık bu faktörlere bağlı olarak zaman içerisinde değişiklikler gösterebilir. Dindarlığı veya maneviyatı güçlendiren bazı etkenler olduğu gibi, zayıflatan bazı etkenler de vardır. Önceleri duygu ya da ibadet boyutuyla ele alınan dindarlık, günümüz din bilimcileri tarafından insanın ve toplumun din kaynaklı yönelimlerinin hepsini kapsayacak şekilde tüm boyutlarıyla değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Dindarlığı çok boyutlu olarak tanımlayıp sistemleştiren ve daha çok kabul gören çalışma Glock ve Stark tarafından yapılmıştır. [185]

[184] Peker, Hüseyin, Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2, s. 41-49.)
[185] Glock, Stark, *Religion and Society in Tension*, (Chicago: Rand McNally, 1965)

İnsanoğlunun ilk varoluş anından itibaren bireysel ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan din üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Sosyal bilimcilerin bazıları doğrudan dini anlamaya çalışırken, bazıları onun insan hayatındaki yerini belirlemek için çaba harcamışlardır.

Din sosyolojisi çalışmalarında son yüzyıldaki yaklaşım, din fenomenini hem teorik hem de empirik bir temele dayalı olarak incelemektir. Bu sosyolojik eğilim dini, empirik ve gözlemlenebilir sosyal bir olgu olarak ele almakta ve bir toplumda dinin rolünü anlamak için sosyolojik bir perspektif uygulamaktadır.

Bu yönelime bağlı olarak dindarlık ve dindarlığın boyutlan gibi kavramlar din sosyolojisinin temel ilgi konularının başında yer almaya başlamıştır.

Dindarlık ile ilgili yapılan çalışmalarda çok sayıda dindarlık ölçekleri oluşturulmuştur. Ülkemizde hem ilahiyat fakültelerinde hem de diğer fakültelerde dindarlık konulu pek çok doktora ve yüksek lisans tezi vardır. Ancak dindarlık ve onunla bağlantılı dindarlığın boyutları, dindarlığın modelleri, dindarlık ölçekleri gibi konularda en çok çalışma din sosyolojisi ve din psikolojisi bölümlerinde görülmektedir. Alan araştırmalarında kullanılan ve batı kaynaklı ölçeklerin kendi kültürümüz açısından güvenilirlik ve geçerliliği gözden geçirilmesi gereken önemli bir konu olup, ülkemizde geliştirilen ölçeklerin ise veri toplamada yeterli olup olmadığı tartışma konusudur. Biz çalışmamızın daha işlevsel olması adına farklı disiplinlere mensup bilim adamlarının çalışmalarına kısaca bakıp temelde Glock ve Stark'ın sistemleştirdiği ve genel kabul gören dindarlık boyutlarını esas alacağız.

Dindarlık tanımını, dinin tanımını esas alarak yapan Johnstone'a göre din, dini grup üyeleri tarafından paylaşılan kutsal ve aşkın güçlere inanmaya odaklanmış inançlar ve pratikler bütünüdür. Dindarlık ise belirli aşkın ve kutsal şeylere inanma, bu inançlar doğrultusunda belirli aktiviteler yapma ve dini bir grup üyesi olma durumudur. Günay'a göre dindarlık, "kutsal olanın yahut özel bir formu olmak itibariyle belli bir dinin muayyen bir .zaman ve şartlarda belli bir kişi veya grup ya da toplum tarafından yaşanmasıdır". Kısaca ifade edilirse dindarlık yaşanan dindir.

Dindarlığın tanımındaki zorluğun aşılabilmesi için sosyologlar iki yaklaşım geliştirmişlerdir. Empirik din sosyolojisi çalışmalarındaki bu yaklaşımların ilki insanların dini organizasyonlar ve yapılarla bağlantılarının yer aldığı dini gurup üyeliğini esas almıştır. İkinci yaklaşım ise bireysel özellikler, eğilimler ve bazı değişkenler vasıtasıyla dindarlığı tanımlayan bireysel tutumlardaki dini farklılaşma esasına bağlı olan yaklaşımdır.

Birinci yaklaşıma göre yapılan empirik çalışmalarda bireyin mabede katılım sıklığı ve inancı uygulama yoğunluğu dindarlık ölçütü olarak kullanılmıştır. Dini pratiklere bağlılığın temel kriter olarak alındığı bu ölçeklerde yüksek düzeyde dindar, orta düzeyde dindar, düşük düzeyde dindar gibi sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunun yanında bazı sosyologlar bireyin ritüellere katılım sıklığına bağlı yapılan istatistiklerin bireyin bu ritüeller sırasında ne hissettiği hakkında bir bulgu elde edemediğini ve gerçek dindarlığı ölçmede yetersiz kaldığını ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle ¨din hayatınızda ne kadar önemli¨, ¨kilise üyeliği sizin için ne kadar önemli¨ gibi soruların ölçeklerde mutlaka yer alması gerektiğini savunmuşlardır.

Din bilimcisi Ninnian Smart'a göre dinin anlaşılması üç açıdan önemlidir: 1) Din insan deneyimlerinin hayati öğelerinden biridir. 2) Günümüzün çoğulcu kültürünün değerlerini ve anlamlarını yakalayabilmek için bunlara temel oluşturan dünya görüşlerini bilmeye ihtiyacımız vardır 3) Birey olarak ahenk ve duygusal doyumu yakalamaya çalışabiliriz ki bu, büyük kültür ve medeniyetlerin düşünce ve uygulamalarını anlamakla yakından ilgilidir.

İnsanın iç ve dış etkinlik alanında böylesine geniş ve güçlü bir yere sahip olan dinin anlaşılmaya çalışılması, bir anlamda insanın hem psikolojik hem de sosyal bir bütün olarak anlaşılma çabası olarak değerlendirilebilir. [186]

Din sosyolojisinde 1960'ların başlarına kadar, dindarlık problemi üzerine bazı tartışmalar yapıla gelmiştir. Bu yıllarda sosyologlar, Katoliklik, Protestanlık ve Yahudilik gibi büyük dini guruplar arasındaki tutum, davranış ve kanaat farklılaşmalarını göstermeye çalışırken, bu kadar büyük ve kendi içerisinde bile oldukça karmaşık önemli farklılaşmaları barındıran bu kategorileri, bütünüyle açıklamanın güç olduğunu fark etmişlerdir.[187]

[186] Hasan Kayıklık, Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi, *İslami Araştırmalar Dergi*si 19, 3, (2006), 491-499

[187] Hakkı Karaşahin, *Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma, AÜİFD 49*,1, (2008),191-200

Fichter, Katoliklik üzerine yaptığı bir araştırmada, "nükleer Katolik", "şekilci Katolik", "marjinal Katolik" ve "cansız (dormant) Katolik" şeklinde dört dindarlık boyutu kullanırken, Lenski dindarlığı "sosyo-dini gurup" ve "dini yönelim" olarak iki boyuta ayırmıştır. Luckmann, "ayinlere katılım", "kiliseyle subjektif özdeşleşme", "ortodox", "kilise hizmetlerine katılım" şeklinde dindarlığın dört boyutunu belirlemiş, Ortodoks boyutu ise objektif ve sübjektif şeklinde iki alt boyutunu belirtmiştir.

Allport ve Ross, dini yönelim ölçeğinden alınan puana göre "içe dönük dindar", "dışa dönük dindar", "ayrımsız dindar" ve "ayrımsız bir şekilde dine karşı ya da dindar olmayan" şeklinde dört boyut belirlemiştir.[188]

Putney ve Middleton, 1200 üniversite ve kolej öğrencisi üzerine yaptığı araştırmada dindarlığın ideoloji boyutunu, "ortodoks", "fanatizim", "önem" ve "kararsız" olmak üzere dört tipte ele almışlardır.

King, 1967 yılında yaptığı araştırmada dokuz boyutlu dindarlık ölçeği geliştirmiştir. King Dallas'da methodistlerden seçtiği 575 kişilik örneklem üzerinden elde ettiği dataya uyguladığı bir dizi analiz neticesinde dindarlığın tek boyutlu olduğu hipotezini redderek, dokuz boyut önermiştir. King, 1969 yılında Hunt'la birlikte aynı data üzerinde bilgisayar teknikleri uygulayarak gerçekleştirdikleri faktör analizi sonucu dindarlığın ll boyutunu belirlemişlerdir. Bunlar: 1. İnançları onama, 2. Kişisel dini tecrübe, 3. Kiliseye katılma, 4. Dini gurup organizasyonlarına katılma, 5. Kilise işlerinde çalışma, 6. Din hakkında okuma ve konuşma 7. Finansal destek, 8. Dini bilgi, 9. Dini gelişmeye yönelim, 10. Dini güvenlik ve dogmatizme yönelim, ll. Dışa yönelim. [189]

Dindarlığın çok boyutlu bir fenomen olduğunu ilk keşfeden Glock olmuştur.[190] Glock'a göre din, hem ilkel hem de modem toplumlarda farklı anlamlar kazanabilir. Nitekim, aynı dini geleneğe bağlı kişilerde bile din anlayışı farklılık gösterebilir. Glock kendinden önce yapılan araştırmaları dindarlığın sadece bir yönüne yoğunlaştığı için yeterli görmemiş, dindarlığın bütün tezahürlerinin kavranamadığını ileri sürmüştür. Glock'a göre dindarlığın

[188] Onay Alunet, Dindarlık Etkileşim ve Değişim, (İstanbul, 2004), 47-49.
[189] Karaşahin, 191-200
[190] Kevin J. Christiano, William H. Swatos Jr., Peter Kivisto, *Sociology of Religion*, (New York, Oxford, 2002), 31.

farklı tezahürlerini dikkate almak, dini anlayış ve bağlılıkları kapsamlı bir şekilde açıklayabilmek için gereklidir. Dünyadaki tüm dinlerin farklı farklı tezahürleri olsa da dindarlığın ifade edildiği genel boyutlarda bir uzlaşmanın mümkün olduğunu ifade eden Glock, önce dindarlığın dört boyutunu belirlemiştir. Stark'la birlikte yaptıkları araştırmalarda ise dindarlığı "inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki" şeklinde beş boyutta açıklamışlardır. Amerikan dindarlığı üzerine uygulamalar yapan Glock ve Stark bu boyutları temel alarak yapılan dindarlık ölçümlerinin dini hayatı daha ayrıntılı ve daha net bir şekilde açıklayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu sınıflandırmada yer alan inanç boyutunun alt boyutlarını ortodoks, partikularizm, ahlak, ibadet boyutunun alt boyutlarını toplu ve bireysel ibadetler alt boyutlarına ayırmışlardır. Tecrübe boyutu ile kastedilen doğaüstüyle kurulan ilişki, bilgi boyutu ile kastedilen ise kutsal kitabın içeriği olmuştur.

Glock ve Stark'ın geliştirdiği dindarlığın boyutları kuramı, Batı'da yapılan bazı empirik çalışmalarda da uygulamalı olarak kullanılmış, sonuçlarına göre bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri olan Nunnig yaptığı uygulamalı araştırmanın faktör analizine göre inanç, ibadet, tecrübe ve etki boyutlarını genel dindarlık boyutunda toplamış, bilgi ve kilise cemaatine bağlılığı da ekleyerek üç boyut şeklinde bir ayrım yapmıştır. Clayton ve Gladden ise dinin sadece inanç boyutunun olduğunu ileri sürmüşlerdir. Üniversite öğrencileri üzerine yaptıkları bir uygulama ile elde ettikleri datalar üzerinde yaptıkları faktör analizi ve korelasyonlar neticesinde dinin inançtan ibaret tekbir boyutunun olduğunu iddia etmişlerdir.[191]

Din sosyolojisinde dindarlık ve dindarlığın ölçülmesi üzerine yapılan tartışmaların uzun bir geçmişi vardır. Görüldüğü gibi farklı dindarlık tanımı ve ölçütleri kullanan yaklaşımlar, birbiriyle çatışan araştırma bulgularına ulaşmışlardır. Çünkü, dini inançların çeşitliliği, dindarlığın tanımını yapmayı ve dindarlığa yönelik bazı ölçütler geliştirmeyi güçleştirmektedir. [192] Geliştirilen dindarlık ölçeklerinin içerisinde Glock ve Stark'ın geliştirdiği dindarlığın boyutları yaklaşımı birçok din sosyoloğunun ilgisini çekmiştir. "Dindarlığın boyutlarının", dindarlığın temel karakteristiklerini belirlemede büyük bir kolaylık sağlayacağı düşünülse de bu boyutları ölçülebilir araçlar haline dönüştürmede, bunları ölçebilmede ve boyutlar arasındaki farklılaşmaları ortaya koymada elbette bazı zorluklar vardır. Lakin din

[191] Karaşahin, Hakkı, agm, s.191-200
[192] Thompson Ian, *Odaktaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş*, çev. Bekir Zakir Çoban, (İstanbul, 2004), 9

sosyolojisi alanında yapılan empirik çalışmalarda dindarlık hep bir araştırma zorluğu olarak tanımlanmakta bireysel ve toplumsal dindarlığı temel araştırma alanı seçen araştırmacılar, dindarlık tanımı ve dindarlığın karakteristiklerini belirleyen ölçütlerden hareket etmek zorunlu olmaktadır. Thomson'un da dediği gibi "analiz edilecek şeyi belirlemeden analizin nasıl yapılacağını kavramak güçtür. Ayrıca tanımlar şüphe götürür olabilir ve biz bunları inceledikten sonra üzerinde birtakım değişiklikler yapmak isteyebiliriz. Ama bu tanımların birinden başlamamız gerekir" [193]

3.2.2. PEKER'E GÖRE KUR'AN'DA DİNDARLIĞIN ALTI BOYUTU

Araştırma sorularımızı hazırlarken dikkate aldığımız Kur'an'da ifadesini bulan dindarlığın boyutlarını Hüseyin Peker inanç, ibadet, ahlâk, düşünce, duygu ve bilgi olarak altı boyut şeklinde tespit etmiştir. Peker'in açıklamalarında görüldüğü üzere bireyin dini kabulleniş derecesini belirten dindarlık, inanılan dinin bireyin hayatına yansımış şeklini ifade eder. Dindarlığın bazı göstergeleri vardır ve bireylerin yaşamları boyunca dindarlıkları stabil değildir ve hayatın akışı içerisinde bazı etkenlere göre değişiklikler gösterebilir. Yani dindarlık çoğalabilen ve azalabilen bir yapıya sahiptir.

Kur'an insanın eğitimine çok önem verdiği ve bireyleri elde edilen dindarlığın devamına yönlendirdiği için dindarlığı belirleyen öğelere ve dindarlığın boyutlarına ziyadesiyle yer vermiştir. Dindarlık karşılığında Kur'an'da kullanılan kelimelerden biri "Birr" kelimesidir. Bakara suresinin 177. ayetinde geçen birr kelimesinden sonra dindarlığın inanç, ibadet ve ahlak boyutları ile ilgili olarak Allah'a, ahret gününe, meleklere, kitaba ve Peygamberlere inanmak, malını seve seve yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve esaretten kurtarmaya harcamak, Namazı kılmak, zekâtı vermek, sözleştiğinde sözünü yerine getirmek, sıkıntıda, darda ve felâket anlarında sabır göstermek konuları belirtilmiştir. Daha birçok ayeti kerimede bu boyutlarla ilgili örnekler mevcuttur.

[193] Ian, 24

Kur'an'da yerilen ve övülen davranışlar ile müminlerin, münafıkların, kâfirlerin, muttakilerin ve zalimlerin özellikleri incelendiğinde diğer üç boyutun düşünce, duygu ve bilgi olarak sıralandığı da görülebilir. Allah'ın varlığı, insanın yaratılışı, hayvanlar ve tabiat olayları üzerinde düşünme, hal ve davranışlarını düşünme düşünce boyutuna örnek olarak verilebilir. Allah'ı ve Peygamberini herkesten ve her şeyden çok sevmek, Müminleri sevmek, hatalı davranışlarından pişmanlık duyma ve tövbe duygu boyutuna, hayatın anlamıyla ilgili bilgiler, ibadetlerle ve kişiler arası ilişkilerle ilgili bilgiler de bilgi boyutuna örnek olarak verilebilir.

Bu Kur'ani sınıflandırmadan anlaşılan odur ki, İslam'ın yüce kitabı insanı, inanç, düşünce, duygu ve davranışlarıyla bir bütün olarak ele almaktadır. Akla, kalbe, ruha ve davranışa yönelik emir ve yasaklarıyla dindar insanın özelliklerini belirtmektedir.

Adı geçen makalede altı boyut şeklinde belirlenen dindarlığın boyutları Kur'an'da, iki temel boyut şeklinde de belirtilmiştir. Bunlardan birincisi inanç boyutu, ikincisi de Salih amel, yani inancıyla uyuşan davranışlarda bulunma boyutudur.[194] Salih amel olarak ifade edilen davranışları özelliklerine göre yukarıdaki gibi gruplamanın daha belirgin bir anlam sağladığı düşünülerek dindarlığın altı boyutta incelenmesi tercih edilmiştir.

[194] Bkz. Bakara, 2/25, 82, 277; Âl-i İmran, 3/57; Nisa, 4/57,122; Asr, 103/3 ve başka pek çok ayet.

3.3.KATILIMCILARA YÖNELTİLEN SORULAR

Saha araştırmamıza dahil olan katılımcılara, ¨kutsal kavramından ne anladıkları¨, ¨hangi zamanları kutsal kabul ettikleri¨, ¨kutsal zamanların bireysel ve toplumsal etkileri¨ ve ¨kutsalla ilgili tecrübeleri¨ ana başlıklarıyla, aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

1. Kutsal kavramından ne anlıyorsunuz? Kutsalı nasıl tanımlarsınız?
2. İslam dininde mutlak kutsal Allah Teala'dır. İslam dinindeki diğer kutsallar nelerdir?
3. Sakalı şerifin, hırkai şerifin, haceri esvedin veya bayrağın kutsallığı hakkında ne düşünüyorsunuz?
4. İslam'a göre hangi zamanlar kutsaldır/ mübarektir?
5. Sizin kutsal kabul ettiğiniz zamanlar nelerdir?
6. Ayrıca günün, haftanın, ayın veya senenin hangi anları sizin için daha önemlidir?
7. Üç aylar (Ramazan ayı ve öncesindeki Recep, Şaban ayları) kutsal mıdır?
8. Kutsal kabul ediyorsanız bu aylarda ibadet olarak ve geleneksel (kültürel) olarak neler yaparsınız?
9. Üç ayların bireysel olarak size katkıları nelerdir? Dini duygularınızı, heyecan ve coşkunuzu arttırır mı?
10. Üç ayların toplumsal olarak etkileri nelerdir? Yardımlaşma ve sosyal bütünleşmeyi katkısı nedir? Toplum olarak aynı dini duygu coşkunluğunu yaşamanın üzerinizdeki etkileri nelerdir?
11. Sizce kutsal zamanlarda yaşanan yoğun duygu halleri kişinin dini ve ahlâki hayatında kalıcı değişikliklere sebep olabilir mi?
12. Mübarek gecelerde bireysel mi topluca mı ibadet etmeyi tercih edersiniz?
13. Üç ayların içerisindeki Regaib – Miraç - Berat ve Kadir gecelerinin yaşamınızda yeri var mı? Varsa nasıl değerlendirirsiniz?
14. Üç ayların dışında kutladığınız kutsal zamanlar var mıdır? Bu zamanlarda ne yaparsınız?
15. Düşüncenize göre senenin en önemli kutsal/mübarek günü hangisidir?
16. Çocukluğunuzda üç aylar veya diğer kutsal/mübarek zamanlar nasıl kutlanırdı? Bu konuda hatıralarınız var mı?

3.4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

3.4.1. KATILIMCILARIN KUTSALLA İLGİLİ ALGILARI

Kutsal kelimesinin Türkçedeki kullanım şekillerini genel olarak , saygı uyandırması gereken, tapınılacak varlık, son derece sevilen, dokunulmazlığı olan, ilahi olanla bağlantılı şeklinde sıralayabiliriz. Hristiyanlık ve Yahudilikte yaygın bir kullanıma sahip olan holy ve sacred kelimelerine karşılık gelen kutsal kelimesi İslam toplumlarında daha çok mutlak kutsal olan Allah Teala için kullanılmaktadır. Diğer varlıklar için kullanıldığında ise mutlak kutsalla ilişkilendirilerek Onun sıfatlarından pay alma şeklinde anlaşılmış ve daha çok mübarek kelimesi ile karşılık bulmuştur. Bu araştırmada yapılan mülakatlarda özellikle kutsal kelimesinin kullanılması katılımcıların mutlak kutsal ile diğer izafi, psikolojik veya fetiş kutsalları ne derecede ayrı tuttuklarını görebilmektir. Toplumumuzun genel yapısına bakıldığında ise kutsal kelimesinin dokunulmazlık verilen çok özel bir yerinin olduğu görülmüştür. Bu araştırmada mülakata katılanların büyük çoğunluğu, verdikleri cevaplarda kutsalı sadece Allah Teala ile irtibatlı ve dinde önem verilen şeyler olarak değerlendirmişlerdir.

> Allah Teala'nın isimleri, kitapları ve peygamberleri, ayrıca iman, ibadet, Kâbe, cami ve bunlarla ilgili olan her şey kutsaldır. Sakalı şerif, hırka-ı şerif, hacer-i esved veya bayrak bunlar da mübarek ve kutsal öğelerdir. (K7, 46, Doktora, Öğretim Üyesi, Erkek, Üst, Evli, Kırıkkale)

> İmandan ve İslam'dan gelen her mesele kutsaldır. Yoldan engel olan bir taşı kaldırma dahi olsa her hayır kutsaldır. Çünkü Allah'ın emrettiği her şey kutsaldır. Sakalı şerif, hırka-ı şerif, hacer-i esved veya bayrak Müslümanlar için düşünülecek olursa, temsil ettikleri şeyler her ne kadar kutsal olsa bile, kendileri bizatihi kutsal değildir. Öyle ki temsil eden şeyler, temsilinin dışına çıkabilir. Putlaştırma gibi onlara nazar-ı dikkat edenlerin maksatlarının dışına çıkıp aşırıya kaçmasıyla, İslam'ın asıl kutsallarıyla çelişen yeni şeyler olabilir. Bu vakitten sonra bunların başka bir inanç ve topluluğun kutsalı sayılması gerekir. (K6, 27, Yüksek Lisans, Kütüphane Memuru, Erkek, Alt Orta, Bekar, İstanbul)

> Kutsal deyince, İslam'a göre kutsal sayılan her şeyi anlarım. Kur'an ve hadislerin tarif ettiği bütün kutsallar. (K15, 60, Lisans, İnşaat Taahhüt, Erkek, Üst, Evli, Ankara)

Kudsiyet atfedilen, kutsal olarak bilinen mekanlar ve zamanlar vardır. İslamiyet'te bunların kutsiyetleri konusunda sahip olunan bilgiler. "İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana Kuran-ı indirdik. " (Nahl 44). "Peygamber size neyi verdiyse onu alın, size neyi yasakladıysa ondan uzak durun.(Haşr 59/7)" ayetleri uyarınca Kuran-ı Kerim'e ve sünnete dayanmalıdır. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

Dinimiz tarafından değerli özel kabul edilen (K16, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, Ankara)

Bir insanın inandığı dinde önem verdiği şeyler (K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

Din yönünden büyük, yüce olan her şey kutsaldır. Peygamber efendimiz (sav), peygamberimizin hadisleri, Müslümanlara vahyolunan tüm emirler ve yasaklar kutsalın içine girer. (K20, 72, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Evli, Siirt)

İlahi olan, İslam dininin değişmeyecek ve değiştirilemeyecek her bir parçası kutsaldır. Kutsal olan Kur'an'ın kendisi, emir olarak insanlara ulaştırdıkları, Peygamberler ve Peygamberimiz, onun hayatı-kimliği-emir ve tavsiyeleri hep kutsaldır. (K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Allaha yaklaşmamıza vesile olacak her şey kutsaldır. Allaha daha yakın olduğumu hissettiğim zamanlar, bana Allah'ı hatırlatan yerler, kişiler, kitaplar, eşyalar (K25, 71, Lisans, İş adamı Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Bunun yanında bazı katılımcılar da kutsal kavramını hem ilahi yönüyle aşkın varlıkla alakalı hem de insani yönüyle ve hatta diğer tüm canlılarla bağlantılı olarak anladıklarını ifade etmişlerdir.

Kutsal denildiği zaman aklıma ilk önce dini ve milli bayramlar gelir. İlk öncelik Allah ve din inancının kutsal saydığı her şey Sonrasında insan ve tüm yaratılmışların canı ırzı malı Daha sonrasında vatan bayrak vb. sıralamasıyla devam eden derin saygı ve sevgi uyandıran dokunulmazlığı olan kavramlar benim için kutsaldır. Kutsalı iki şekilde tanımlarım. İlki ilahi olan Kutsal, yani her şeyin üzerinde, can verecek kadar mühim. İkincisi canlıya ait kutsal, insana ve canlıya ait dokunulmazlığı olan kavramlar. Emek yaşama hakkı, helal kazanç, annelik, evlilik, ebeveynlik gibi (K4, 39, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst-orta, Evli, İstanbul)

Genel anlamda kutsal ,tabiat üstü bir varlığa tazim ve ona karşı gelmekten kaçınmayı barındıran bir korku ile bağlanmak olarak tanımlayabilirim. Dini anlamda ise , Cenabı-ı Allah'a izafe edilen ve aşkın olan yüce varlıkla ilgili tüm değerleri içine

alan kavramdır. Mecazi anlamda, çok çok saygı gösterilen, korunması, kaybetmekten korkulması gereken değerler için de kullanılmaktadır. (K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Bu dünya ve ahirete ilişkin kabul görmüş değerler silsilesi olarak algılıyorum. Bunlar kişilere, mekanlara, mesleklere, belirli zamanlara atfedilmiş olabilir. Yüksek değer atfedilmiş, kıymetli olan. Mekanlardan Mekke ve Medine, Vatan kutsaldır. İnsanlar içinde annelerimiz, babalarımız, hocalarımız kutsaldır. İbadetler içinde en önemlisi olan namaz kutsaldır. Meslekler içinde insanlara hizmeti barındıran tüm meslekler kutsaldır. Her canlıya şefkat ve büyüklerimize saygı kutsaldır. Buna benzer daha birçok kutsalımız vardır. (K5, 44, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

Katılımcıların bir kısmı ise daha çok toplumun veya bireyin kutsalları belirlediği kanaatinde olup, sahiplenilen değerlerin manevi bir hüviyet kazanmış olmaları dolayısıyla kutsal kabul edildiğini ifade etmişlerdir.

İnsanların toplumsal olarak sahiplendikleri ortak değerler arasından en seçkin olanlarına ve bu seçkinler arasından da manevi-dini bir hüviyet kazanmış olanlarına kutsal denir. O inanç, ideoloji veya topluluğun sınırlarında kalındığı sürece; tartışmaya kapatılarak bir şekilde önceden kabullenilmiş, üste tutulan, ehemmiyet atfedilmiş, dokunulmaz şeylerdir. (K6, 27, Yüksek Lisans, Kütüphane Memuru, Erkek, Alt Orta, Bekar, İstanbul)

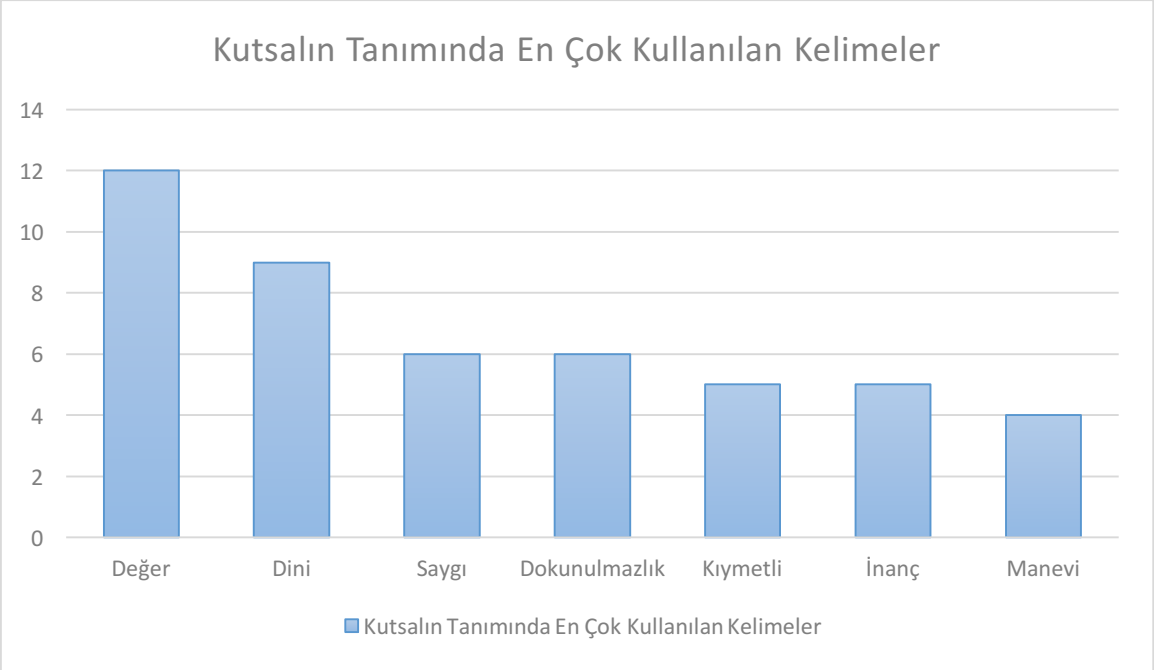
Varlığın önemli gördüğü, benzersiz, paha biçilemez, tahrip edilmesi düşünülemez, belli sınırları ve kalıpları olan her şeydir. Zaman, mekan ve varlık gibi (K8, 26,Yüksel Lisans, Şehir Plancısı, Erkek, Alt-Orta, Evli, İstanbul)

Bana göre kutsal, kişiyi etkileyen ve kişinin hayatında büyük yer kaplayan her şeydir. Bu anne baba tanrı para evren araba… gibi her şey olabilir (K24, 29, Lisans, Grafiker, Erkek, Üst-orta, Bekar, İstanbul)

Kutsal, insanın değer verdiği, inandığı, uğruna fedakarlık yapmaya hazır olduğu, vazgeçemediği her şeydir. Müslüman İçin, Allah Teala bizatihi kutsal olup, aynı zamanda diğer kutsalların yegane sebebi ve kaynağıdır. Yani Allah'ın değer verdiği her şey değerlidir. Değer vermediği her şey değersizdir. Esasen Kelime-i Tevhidin en geniş manası budur. (K23, 66, Yüksek Lisans, Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Katılımcıların kutsal tanımını yaparken en çok kullandıkları kelimelerin aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere; değer, dini, saygı, dokunulmazlık, kıymetli, inanç ve manevi olduğu görülmüştür. Bunun yanında uğrunda can verecek kadar kıymetli, korunması ve saygı duyulması gereken her şey, paha biçilemez, tahrip edilmesi düşünülemez, belli sınırları ve kalıpları olan ifadeleri de dikkat çekmektedir. Bu kavramların genelinde değer ve yücelik ifade eden kelimelerin bulunması kutsal kavramının toplumumuzda saygın bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Grafik 1
Kutsalın Tanımında En Çok Kullanılan Kelimeler

Uğrunda can verecek kadar kıymetli, son derece sevilen ,üzerine hassasiyetle titrenilen, dokunulmaz değer olarak anlarım kutsalı. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

İlahi özelliklerle ilişkili, korunması ve saygı duyulması gereken her şey kutsaldır. (K7, 46, Doktora, Öğretim Üyesi, Erkek, Üst, Evli, Kırıkkale)

Kutsal kavramı bana dini bakımdan saygı duyulan, aşırı bağlanılan, tapılan, yüce, üstün, özel olan şeyleri hatırlatır. Allah, Kur'an-ı Kerim, peygamberler, başta Kabe olmak üzere mabetler, bayram, kandil, Cuma gibi hususi zamanlar (K2, 47, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Kutsal kişi için kırmızı çizgileridir/ inanç, değer, örf, gelenek özel yaşam, Peygamberler, Kur'an, tesettür, kutsal yerler vs (K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

Kişinin inancına göre değerli olan zaman, mekan, ritüel ve sembollerin toplamı.(K11, 53, Yüksek Lisans, Veteriner Hekim/Yönetici, Erkek, Orta, Evli, İstanbul)

Kişinin dini inanışına bağlı olarak saygı duyduğu kavramlardır. İslam dinindeki kutsallar Kuran ve kuranda kutsallığı belirtilenlerdir. Örneğin Tevrat, İncil gibi dini kitaplar, peygamberler, Ramazan ayı vb. (K12, 65, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst-orta, Evli, Kocaeli)

İnanç bakımından kıymetli olan şeyler. İslam dininde Allah'ın emirleri, emirlerinin yerine getirildiği zaman ve mekanlar, üç aylar, hac zamanı, bayram günleri, Kâbe, Ravzai Mutahhara ve mescitler gibi kutsallar vardır. (K13, 70, Lisans, Emekli Öğretmen, Erkek, Üst-orta, Evli, Kahramanmaraş)

Dini hususlardaki tartışmaya açamayacağım kırmızı çizgilerim (K14, 45, Lisans, Memur, Erkek, Orta, Evli, Denizli)

Kutsal denilince önemli, kıymetli olanı anlarım. Mutlak kutsal olan Allah'tır. Diğer kutsallar, Hz. Muhammed Kur'an-ı Kerim Kabe dini bayramlar Ramazan günleri, kadir gecesi diyebiliriz. (K6, 27, Yüksek Lisans, Kütüphane Memuru, Erkek, Alt Orta, Bekar, İstanbul)

İslami açıdan manevi değeri yüksek olan şeyler kutsaldır. Kuranı Kerim, Kabe-i muazzama, Ravza-i Mutahhara, Haremi Şerif, Mescidi Nebevi, Hira mağarası, Sevr dağı, Hırkai şerif, sakalı şerif gibi (K19, 55, Lisans, Emekli, Erkek, Orta, Bekar, Balıkesir)

Kur'an-i Kerim, Peygamberler, ibadetler gibi manevi anlamda önemli ve değerli olanlar kutsaldır. (K22, 56, Yüksek Lisans, Tüccar, Erkek, Orta, Evli, New York)

Kutsala bakış açılarıyla ilgili katılımcılara yönlendirilen Sakalı şerifin, hırka-i şerifin, haceri esvedin veya bayrağın kutsallığı hakkında ne düşünüyorsunuz? sorusuna verilen cevaplar içinde 17 kişi kutsal olduğunu düşündüğünü belirtmiştir. Bunlardan en dikkat çekici birkaç açıklama şöyledir.

> Hacer-ül Esved ile alakalı Ömer ra' den şu hadiseyi hatırlıyorum. Âbis İbni Rabîa şöyle dedi: Ben, Ömer İbni Hattâb'ın Hacerülesved'i öptüğünü gördüm. O esnada diyordu ki: Ben senin taş olduğunu, bir fayda ve zarar veremeyeceğini biliyorum. Şayet Resulullah'ın seni öptüğünü görmeseydim, ben de öpmezdim.[195] Bu söz benim bütün bu sorduklarınıza bakış açımı özetler. Ona tazim, sünnet olduğu için hacerül esved değerlidir. Bayrak ve Sakal-ı. Şerif de öyle. Kendi başlarına bir değer değil işaret ettikleri anlamlar ölçüsünde değerlidirler.
> Düşünceme göre müminler için Allah'ın hükümlerinin hakim olduğu yer vatandır. Onu korumak için canı ve malı ile mücadele etmek gereklidir. Bu çerçeveden bakınca zayıf bir hadis olarak ifade edilen "vatan sevgisi imandandır "sözü bir gerçeği ifade eder. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

> Hepsi de temsilidir. Temsil ettikleri değerden dolayı kutsaldırlar. Edeple saygıyla muamele edilmeye müstahaktırlar. (K9, 45, Lisans, Psikolog, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

> İnsanın inancı gereği kutsallaştırdığı her şey kutsal sayılır. Yani bu durum kişiden kişiye toplumdan topluma değişkenlik gösterebilir. Kimi insanlar bir çubuğa kutsallık yükler. Bunun sebebi kendi dünyasındaki inancının kurgusallığından kaynaklanmaktadır. (K8, 26,Yüksel Lisans, Şehir Plancısı, Erkek, Alt-Orta, Evli, İstanbul)

> Aynı inanca sahip insanların ortak değerlerini temsil ettiği, hatırlattığı için kutsaldır diye düşünüyorum. (K5, 44, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

> Aslında hepsinin kutsallığı Allah inancından gelmekte. O inanç doğrultusunda mihenk taşı sayılacak şeylerden miras kaldıkları için kutsallarımızdır yani emanetlerimizdir. (K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

> Katılımcıların ekseriyeti Sakalı şerifin, hırka-i şerifin, haceri esvedin veya bayrağın kutsal olduğunu düşündüklerini ifade ederken 5 katılımcı ise kutsal olduklarına inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunlardan en dikkat çekici olanları şöyledir.

[195] Buhârî, Hac 50; Müslim, Hac 251

> Bence bunlar çok önemli şeyler değiller önemli olan onlara yüklenen anlamdır bence maddi değil de manevi yöne önem vermemiz lazım (K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

> Bunların bir kutsallığına inanmıyorum semboldür. (K25, 71, Lisans, İş adamı Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Kutsal olduğunu düşünenler var. Ancak ben öyle olduğunu düşünmüyorum. (K12, 65, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst-orta, Evli, Kocaeli)

Katılımcılardan 2 tanesi ise değer ile kutsal ayrımı yapmış. Bunların ya tamamının ya da birkaçının kutsal değil değer olduğunu ifade ederek kutsalın önüne geçirmemek kaydıyla saygı gösterilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

> Bu sayılanlar bana göre inancın kutsalları değil, değerleridir. Korunmalı ve saygı gösterilmelidir ama kutsalın kendisinden daha fazla değil. (K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Allah ve peygamberi ve bunlarla ilişkili Kitap ve sünnette anılan şeyler kutsaldır. Bayrak değerlidir, kutsal değil; Ama temsil ettiği değerler kutsaldır. (K11, 53, Yüksek Lisans, Veteriner Hekim/Yönetici, Erkek, Orta, Evli, İstanbul)

Yine katılımcılardan bir tanesi sakalı şerifin gerçekliği hakkındaki şüphelerinden bahsederek putlaştırmaya götürecek faaliyetlerden uzak durmak konusuna dikkat çekmiştir.

> Hepsi kutsaldır yalnız sakalı şerifin gerçek olduğu hakkında şüphelerim var, medyada da zaman zaman rastladığımız fazla malzemeye düşmenin şirke götüreceğine, putlaşma olacağından şüphelerim var!! Gerçekse sakalı şerifte kutsaldır ama İslam dini putlaştırmaya karşıdır ve çok günahtır. (K,18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Görüldüğü üzere, katılımcıların büyük çoğunluğu kutsallığını mutlak kutsaldan aldığına inandıkları, Peygamber, Kabe ve Vatan gibi izafi kutsallarla ilgili gözle görülür elle tutulur kutsallara da ihtiyaç hissettikleri ve onları bu izafi kutsallarla bağlantılı olduğu için kutsal kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Burada dini bilinç düzeyi açısından ayet ve hadislere hakim olmaları ve çevrelerinde bu konularda aşırılıklar görmemeleri etkili olabilir. Bazı katılımcılar ise bu konudaki dini bilgilere hakim olsalar bile, bu kutsalların mutlak kutsalın kendisinden daha fazla saygı görmelerinin önüne geçmek için değer olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcılarımızın arasında yaşça en küçük olan (17 yaşında) iki katılımcının bu soruya verdikleri cevapların içerik olarak birbirinden çok farklı fakat sorgulama açısından benzer olduğu dikkat çekmektedir. Hem Katılımcı 16 hem de Katılımcı 17 çevrelerinde veya medyada bu konuda bazı aşırılıklar görerek yaşlarının da getirdiği merak duygusuyla sorgulamaya başlamışlardır. Katılıcı 16'nın cevabından anlaşıldığı üzere bu eleştirel bakışı kendisini dini veya milli kaynakları değerlendirmeye sevk etmiş ve tatmin edici cevapları alınca sebepleriyle birlikte kutsal olduklarına inandığını belirtmiştir. Katılımcı 17 ise gördüğü aşırılıklara karşı yorum yapmış ve manevi olanın önüne geçtiği düşüncesiyle bu maddi kutsalların çok da önemli olmadığını belirtmiştir.

> Sakalı şerif peygamber efendimizin Allah'ın nebisi ve en sevgili kulu olduğu için Müslümanlarca kutsaldır haceri esvedin hikayesi Kabe'deki yeri peygamberimizin kendisini öpmüş olması ve benzeri sebeplerden dolayı Müslümanlar için kutsaldır bayrağın anlamı çoktur bayrak kişinin halkının yaşadığı Toprakları özgürlüğünü temsil eder kişinin kendi Toprakları içerisinde dinini istediği gibi yaşayabilmesi can ve mal güvenliği devletin ve milletin üzerinde yaşadığı bu toprakların korunmasına bağlıdır İslam'da bir kişinin canının malının ailesini koruması için savaşan kişinin milleti ve toprağı için savaşması da bu gibi başka sebeplerden ötürü kutsaldır. (K16, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, Ankara)

> Bence bunlar çok önemli şeyler değiller önemli olan onları yüklenen anlamdır bence maddi değil de manevi yöne önem vermemiz lazım(K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

3.4.2. KUTSAL ZAMAN KABULLERİ

Bu bölümde katılımcıların kutsal zaman konusundaki dini ve bireysel yaklaşımlarını ve bu iki yaklaşım arasındaki farkları gözlemleyebilmek amacıyla yöneltilen sorulara verilen cevapların analizi yapılacaktır. Katılımcılara ilk olarak dinen kutsal olduğunu düşündükleri zamanların hangileri olduğu sorusu yönlendirilmiş ve en çok Cuma günü cevabının verildiği görülmüştür. Bunda Cuma gününün Ramazan ve bayram gibi zamanlara nispeten kısa zaman dilimlerinde tekrarlanması ve daha da önemlisi toplumun büyük çoğunluğunun iştiraki ile gerçekleşen ortak bir ibadetin - Cuma namazının- etkisi olduğu düşünülebilir. Ana temamız olan üç aylarla alakalı olan Bayram, Ramazan ve Kadir kavramlarının sıralamada Cuma gününden sonra en çok belirtilen kutsal zamanlar oluşu toplumumuzda bu zaman diliminin önemsendiği ve dini olanla irtibatının kuvvetli görüldüğü anlaşılmaktadır.

Tablo2
Katılımcıların İslam'a Göre ve Kendi Kabullerine Göre Kutsal Olduğunu Düşündüğü Zamanlar

Katılımcı No.	İslam'a Göre Kutsal Zamanlar	Katılımcılara Göre Kutsal ve Önemli Zamanlar
K1	Ayet ve hadislerde açıkça bildirilen veya işaret edilen zamanlardır. Üç aylar diye bildiğimiz Receb, Şaban, Ramazan ayları, savaşmanın yasak olduğu Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları, Kadir gecesi, Miraç gecesi, Arefe gecesi, Aşure günü, Pazartesi ve Cuma günü gibi	İslam'a göre kutsal zamanlar yani az önce saydıklarım benim için mübarek ve mukaddestir. Teheccüt, işrak, namaz vakitleri, Pazartesi, perşembe, cuma günleri, eyyam-ı bıyd önem verdiğim zamanlardır.
K2	Bayramlar, Kadir Gecesi, Cuma günü, Üç Aylar, Kandiller, Haram Aylar	İslam için kutsal olan bizim için de kutsaldır. Günün seher vakti, haftanın Cuma günü, ayın Eyyam-ı Biyd günleri, senenin Kadir Gecesi gibi.
K3	Hz. Peygamber'in doğumu, vahyin inmeye başladığı Ramazan ayı, Kadir gecesi, Miraç gecesi…	Kandiller, bayramlar, Cuma vakti zamanı benim için kutsal zamanlardır. Kulun Rabbi ile huşû ve teslimiyet içerisinde iletişim kurduğu her anının önemli olduğunu düşünüyorum
K4	Bayramlar, arefe günleri, üç aylar, Kadir Gecesi, kandiller cuma günleri ve cuma saati ezan saati mübarek zamanlardır.	Dinimizin kutsal kabul ettiği gün ve zamanlar benim için de kutsaldır. Günün içinde sabah yani seher vakti, hafta içinde Cuma günü ve saati, sene içinde Kadir Gecesi, aylar içinde Ramazan ayı diğer zamanlardan daha önemlidir.
K5	Ramazan ayı, Ramazan ve Kurban bayramları, Cuma günleri.	Cuma günleri, Kandil geceleri, Arefe ve Bayram günlerimizin kutsallığına inanıyorum. Ayrıca günün seher vakitleri, ikindi ile akşam namazı arasındaki vakit, iftara yakın vakitler, Cuma namaz saatleri ve bayram geceleri de benim için kutsaldır.
K6	İslam'la alaka kesbeden bütün vakitler "kutsi"dir. Bu bir vakit namazı da olabilir, cuma namazı da. Ayet ve hadislerde belirtildiği kadarıyla birbirlerine göre "bereket" bakımından, yani mübarek olma bakımından farkları vardır.	Hayırla ve imanla geçen bütün zamanları kutsal kabul ederim. Hesabının sorulacağı her anı yani. Allah ve resulünün bereketi açısından derecelendirdiği her vakti, üzerine yemin edilmiş her vakti kutsal bilirim. Her an önemlidir, ama eğer "daha" üzerinden konuşacak olursak, bereketli olan veya bende güzel bir anısı olan günler, hayrı hatırlattığı için daha önemlidir.

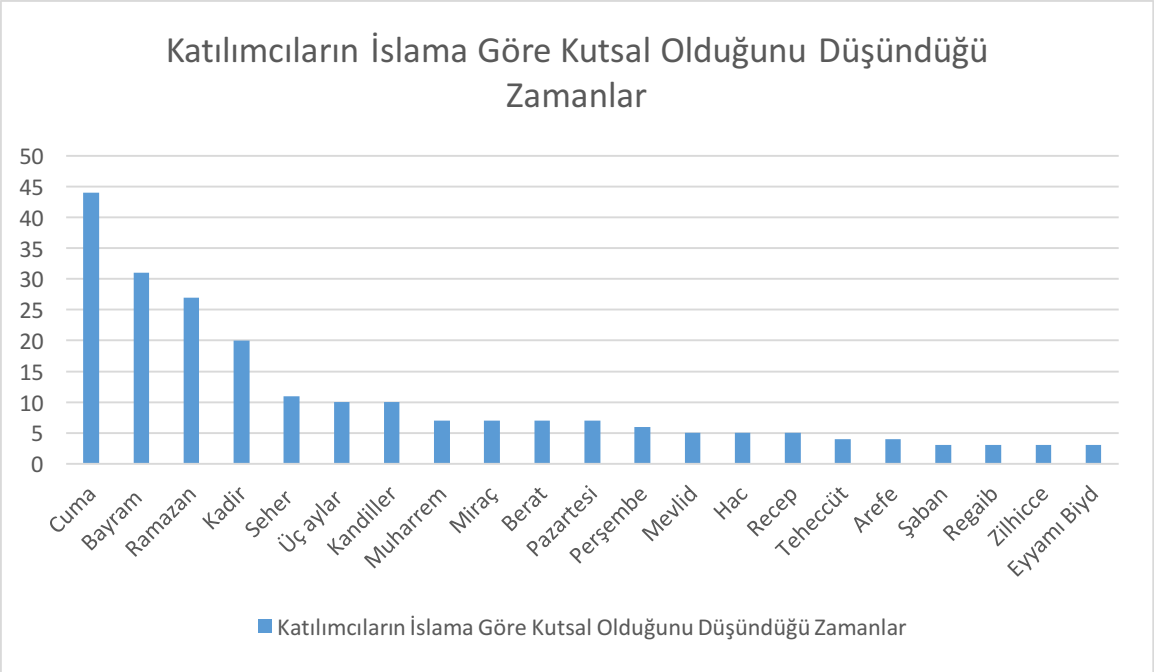
K7	Cuma günü, Ramazan Ayı, Ramazan ve Kurban Bayramları, Muharrem ayı 10. günü, Mevlid, Regaib, Miraç, Berat ve Kadir Geceleri, Üç aylar, Ezan ve sela anları	İslam'a göre kutsal olduğunu belirttiğim zamanlar benim için de kutsaldır. Ayrıca ezan ve sala anları, Perşembe Gecesi, Cuma günü, Ramazan Ayı, Mevlid Gecesi de önemlidir.
K8	Her vakit ancak özelde belki fecr vakti denilebilir	Zaman insana verilen en değerli varlıktır. Benim için zamanın her anı kutsaldır. Yaratanın yaratılana karşılıksız olarak verdiği en büyük hediyedir. Önem arz edecek herhangi bir konu varsa o günlerin tamamı önemlidir.
K9	Cuma günleri Dini bayram günleri Ramazan ayı 3 aylar Kandil günleri Muharrem ayı Muharremin 10. Günü Zilhicce'nin ilk 10 günü Seher vakitleri Cuma günü ezan sala arası	Az önce saydığım zamanlar benim de bizzat değerine uygun geçirmeye çalıştığım zamanlardır. Günün seher vakitleri İşrak vakitleri Akşam ezanı vakti öncesi (45 dak kadar) Ayın ilk orta ve son günleri Senenin yukarıda kutsal olarak saydığım günleri de önemli ve kutsaldır.
K10	Allah'ın her günü mübarektir, sadece bazı günler biraz daha ehemmiyetlidir.	Cumalar, pazartesi, perşembe, bayramlar, üç aylar, haram aylar ve seher vakitleri önemli ve kutsaldır.
K11	Cuma gecesi ve günü, bayram geceleri ve günleri, Zilhicce'nin 10 günü, Ramazan Ayı, kadir gecesi, Berat gecesi, kandil geceleri, Muharremin 10. Günü, pazartesi-perşembe günleri, Rebiü-l Evvel ayının 12. Gecesi, Eyyamı Biyz	Az önce saydıklarım dışında mabette geçirdiğim vakitler, Allah rızası için yaptığım işler ve Müslümanlara hizmet, bir gönle sevinç koymak için geçirdiğim vakitler kutsaldır. Teheccüt vakitleri, seher, ibadet vakitleri, tefekkür vakitleri.. Pazartesi, Perşembe, Cuma gecesi-gündüzü, sevdiklerinizle geçirdiğimiz onarıcı vakitler de önemlidir.
K12	Dini bayramlar.	Benim için kutsal olan özel bir zaman dilimi yok. Özel olarak önemli gördüğüm bir zaman dilimi de yok.
K13	Ramazan, hac ve bayram günleri, kandil geceleri ve cuma günü.	Ramazan, hac ve bayram günleri, kandil geceleri ve cuma günü, seher vakitleri değerli ve mübarektir.

K14	Kandil geceleri cuma günü üç aylar	Cuma günü üç aylar, geceler, Ramazan ayının günleri
K15	Dini günlerin hepsi yani dini bayramlar, dini geceler, cuma vs.	İslam'ın kutsal dediği bütün zamanlar bana göre de kutsaldır. Gün içinde seher vakti, hafta içinde cuma günü, yıl içinde dini bayramlar ve geceler üç aylar vs.
K16	Ramazan, bayramlar, İslam'da kutsal olduğu bildirilmiş olan belirli gün ve geceler Kadir gecesi Recep Ayı'nın ilk akşamı Ramazan bayramı gecesi kurban bayramı gecesi Şaban'ın 15'i leyte i Berat kutsaldır.	İslam'da kutsal olduğu bildirilmiş olan zamanlar benim de kutsal gördüğüm zamanlardır. Hicri takvime göre bir ayın ilk ve son günleri de kutsaldır. Dinimizin kutsal dediği zamanlar benim içinde kutsaldır fakat bunların dışında milli bayramlarımız da benim için kutsaldır.
K17	Kadir geceleri kandiller peygamberimizin doğum günü hac mevsimi	Önemli anlar benim için huzurlu olan anlardır günün gece vakitleri evin sessiz kaldığı, herkesin uyuduğu vakitler. Ekim ayı benim için çok özeldir. İçinde sevdiğim milli bayramlar ve doğum günüm var hava soğumaya yapraklar dökülmeye başlıyor odamı sonbahara göre dekore etmeyi seviyorum. Senede ise okullar tatil olmadan karne almamız arkadaşıyla vedalaşmak O güne özel planlar yapmak gezmek o gün gezmeye çıkmak beraber yemek yiyip karnelerimizi kutlamak sevdiğim insanların doğum günlerine gitmek benim için çok özeldir onları onlarla beraber kutlamak çok hoşuma gider.
K18	Ramazan, Kadir gecesi, cuma gecesi ve cuma, peygamber efendimizin doğum günü, dini bayramlar.	Ramazan, Ramazanın ilk ve son cuması tabii Kadir gecesi, Cuma günleri, Sabaha karşı olan saatler, Allah Teala'nın bize yaşattığı nefes aldırdığı her saniyenin kutsal olduğuna da inanıyorum. Şükür etmek lâzım.
K19	Ramazan ayı, Regaib, Berat, Miraç, ve Kadir geceleri, cuma gün ve gecesi, dini bayram günleri ve arifeleri	Rabbimize muhtaç olduğumuzu düşünerek dua ve niyazda bulunduğumuz anlar kutsaldır. Gecenin en sessiz ânı, cuma günleri, sene içindeki üç aylar da benim için özeldir.
K20	Ramazan ayı, miraç gecesi, Kadir gecesi, bayramlarımız, üç ayların başlangıcı.	Ramazan ayı, miraç gecesi, Kadir gecesi, bayramlarımız, üç ayların başlangıcı, cuma günleri önemli ve kutsaldır.

K21	Kutsal vakit, kutsalla birlikte olunan vakittir. Mutlak kutsal Allah ise onunla olmayı başardığım her an kutsaldır: Namaz anı, Hac zamanı, zikir ve tefekkür zamanı kutsaldır. İçinde değerli hediyelerin saklı olduğu vakitler ise birer fırsattır. Sabah vakitleri, ezan vakitleri, önemli olayların olduğu geceler ya da Allah'ın daha cömert olacağını söylediği Cuma saatleri ve Kadir, Berat ve Regaip gibi.	Biraz önce saydığım İslam'a göre kutsal vakitler. Ayrıca Pazartesi amellerin arz günü olduğu için önemlidir, Cuma salavat-ı şerife günü olduğu için ve duaların makbul olma ihtimali olduğu için önemlidir. Aya ve seneye başlanılan vakitler önemlidir. Arefe günü önemlidir.
K22	Dini Bayramlar, Cuma günleri ve geceleri, kadir gecesi vs.	Dini anlamda kutsallık atfedilen zamanlar yani dini bayramlar, Cuma günleri ve geceleri, kadir gecesi hem kutsal hem özeldir.
K23	İslam'a göre Kuran-ı Kerim'de ve hadis-i Şeriflerde belirtilen zamanlar kutsaldır. Ramazan, Recep, Şaban, Muharrem ayları diğer aylara göre, cuma günü diğer günlere göre, Kadir, Regaib, Miraç, Mevlit, Beraat, Cuma ve bayram geceleri diğer gecelere göre, teheccüt ve Seher vakti diğer vakitlere göre daha değerlidir.	Bu saydığımız zamanlar ve daha başka bilmediğimiz, hatırlayamadığımız ama Kuran'da ve Hadis-i Şeriflerde belirtilen kutsiyeti ifade edilen zamanlar kutsaldır. Günün teheccüt ve Seher vakti, haftanın cuma günü, senenin dört ayı (Recep, Şaban, Ramazan ve Muharrem) Kadir, Regaib, Mevlüd, Beraat, Mirac,ve bayram geceleri değerlidir.
K24	Cuma, Ramazan bayramı	Benim mutlu olduğum her zaman benim için kutsaldır belli bir kalıba bağlı değil Sevdiklerim ve benimle ilgili özel günler.
K25	Ramazan ve Kurban bayramı Allaha yakın olduğumuz zamanlar	Az önce söylediklerime aile, akraba beraberlikleri benim için kutsal zamanlara dahil edilebilir. Benim için çok önemli bir gün yok.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü şekliyle katılımcılarımızın büyük çoğunluğu için İslam'a göre kutsal olan günlerle - ki bunlar aşağıdaki grafikte cevaplarda en sık kullanımına göre sıralanmıştır - kendi kutsal gördükleri zamanlar eşdeğerdir. Bazı katılımcılar kendileri için özel ve kutsal günleri belirtirken tek tek bu kutsal günlerin zamanların isimlerini tekrarlamış bazı katılımcılar ise tekrar saymak gereği duymadan İslam'a göre kutsal olan bana göre de kutsaldır gibi cevaplar vermişlerdir.

Grafik 2
Katılımcıların İslam'a Göre Kutsal Olduğunu Düşündüğü Zamanlar

Katılımcıların bir kısmı ise kendi kutsal veya özel kabul ettikleri zamanları belirtirken İslam'a göre kutsal olan günlerin yanında bazı zamanları da saymışlardır. Bu zamanlardan bir kısmı akraba ve arkadaşlarla geçen güzel anlar, nefes alınan her an, Allah Teala'ya muhtaçlık hissiyatıyla dua ve niyazda bulunulan anlar, mabette geçen anlar, Allah Teala ile iletişim halinde olunan anlar, doğum günleri, diğer insanlara yardım edilen ve gönül alınan zamanlar, üzerine yemin edilmiş vakitler, milli bayramlar gibi özetlenebilir. Katılımcıların duyguları ile beraber bunları ifade şekilleri de şöyledir.

> Az önce söylediklerime aile, akraba beraberlikleri benim için kutsal zamanlara dahil edilebilir.(K25, 71, Lisans, İş adamı Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Ramazan, Ramazanın ilk ve son cuması tabii Kadir gecesi, Cuma günleri, Sabaha karşı olan saatler, Allah Teala'nın bize yaşattığı nefes aldırdığı her saniyenin kutsal olduğuna da inanıyorum. Şükür etmek lâzım. (K18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Rabbimize muhtaç olduğumuzu düşünerek dua ve niyazda bulunduğumuz anlar kutsaldır. Gecenin en sessiz ânı, cuma günleri, sene içindeki üç aylar da benim için özeldir. (K19, 55, Lisans, Emekli, Erkek, Orta, Bekar, Balıkesir)

> Dinimizin kutsal dediği zamanlar benim içinde kutsaldır fakat bunların dışında milli bayramlarımız da benim için kutsaldır. Önemli anlar benim için huzurlu olan anlardır günün gece vakitleri evin sessiz kaldığı, herkesin uyuduğu vakitler. Ekim ayı benim için çok özeldir. İçinde sevdiğim milli bayramlar ve doğum günüm var hava soğumaya yapraklar dökülmeye başlıyor odamı sonbahara göre dekore etmeyi seviyorum. Senede ise okullar tatil olmadan karne almamız arkadaşıyla vedalaşmak O güne özel planlar yapmak gezmek o gün gezmeye çıkmak beraber yemek yiyip karnelerimizi kutlamak sevdiğim insanların doğum günlerine gitmek benim için çok özeldir onları onlarla beraber kutlamak çok hoşuma gider. (K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

> Az önce saydıklarım dışında mabette geçirdiğim vakitler, Allah rızası için yaptığım işler ve Müslümanlara hizmet, bir gönle sevinç koymak için geçirdiğim vakitler kutsaldır.

> Teheccüt vakitleri, seher, ibadet vakitleri, tefekkür vakitleri.. Pazartesi, Perşembe, Cuma gecesi-gündüzü, sevdiklerinizle geçirdiğimiz onarıcı vakitler de önemlidir. (K11, 53, Yüksek Lisans, Veteriner Hekim/Yönetici, Erkek, Orta, Evli, İstanbul)

> Benim için zamanın her anı kutsaldır. Yaratanın yaratılana karşılıksız olarak verdiği en büyük hediyedir. Önem arz edecek herhangi bir konu varsa o günlerin tamamı önemlidir. (K8, 26,Yüksel Lisans, Şehir Plancısı, Erkek, Alt-Orta, Evli, İstanbul)

> Hayırla ve imanla geçen bütün zamanları kutsal kabul ederim. Hesabının sorulacağı her anı yani. Allah ve resulünün bereketi açısından derecelendirdiği her vakti, üzerine yemin edilmiş her vakti kutsal bilirim. Her an önemlidir, ama eğer "daha" üzerinden konuşacak olursak, bereketli olan veya bende güzel bir anısı olan günler, hayrı hatırlattığı için daha önemlidir.(K6, 27, Yüksek Lisans, Kütüphane Memuru, Erkek, Alt Orta, Bekar, İstanbul)

> Kandiller, bayramlar, Cuma vakti zamanı benim için kutsal zamanlardır. Kulun Rabbi ile huşû ve teslimiyet içerisinde iletişim kurduğu her anının önemli olduğunu düşünüyorum.(K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Katılımcıların bir tanesi kendi kutsal veya özel günlerini belirtirken İslam'ın kutsal günlerini referans almayarak mutlu olduğu zamanları önemsediğini belirtmiştir. Bir katılımcı ise zamana bir özellik veya kutsallık yüklememiştir.

> Benim mutlu olduğum her zaman benim için kutsaldır belli bir kalıba bağlı değil. Sevdiklerim ve benimle ilgili özel günler. (K24, 29, Lisans, Grafiker, Erkek, Üst-orta, Bekar, İstanbul))

> Benim için kutsal olan özel bir zaman dilimi yok. Özel olarak önemli gördüğüm bir zaman dilimi de yok. (K12, 65, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst-orta, Evli, Kocaeli)

Kutsal zaman hakkında katılımcıların genel görüşleri böyle olmakla birlikte üç aylar özelindeki kabulleri ve gerek ibadet anlamında gerekse kültürel olarak nasıl geçirdikleri ile ilgili cevaplar da bu araştırmaya önemli veri sağlamıştır. 25 katılımcıdan 22'si üç ayların kutsallığına inandığını belirtirken 1 katılımcı üç ayların kutsal olduğunu düşünmediğini belirtmiş, 1 katılımcı sadece Ramazan ayının kutsal olabileceğini ifade etmiş, 1 katılımcı kıymetli ve övülmüş olduğunu fakat kutsal deyince daha abartılı bir önem anladığı için kutsal diyemediğini söylemiştir.

> Övülmüş kıymetli aylardır. Kutsal deyince daha abartılı bir önemi algılıyorum. Tam olarak kutsal diyemiyorum (K9, 45, Lisans, Psikolog, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

> Her üç ayın da kutsal olduğunu düşünenler var, fakat ben sadece ramazan ayının kutsal olabileceğini düşünüyorum. (K12, 65, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst-orta, Evli, Kocaeli)

> Hayır kutsal olduğunu düşünmüyorum. (K24, 29, Lisans, Grafiker, Erkek, Üst-orta, Bekar, İstanbul)

Katılımcıların bir kısmı bu zamanları kutsal kabul ederken ¨tabi ki¨ ¨elbette¨ gibi ifadeler kullanmış, bazı katılımcılar ise kutsal kabul etme sebeplerini ¨Kuran ve sünnette yer alma¨, ¨İçerisinde mübarek gün ve geceleri barındırma¨, ¨ibadetlerin, af ve mağfiretin daha çok kabul görmesi¨, ¨Yaratıcıya yakınlaşma ve manevi kazançların artması¨ gibi ifadelerle belirtmişlerdir.

> Evet. Kuran ve sünnetten beslenen önemli gün ve geceleri ihtiva ettiği için kutsaldır. Bu zamanları bir nevi manevi detoks ve yoğunlaşma günleri olarak görürüm. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

> İçerisinde özel gün ve geceleri barındırdığı için kutsaldır. (K2, 47, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Mübarek kabul edilen bu gün ve aylar ,Kutsal olan Yaratıcı ile daha yakın bir ilişki kurma, af ve mağfiret talebi vesilesi olarak kabul görmüştür. Yetkin olan Yaratıcı ile ilişkili olması sebebi ile kutsal kabul edilip hakkı ila ifa edilmesi gerektiğine inanıyorum. (K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Peygamber efendimiz; "Recep Allah'ın, Şaban benim, Ramazan'da ümmetimin ayıdır." buyurduğu için kutsaldır. (K13, 70, Lisans, Emekli Öğretmen, Erkek, Üst-orta, Evli, Kahramanmaraş)

> Kutsaldır. Recep ve Şaban ayları oruç ayı olan Ramazana hazırlık bakımından önemlidir. (K18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Evet kutsaldır çünkü İslami açıdan kazançların bol olduğu bir zaman dilimidir. (K19, 55, Lisans, Emekli, Erkek, Orta, Bekar, Balıkesir)

> Değerli-mübarek vakitlerdir. Zira bağışlanma ve ibadetin arttığı vakitlerdir (K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)
> İbadetlerin daha çok kabul görmesiyle kutsal olabilir (K25, 71, Lisans, İş adamı Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Üç ayları kutsal kabul eden katılımcıların bu zaman diliminde yaptıkları ibadet ve geleneksel faaliyetler sorulduğunda genellikle dini konuların önemsendiği, İslam'ın emrettiği Peygamberin yapmış olduğu konuların belirtildiği görüldü. Katılımcılar bu dini gayretlerini Kuran ve meal okuma, tövbe ve dua etme, namaz kılma, zikirle meşgul olma, oruç tutma, zekat ve sadakalar verme, hayır hasenat yapma, dini sohbetlere katılım, tefekkür etme, ibadetleri ziyadeleştirme ve daha dikkatli yapma, gece ibadetlerine önem verme, sıla-i rahim, gönül alma ve kırmamaya dikkat etme, ahlaki erdemlere dikkat etme, Ramazana ruhsal ve manevi hazırlık olarak belirttiler. Ayrıca İslam'la ilgili şeyler okuma, dinleme ve izleme cevabı ve geleneksel olarak nitelendirilebilecek tebrikleşme, yüz yüze hatırlatma ve kutlama, ikram konularından da bahsettiler.

> Peygamber sav efendimiz neler yapmışsa, neleri tavsiye etmişse onları yapmaya çalışarak değerlendirmeye gayret ederim. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

> İbadet ve inançlarımı kültürel kodlarım değil dinimin kuralları belirler. Bu sebeple kültürel hiç bir şey yapmam. (K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> İbadetlerimi daha çok arttırırım, davranışlarıma bir nebze daha dikkat göstermeye çalışırım(K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

> Pazartesi – Perşembe oruçlarını tutmaya gayret ederiz.. Kulluk, ibadet ve hayırlarda daha dikkatli olmaya gayret ederiz. Mübarek Ramazan ayı için ruhsal ve manevi olarak hazırlık yapmaya çalışırız. (K5, 44, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

3.4.3. KUTSAL ZAMANIN BİREYSEL VE TOPLUMSAL HAYATA ETKİLERİ

Önceki bölümde katılımcıların kutsal kavramına dokunulmazlık atfettiklerini ve dinde önem verilen konular olarak tanımlandıkları tespitini yapmıştık. Bu bölümde kutsal zaman kavramının birey ve toplum üzerindeki etkileri katılımcıların görüşleri çerçevesinde ele alınarak analiz edilecektir. Bu maksatla kutsal zamanlardan üç aylar örneği ile alakalı sorulan sorulara verilen cevaplar belli başlıklar altında toplanarak anlaşılmaya çalışılarak, en çok hangi konuların insanımızın düşüncelerine yansıdığı yorumlanacaktır.

Tablo 3
Üç Ayların Bireysel ve Toplumsal Hayata Hangi Şekillerde Etki Ettiği

Katılımcı No.	Üç Ayların Bireysel ve Toplumsal Hayata Hangi Şekillerde Etki Ettiği
K1	Dini Kaynaklarda Öneminin Vurgulanması Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı (Aynı Zamanda Benzer Niyetlerle Hareket Etme) İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu Bu Zaman Dilimindeki Manevi Gelişimi Sonrasında Devam Ettirme Bilinci İçerisinde Bulunan Kutsal Gün Ve Gecelerin Tesirleri İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi
K2	İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri
K3	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi (İç Huzuru Arttırma) Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (Yakın Hissetmenin Verdiği Mutluluk ve Güven)
K4	Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi İçerisinde Bulunan Kutsal Gün Ve Gecelerin Tesirleri Bu Zaman Dilimindeki Manevi Gelişimi Sonrasında Devam Ettirme Bilinci İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu
K5	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi (Bilinç Ve İsteğe Bağlı Olarak) Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı

K6	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Günümüzde Şerre Yönlendiren Etkenlerin Artmasıyla Kutsalın Yok Olma Endişesi Günlük Manevi Yenilenmenin Sağlanamaması (5vakit namaz) Bu Zaman Dilimindeki Manevi Gelişimi Sonrasında Devam Ettirme Bilinci (Bu Bilincin Eksikliği Bırakılan Kötü Alışkanlıklara Geri Dönmeye Götürüyor.)
K7	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dini Kaynaklarda Öneminin Vurgulanması
K8	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi
K9	Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı İçerisinde Bulunan Kutsal Gün Ve Gecelerin Tesirleri (Kültürümüzdeki Önemi) Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi (Hediyeleşme ve İkramlar da dahil)
K10	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi (Ara uyarıcı) Günümüzde Şerre Yönlendiren Etkenlerin Artmasıyla Kutsalın Yok Olma Endişesi
K11	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı Bu Zaman Dilimindeki Manevi Gelişimi Sonrasında Devam Ettirme Bilinci
K12	Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi veya Azlığı
K13	İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (Rahmet mevsimi) Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı Çevrenin Olumlu Veya Olumsuz Tesirlerinin İnanca ve Davranışlara Yansıması
K14	Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (İbadetlere Daha Fazla Zaman Ayırma)
K15	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Çevrenin Olumlu Veya Olumsuz Tesirlerinin İnanca ve Davranışlara Yansıması Dini Kaynaklarda Öneminin Vurgulanması
K16	Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı
K17	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi (Hediyeleşme ve İkramlar da dahil) Çevrenin Olumlu Veya Olumsuz Tesirlerinin İnanca ve Davranışlara Yansıması
K18	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi Çevrenin Olumlu Veya Olumsuz Tesirlerinin İnanca ve Davranışlara Yansıması İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (İbadetlere Daha Fazla Zaman Ayırma) Günümüzde Şerre Yönlendiren Etkenlerin Artmasıyla Kutsalın Yok Olma Endişesi

	Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi
K19	Kötü Alışkanlıkları Terk Ederek İyiliklere Yönelmedeki Tesiri İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (Yakın Hissetmenin Verdiği Mutluluk ve Güven)
	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi
K20	İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi
	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme Ve Coşku Gereksinimi (İbadete Yönelmekten Çok Şuur Seviyesini Yükseltme)
K21	İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (Af, Mağfiret Arzusu ve Mükafat Umudu)
	Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı
K22	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme Ve Coşku Gereksinimi
	İnsanın Dini Duygularında Yenilenme Ve Coşku Gereksinimi (Bilinç Ve İsteğe Bağlı Olarak)
K23	Toplum İçerisinde Ortak Duygu ve Faaliyetlerin Paylaşımı Çevrenin Olumlu Veya Olumsuz Tesirlerinin İnanca ve Davranışlara Yansıması
K24	Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi (Hediyeleşme ve İkramlar da dahil) İnsanın Dini Duygularında Yenilenme ve Coşku Gereksinimi veya Azlığı
K25	Dayanışma ve Yardımlaşmanın Etkisiyle Toplumsal Bağların Kuvvetlenmesi İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu (İbadetlere Daha Fazla Zaman Ayırma)

Katılımcıların üç ayların bireysel ve toplumsal etkileri konusundaki düşüncelerinin çok çeşitli olduğu görülmüştür. Bunlar aşağıda belirtildiği şekilde 11 madde halinde sentezlenmiş ve katılımcıların ortak görüşlerinde fazla yer alma kriterine göre sıralanmıştır.

1. İnsanın dini duygularında yenilenme ve coşku gereksinimi (20 katılımcı)
2. Dayanışma ve yardımlaşmanın etkisiyle toplumsal bağların kuvvetlenmesi (15 katılımcı)
3. İnanılan yüce varlığa yakın olma arzusu (11 katılımcı)
4. Toplum içerisinde ortak duygu ve faaliyetlerin paylaşımı (7 katılımcı)
5. Kötü alışkanlıkları terk ederek iyiliklere yönelmedeki tesiri (6 katılımcı)
6. Çevrenin olumlu veya olumsuz tesirlerinin inanca ve davranışlara yansıması (5 katılımcı)
7. Bu zaman dilimindeki manevi gelişimi sonrasında devam ettirme bilinci (4 katılımcı)
8. Dini kaynaklarda öneminin vurgulanması (3 katılımcı)
9. İçerisinde bulunan kutsal gün ve gecelerin tesirleri (3 katılımcı)

10. Günümüzde şerre yönlendiren etkenlerin artmasıyla kutsalın yok olma endişesi (3 katılımcı)
11. Günlük manevi yenilenmenin sağlanamaması (1 katılımcı)

Bu 11 maddede katılımcıların en çok ortak görüşe sahip oldukları (20 görüş) tema ‘‘İnsanın dini duygularında yenilenme ve coşku gereksinimi’’ olmuştur. Özellikle bireysel faaliyetler konusunda bu maddenin çok kere vurgulandığı görülmüştür. İlk sırada yer alan bu madde kapsamında 2 katılımcı (Katılımcı 23- Katılımcı 5) dini duygulardaki yenilenme ve coşkunun olabilmesi için bilinç ve isteğin gerekli olduğunu ifade etmişler, bir katılımcı (Katılımcı21) ibadet miktarına değil şuur seviyesine odaklandığını belirtmiştir. Katılımcı10 ise ara uyarıcı olarak gördüğünü belirterek dini konularda yenilenme ve coşku için hatırlatmanın önemini vurgulamıştır. Bir katılımcı (Katılımcı3) ise iç huzurunu arttırdığını belirterek bunu hakkıyla geçirme şartına bağlamıştır.

> Manevi tazelenme, yenilenme, Kuran ve sünnet ile hemhal olma mevsimi olarak görür, bahar gibi etkisini ruhumda hissederim. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

> Üç aylar; özellikle İslami inancı ve duyarlılığı olan toplum kesimlerinde, İslami şuurun canlanmasına, günlük yaşayışın ibadetlerle ve faziletli davranışlarla huzurlu hale gelmesine sebep olur.(K23, 66, Yüksek Lisans, Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Bu, kişinin kendi gayretine ve bu değişikliği istemesine bağlıdır. Kişi dilerse bu kutsal zaman ve ibadetleri kendi için olumlu değişimlere vesile kılabilir. (K5, 44, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

> Coşku ve heyecanımızı arttırır. Çünkü özel bir zaman dilimi olup bizi Kadir Gecesi'ne hazırlar. İbadetlerimize hal ve harekatımıza daha özen gösterir ve affedilme ümidiyle Rabbimize yöneliriz. (K2, 47, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Bir nevi ara uyarıcı olarak algılıyorum çekidüzen vermek için (K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

> İbadete teşvik olunan bir vakit olduğu için bunu değerlendirmeye çalışırım. Ancak bunu ibadet miktarını artırmaya çalışarak değil şuur seviyemi artırarak yapmaya çalışırım. Af ve mağfiret düşüncesi ile birleşen ibadet şevki bütün bu zamanı her

> zamankinden farklı bir atmosferde geçirmemi sağlar/kolaylaştırır.(K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Kesinlikle hakkı ile geçirilen o gecelerin; dini heyecanımı, coşkumu, ibadetlerimden aldığım hazzı, lezzeti, iç huzurumu arttırdığını düşünüyor ve hissediyorum.(K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Katılımcıların üç ayların toplum üzerinde etkileri konusundaki düşüncelerini şekillendiren unsurlar ise dayanışma, yardımlaşma ve beraberlik temalıdır. ‘‘Dayanışma ve yardımlaşmanın etkisiyle toplumsal bağların kuvvetlenmesi’’ 15 katılımcı ile daha çok katılımcının ortak görüşünü belirtmekte ve bu aylarda yapılan yardım faaliyetlerinin, hediyeleşmelerin ve ikramlaşmanın etkisi olduğu görülmektedir. ‘‘Toplum içerisinde ortak duygu ve faaliyetlerin paylaşımı’’ teması ise 7 katılımcının ifadelerinde yer bulmuş özellikle camilerde topluca yapılan dualaların kılınan namazların etkisi vurgulanmıştır.

> İnsanlar, yardımlarını genellikle Ramazan ayında yaparlar ama, bazı insanlar, fakirler de Ramazan'a hazırlık yapsınlar diye önceden yaparlar. Toplu olarak yapılan davranışlar insanın gayretini ve alacağı sevabı artırıyor. Toplu kılınan namazın tek başına kılınandan 25 derece üstün olduğu gibi. (K13, 70, Lisans, Emekli Öğretmen, Erkek, Üst-orta, Evli, Kahramanmaraş)

> Üç aylar özellikle Ramazan kendi iklimi ile gelir hayatımıza oturur zaten. Fıtrata uygun bir yaşam tarzı varsa adeta kendini dayatır bu mevsim. Manevi olarak toplumsal farkındalık aylarıdır. Yardımlaşma pik noktaya çıkar. Paylaşma ve iyilik iç huzurun birinci şartı zaten bana göre. (K11, 53, Yüksek Lisans, Veteriner Hekim/Yönetici, Erkek, Orta, Evli, İstanbul)

> Üç aylar ibadet coşkusunun arttığı zaman dilimidir. Oruç ibadetinin bireysel faydaları olduğu gibi zekat ,sadaka, teravih namazı ,bayram namazı gibi ibadetler toplumsal birlik ve dayanışma açısından da son derece önemlidir.(K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Toplumumuzda kutsal kavramının Allah Teala ile irtibatlı ve dinde önem verilenler olarak kabul gördüğü tespitini bir önceki bölümde ifade edilmişti. Bu bölümde üç ayların birey ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak üzere katılımcılara yöneltilen soruların cevaplarında da yine yarıya yakın katılımcımız bu konuyu direkt vurgulamıştır. 11 katılımcının ifadeleri ‘‘İnanılan Yüce Varlığa Yakın Olma Arzusu’’ teması ile doğrudan alakalı görülmüştür. Bu

vurgularda üç aylarda yapılan faaliyetlerin Allaha yakınlaştırdığı ve bunun da ibadetlere daha fazla zaman ayırma ve kötülükleri bırakma şeklinde gerçekleştireceği ifadeleri mevcuttur.

> Üç aylarda öncelikle insan kendini gözden geçirir eksiklerini görür ve gidermek için çaba gösterir. Buda toplumda yardımlaşmayı ön plana çıkarır. İnsanlar arasındaki bağlar yardımlaşarak güçlenir ve ahlaki değerler korunur özellikle üç aylarda. Bu zaman dilimlerinde Rabbimize daha yakın olduğumuzu hissederiz. (K19, 55, Lisans, Emekli, Erkek, Orta, Bekar, Balıkesir)

> İnananların yardımlaşma ,,, daha çok ibadet etme duygularını artırır.(K25, 71, Lisans, İş adamı Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Eskiden çok güzelde hatta etrafımızda içki içenler bile üç aylarda içmez, bizlerde bol ibadet ederdik şimdi ise ramazanda namaz oruç teravih(peygamber efendimiz gibi kimi evde kimi camide),ihtiyaç sahiplerine yardım ve iftar veriyorum.(K18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Daha fazla ibadete zaman ayırmaya sebep oluyor. Camide toplu olarak ibadetimi yaptıktan sonra gecenin diğer vaktinde bireysel ibadet etmeyi tercih ederim. (K14, 60, Lisans, İnşaat Taahhüt, Erkek, Üst, Evli, Ankara)

> Bu aylar bana huzur verir, dini yönden şevkimi artırır ve ibadet etmeye daha çok teşvik eder, Rabbimin verdiği nimetleri daha iyi idrak etmemi ve şükredecek nice nimetlerin varlığını bana hatırlatır.(K20, 72, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Evli, Siirt)

Katılımcılarımızın bir kısmının verdiği cevaplarda ise bu mübarek günlerin önemine inandıkları mümkün olduğunca yaşamlarına aktarmaya çalıştıkları halde günümüzde cazip görülen fakat kötülüğe sevk edici dinden uzak şeylerin kutsalın etkilerini yok edeceği endişesi taşıdıkları görülmüştür. ‘‘Günümüzde şerre yönlendiren etkenlerin artmasıyla kutsalın yok olma endişesi’’ temasıyla sentezlediğimiz bu görüşler şöyledir.

> Yani, zaten Ramazan başlı başına yeniden bir ivme kazanma, disiplin sağlama olanağı sağlıyor. Öncesindeki iki ayda da bu disipline girişin bir hazırlığı oluyor bir nevi. Bu bakımdan müsbet bir yönü var. Fakat İslam'ın bir bütün olarak yaşanıla bilmesi bakımından bu aylar her geçen gün tesirini yitiriyor gibi. Zira kişinin hayra yönelmesini sağlayacak bu neviden şeyler kadar, dışarda bunun aksine insanı şerre yönlendirecek şeylerin sayısı bir hayli artmakta. Bu da bereketi ve nihayetinde kutsalı tamamen ortadan kaldırmaya muktedir bir etken. (K6, 27, Yüksek Lisans, Kütüphane Memuru, Erkek, Alt Orta, Bekar, İstanbul)

> Eskiden çok heyecanlanırdım ama son yıllarda bu heyecanımın azaldığını hissediyorum. Ramazanı ayrı tutuyorum o çok kutsaldır. Çok ibadet çok sadaka.(K18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

> Yaşadığımız şu dönemde üç aylardan sadece Ramazanın bahsedilen noktalarda bir etkisi kaldı fakat ilerleyen senelerde ramazanında ehemmiyetinin kaybolacağını, unutulacağını düşünmekteyim bu coğrafyada Üç aylardaki kandillere hayatımda olabildiğince yer vermeye çalışıyorum fakat kendimi bu noktada yetersiz ve samimi bulmadığım noktalar oluyor. (K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

Katılımcılardan iki tanesi üç ayların kendileri için önem arz etmediğini, manevi hayatlarında bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir. Katılımcı 24'ün dinlerin uyuşturucu olduğu inancında olduğu halde bu günlerin toplumsal yapıdaki birleştirici özelliğinin görünür bir gerçek olduğunu ifade etmesi de dikkat çekicidir. Ayrıca ikramlardan memnuniyetini de belirtmiştir. Katılımcı 12 ise önceki sorularda kendisi için kutsal bir zaman diliminin olmadığını belirttiği için bu soruda da bir değişikliğe sebep olmadığını ifade etmiştir. Bu iki katılımcının görüşleri bu kısmın başında katılımcıların görüşleri çerçevesinde çıkarılan dini duygulardaki yenilenme ve coşkunun olabilmesi için bilinç ve isteğin gerekli olduğu sonucu ile de bağlantılı görülebilir. Zira bu iki örnekte de kutsal zaman kabulü ve yenilenme isteği olmadığından bu zaman dilimi dini duygularında hiçbir değişikliğe sebep olmamış olabilir. En genç katılımcılardan bir tanesi olan Katılımcı 17 ise samimi ifadesinden anlaşıldığı üzere kutsal zaman bilincine sahip olmakla beraber dini yenilenme isteğine sahip olmadığı için ¨umarım büyüyünce önemini kavrarım¨ diyerek bir temenni ile düşüncesini ifade etmiştir.

> Bende bir değişiklik hissi yaratmaz. Yardımlaşma ve sosyal bütünleşmeye olumlu katkısı olduğunu düşünüyorum. Ancak kendi adıma kişisel bir etkisi olmadığını söyleyebilirim. Bunu yaşayanlarda kişiye bağlı olarak kısmen etkilerinin olabileceği kanaatindeyim. . (K12, 65, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst-orta, Evli, Kocaeli)

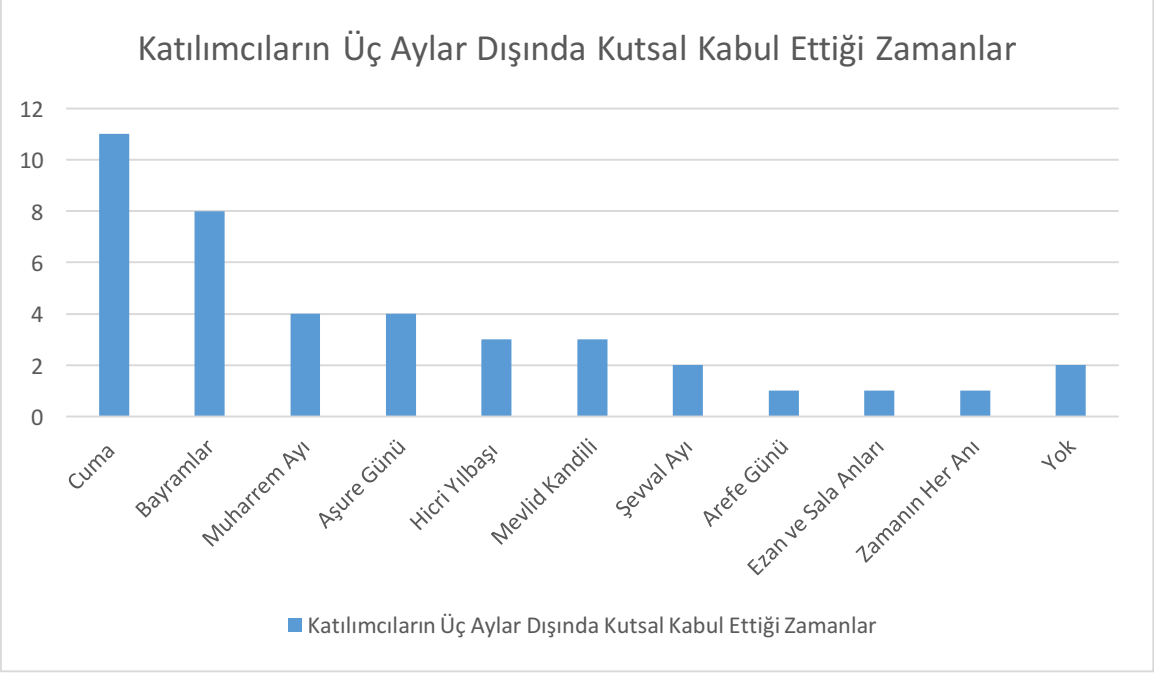
> Dinlerin toplumların uyuşturucusu olduğunu düşünüyorum. Ancak kutsal kabul edilen bu günlerin toplumsal yapıda birleştirici özelliğe sahip olduğu bir gerçek. Üç ayların etkilerini bilemiyorum ama aşure günü diye komşular aşure getirince güzel oluyor (gülümsedi) Davranışlarda kalıcı değişikliğe sebep olabilir tabi kişiye bağlı olarak(K24, 29, Lisans, Grafiker, Erkek, Üst-orta, Bekar, İstanbul)

> Aslında artması lazım fakat genç olduğum için artmıyor fakat annem bu konuda çok heyecanlı umarım büyüyünce ben de önemini kavrarım diye düşünüyorum(K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

3.4.4. ÜÇ AYLAR DIŞINDAKİ KUTSAL ZAMAN ALGILARI

Hiçbir din ve inanç yalnızca bireylerin içinde yaşayan sübjektif bir tecrübe olarak kalmaz. Bilakis somut bir şekil veya tavır haline dönüşerek objektifleşir. Din ile toplum tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de karşılıklı olarak birbirini etkilemeye devam etmektedir. Dini açıdan toplumda bir etki oluşması için dini düşünce, duygu ve heyecanın ifade edilmiş olması lazımdır. Aynı tecrübeyi yaşayan iki kişi arasında bir etkileşim olabilmesi için, bu tecrübenin, hareket, söz veya fiille nesnelleşmesi gerekir.[196] Bu araştırmada dinin yani kutsalın tecrübesinin gündelik yaşamın şekillenmesindeki etkisi yanında toplumsal olaylardaki tecrübelerin dini anlayışa, inanca yansımaları da incelenmiştir. Bu maksatla katılımcılara yöneltilen üç aylar dışında önemli görülen ve kutsal kabul edilen günler ile ilgili mülakat sorusuna verilen cevaplar aşağıdaki grafikte görülmektedir.

Grafik 3
Katılımcıların Üç Aylar Dışında Kutsal Kabul Ettiği Zamanlar

[196] Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 76.

Katılımcıların üç aylar dışında kutsal kabul ettiklerini belirttikleri zamanlar içerisinde en fazla Cuma günü (11 katılımcı), dini bayramlar (8 katılımcı) ve Muharrem ayı ile içindeki Aşure ve hicri yılbaşı günleri (11 katılımcı) gündeme gelmiştir. Çıkan bu sonuçların ilk ikisi – Cuma, bayramlar - görüşmelerin başında sorulan İslam'a göre kutsal olduğunu düşündüğünüz günler hangileridir sorusuna verilen cevaplarla aynıdır. Burada muharrem ayı ile ilgili cevapların üçüncü sıraya yerleşmiş olması içerisinde geleneksel diyebileceğimiz aşure pişirme, hediyeleşme, yeni hicri yıl kutlamaları gibi uygulamaların çokluğu ile alakalı olabilir. Bunun yanında üç ayların dışında diye bir sınırlama getirilmesi de sonuçları etkilemiş olabilir. Bu günlerin kutsallığına binaen nasıl geçirildiği ile ilgili de birkaç örnek şu şekilde sunulabilir.

> Cuma günlerine has sünnetlere özellikle uymaya çalışırım. "Günlerinizin en faziletlisi cuma günüdür. Bu sebeple o gün bana çokça salât ü selâm getiriniz; zira sizin salât ü selâmlarınız bana sunulur. " (Ebû Dâvûd, Salât 201, Vitir 26) emrine binaen salavat getirmeye, "Her kim cuma günü abdest alırsa ne iyi eder; hele boy abdesti alırsa, o daha iyidir. "(Ebû Dâvûd, Tahâret 128; Tirmizî, Cuma) • "Bir kimse cuma günü boy abdesti alarak elinden geldiğince temizlenir, saçını sakalını yağlayıp tarar veya evindeki güzel kokudan süründükten sonra câmiye gider, fakat orada yan yana oturan iki kimsenin arasını açmaz, sonra Allah Teâlâ'nın kendisine takdir ettiği kadar namaz kılar, daha sonra sesini çıkarmadan imamı dinlerse, o cumadan öteki cumaya kadar olan günahları bağışlanır. " (Buhârî, Cuma 6, 19) hadislerine binaen gusül abdesti almak, tırnak kesmek, koku sürmek ve yine, "Cuma günü öyle bir an vardır ki kul o anda Allah'tan bir şey dilerse Allah mutlaka ona o isteğini verir." (Tirmizî, Cum'a, 2) hadisi mucibince kabul olunacağı ümidi ile dua etmek örnek olarak vereceğim davranışlardır. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

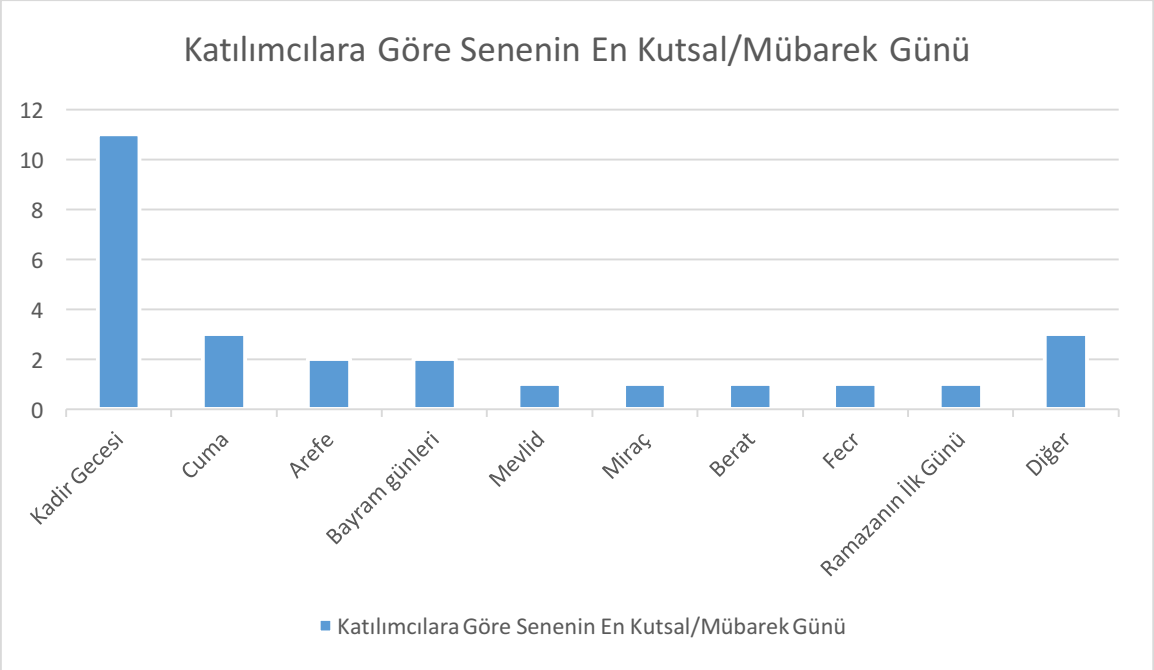
> Cuma namazı saatinde alış veriş yapmama konusunda hassasiyet göstermeye gayret ederim. Kur'an tilaveti ile değerlendirmeye çalışırım. Şevval ve muharrem aylarında oruç tutmanın faziletine de inanırım. (K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

> Hicrî yılbaşı, aşure günü, Mevlid kandili, cuma gün ve geceleri. Nafile namaz, oruç, Kur'an okuma, salavat getirme, başka zamanlara göre camiye daha çok gitme gibi şeyler. (K13, 70, Lisans, Emekli Öğretmen, Erkek, Üst-orta, Evli, Kahramanmaraş)

> Bayramlarımız gayet kutsaldır akrabalarımızı ziyaret ederiz hediyeleşiriz aşure günün çok çok severim aşureye bayılırım pişi bayramını da severim.(K17, 17, Lise öğrencisi, Öğrenci, Kadın, Orta, Bekar, İstanbul)

Bu araştırmanın yapılma sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi İslam'ın kutsal vakitlerle hedeflediği toplum yapısının oluşumunu ve bunun hangi pratiklere bağlandığını görebilmekti. Bu sebeple senenin dörtte birine denk gelen ve içinde toplumumuzda çok önemli bir yere sahip olan kadir gecesinin bulunduğu üç aylar örnek olarak seçilmişti. Toplumun farklı kesimlerinden oluşan katılımcıların çoğunun senenin en önemli kutsal günü olarak Kadir gecesini ifade etmesi bu araştırmanın örnek tespitinin isabetli olduğunu göstermektedir.

Grafik 4
Katılımcılara Göre Senenin En Kutsal/Mübarek Günü

Üç aylar sürecinde manen hazırlık yapılan kadir gecesinin bin aydan hayırlı olarak nitelendirilmesi verilen cevapların çoğunda en kutsal gün olmasına sebep olarak ifade edilmiştir. Kadir gecesinin dışında en kutsal günün bayram, sevinç ve mağfirete vesilesi olması sebebiyle Cuma günü olduğu Katılımcı 1 tarafından ifade edilmiş, her birinin dini metinlerde değerlerinin belirtildiği Katılımcı 23 tarafından belirtilmiş, diğer en önemli görülen kutsal günler sadece ismen zikredilmiştir.

Kuran'ı Kerim'de ve Hadis-i Şeriflerde her birinin paha biçilmez değeri olduğu belirtilir. Kuran'a göre Kadir gecesinin ayrı bir yeri vardır. (K23, 66, Yüksek Lisans, Sanayici, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Kur'an'ın inmeye başladığı , bin aydan daha hayırlı olduğu bildirilen Kadir gecesi. (K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Bin aydan hayırlı olduğu ayet ile sabit olduğu için Kadir gecesi ,her hafta verilen bir bayram, sevinç ve mağfiret vesilesi olduğu için cuma günü ve gecesidir demek isterim.(K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

Yukarıdaki tabloda diğer olarak ifade edilen görüşler; bir sıralama düşünülmeyip hepsinin önemli olduğu (Katılımcı 15) , birden çok önemli kutsal gece olduğu (Katılımcı 16), en hayırlı amel işlediğimiz zamanın en kutsal gün olduğu (Katılımcı 25) şeklindedir. Bir katılımcı da bu soruya cevap vermek istememiştir. (Katılımcı 24)

3.4.5. KATILIMCILARIN GEÇMİŞE AİT TECRÜBELERİ

Din Sosyolojisi çalışmaları, din ile toplum arasındaki ilişkilerin karşılıklı etkileşim halinde olduğunu ortaya koyarak bu münasebeti inceleme ve anlayarak yorumlama gayreti içinde olmuştur. [197] Bu araştırmada üç aylar veya diğer kutsal/mübarek zamanlarla ilgili geçmişe ait hatıraların sorulmasındaki amaç katılımcıların inanç biçimleri ile özellikle duygusal kodların belirlendiği çocukluk yaşlarındaki tecrübe ve yaşanmışlıklar arasındaki etkileşimi görebilmekti. Bu sebeple bu sorunun cevapları yorumlanırken diğer sorularla irtibatlandırılarak değerlendirilecek ve geçmiş tecrübelerin dini kabullere etkisi anlaşılmaya çalışılacaktır.

Katılımcıların bir kısmının, üç aylar, bayramlar, Ramazan ayı ve diğer kutsal/mübarek gecelerle ilgili anılarını ifade ederken çok hatıra biriktirdikleri ve hatıralarında bu vakitlerin daha geniş bir çevre ile çok çeşitli etkinliklerle kutlandığı görülmüş, sanki o anlar tekrar yaşanıyormuş gibi duygu yüklü anlatımlara şahit olunmuştur. Bu katılımcıların ortak özelliklerinden biri de bu zamanlarda toplu ibadeti merkeze almaları, toplu kutlama ve ibadeti yaptıktan sonra bireysel ibadetlere geçtiklerini belirtmeleridir.

[197] Mustafa Keskin, Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme, *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4, (2004), 7

Bereketine inanılan bu günler çok daha coşkulu kutlanırdı. Küçük yaşlarımızda kardeşimle tuttuğumuz tekne orucu olarak adlandırılan oruca hazırlık dönemi benim için çok özeldi. Büyüdüğümü hissetmiş , günün sonunda da adeta zafer kazanmış edası ile havalı havalı evde dolaştığımı hatırlıyorum. Çünkü annem ve babam çok mutlu olmuşlardı. Bayram günlerinde alınan özel giysilerimizin verdiği mutluluğu da çok net hatırlıyorum. Liseye geçmiştim, o sene uzun çizmeler moda idi ve demek bayram da kışa denk gelmiş olmalı ki ailem bayramlık olarak dizime kadar gelen çizme almış idi. Yatağımın yanına koyduğumu, gece uyanıp uyanıp baktığımı hatırlıyorum. (gülümseme) Apartman komşularımızla toplu iftarlar yapılır , biz çocuklar iftara yakın pide almaya gönderilirdi. En sevilen yemekler ve tatlılar yapılır, iftardan sonrada sokağımızdaki mescide gidilir ,teravih namazı kılınırdı. Sonra sahura kadar çay içilir beraber hoşça zaman geçirilirdi. Güzel günlerdi vesselam…
Yerine göre topluca da bireysel de yapmaya gayret ederim. Topluca kılınan namazın, topluca yapılan duanın gücüne inanan bir birey olarak öncelikle toplu, akabinde de bireysel olarak ibadet ile mübarek geceleri ihya etmeye gayret ederim ki bu son iki yılda yaşanan salgın sebebi ile mahrum kaldığımız toplu ibadete duyulan özlemin büyüklüğü ,hissettiğimiz mahrumiyetin acısı ,mübarek gecelerle özdeşleşmiş olan toplu dua ve ibadetlerin maneviyatımız açısından ne denli önemli olduğunu kanıtlar nitelikte..
Kişinin o dönemlerde yaşamış olduğu coşkun duygular, kendini kendinden daha aşkın bir varlığa yakın hissetmenin verdiği haz ve güven ,kişinin davranışlarında olumlu ve kalıcı değişikliklere sebep olabilir. (K3, 45, Lisans, Öğretmen, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Elhamdülillah bu konuda çokça hatıra var belleğimde. Kıymetli zamanların geniş aile ve büyük bir dost topluluğu ile değerlendirildiği müstesna zamanlar. Her nerede bulunuyorsak dedemin etrafında toplanırdık. Cıvıl cıvıl dost dolu olurdu evimiz. Mutfak gelenlere ikram için evin en aktif bölümü olarak hizmet verirdi. Dedemin vazifeli olduğu camide, hanımların da evimizin büyük odasından dinleyebildiği sohbetin ardından toplu halde tebrikleşme yapılırdı. Dileyenler geceyi toplu halde namazlar, zikirler, dualar ile ihya ederdi. Cuma günü özellikle bayram havası hakim olurdu hanemizde. Özel olarak giyinilir, el öpülür, harçlıklar verilirdi. Muazzam bir manevi lezzet ,muhabbet ve sinerji vardı o zamanlarda. Biz de büyüklerimizden gördüğümüz üzere mübarek zamanları yaşamaya ve çocuklarımıza, torunlarımıza yaşatmaya çalışıyoruz.
Zamanın hiç değilse bir kısmında bireysel olarak ibadeti tercih ederim.

Niyet önemlidir. Toplumsal olarak aynı zamanlarda benzer niyetlerle Allah'ın rızasını kazanmaya odaklanmanın birlik ve beraberlik ruhuna, toplumsal huzur ve mutluluğa azami faydası olduğu kanaatindeyim. Fertler olarak her bir Müslüman gibi bu duyguyu derinden hissederim. (K1, 60, Lise, Tezhip Sanatçısı, Kadın, Orta, Eşi Vefat Etmiş, İstanbul)

Kandillerde gece camiye gider, teneke kutuda mum yakıp ev ev dolaşıp kandil parası toplardık. Kadir gecesi çok cami gezerdik, Eyüp sultan, Merkez efendi, sümbül efendi ziyaret edilir büyük camilerde Fatih, Süleymaniye, Sultanahmet namaz kılardık. Kesinlikle evde helva yapılıp komşulara dağıtılırdık.
İkisi de, öncelikle mesela camileri gezer ve sonra evde yalnız ibadet ederim.
Eskiden oruç tutar çokça ibadet ederdim, şimdi eskisi kadar yapamıyorum. sadece bol sadaka veriyorum.Eskiden çok heyecanlanırdım ama son yıllarda bu heyecanımın azaldığını hissediyorum. Ramazanı ayrı tutuyorum o çok kutsaldır. Çok ibadet çok sadaka. (K18, 64, Lisans, Elektrik Mühendisi, Erkek, Üst, Evli, İstanbul)

Kutsal zamanlarla ilgili çocukluklarından daha az hatıra biriktiren veya sadece anne sadece baba gibi ikili ilişkilerden kalan günleri hatırlayan katılımcıların toplu ibadetten çok bireysel ibadeti tercih ettikleri ve bilgi birikimi olmasına rağmen duygu yoğunluğu daha az olan cevaplar verdikleri görülmüştür.

Aile efradında edilen dua ve ibadetleri hatırlıyorum.
Bireysel ibadeti tercih ederim.
Cuma günü, Ramazan Ayı, Ramazan ve Kurban Bayramları, Muharrem ayı 10. günü, Mevlid, Regaib, Miraç, Berat ve Kadir Geceleri, Üç aylar, Ezan ve sala anları gibi İslam'ın kutsal kabul ettiği zamanlar benim için kutsaldır. Kültürel ve dini gereklerini yerine getirmeye gayret ederim. (K7, 46, Doktora, Öğretim Üyesi, Erkek, Üst, Evli, Kırıkkale)

Kutsal zamanlarla ilgili aklımda kalan annemin oruç ve namazlarıdır en çok. Annemle birlikte her kandil gecesi camiye gidip mevlidi dinlemek ve hiç kaçırmadan Teravih namazı kılmak kaçırılmaması gereken ibadetlerdi. Ve tabi komşuların mübarek günlerde ikram ettikleri helvalar.
Her durumda bireysel olmayı tercih ederim.
Kutsal zamanlarda yaşanan yoğun duygu hallerinin kişinin dini ve ahlaki hayatında kalıcı değişikliklere sebep olduğu ifade ediliyor. Ama çok büyük bir tesir değil bu zannımca. Bir dönüşüm hedeflenmiş olsa bile bu vakitlerin daha çok kendini dönüştüremeyeceği ve günahlara devam edeceği Allah tarafından bilinen insana sunulmuş tövbe, af ve ibadetleri artırma imkanları

olduğunu düşünüyorum. Zira teravihler boyu namaz kılıp çıkışta dedikodu yapan, Hacca gitmişken orada insanlarla kavga eden, oruç tuttuğu halde tıka basa doyan hatta ziyafet çeken çok. Ama yine de bir süre kendine yönelmek, bir süre ibadetle ilgilenmek bir dönüşüm başlangıcı olma potansiyeli taşır, eğer kişi dönüşmek istiyor ve bunu amaçlıyorsa. Asıl nokta budur zannımca. (K21, 51, Doktora, Araştırmacı, Kadın, Orta, Evli, İstanbul)

Yaşımız elverdiğince oruç tutar, büyüklerimize çokça hürmet eder, onlarla bol zaman geçirirdik.
Bireysel ibadeti tercih ederim.
Ramazan ayı bizim için oruç ayıdır ve de namaz ibadetimizi daha huşu ile yapmaya çalışırız. (K20, 72, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Evli, Siirt)

Bazı katılımcıların ise bu iki durumun ortasında çok ayrıntılı olmasa bile hatıralar biriktirmiş olup manevi atmosferin yaşamlarındaki durumunu samimiyetle fakat daha formel ifadelerle aktardıkları görülmüştür. Bu katılımcılar topluca yapılan ibadetlerle bireysel yapılan ibadetlere de aynı ölçüde önem verdiklerini ifade etmişlerdir.

Eskiden bu günler daha içten ve daha samimi olurdu toplum genelinde, yaşamayanlar bile saygı gösterirdi
İkisi de diyebilirim hem toplu hem bireysel
Hayatımda kandil gecelerine olabildiğince yer vermeye çalışıyorum fakat kendimi bu noktada yetersiz ve samimi bulmadığım noktalar oluyor. (K10, 28, Lisans, Makine Mühendisi, Erkek, Orta, Bekar, İstanbul)

Büyüklerimiz üç aylar ile birlikte haftanın belli günlerinde oruç tutarlardı. Ramazan aynına manevi bir hazırlık yapılırdı. Kandil gecelerinin gündüzünde oruç tutulur, gecesinde ailecek toplu namazlar kılınır ve Kuran-ı Kerim okunurdu.
Kutsal topraklarda ve belli mekanlarda topluca ibadeti, şahsi mekanlarımızda ise bireysel ibadeti tercih ederiz.
Toplumun yardımlaşma duygusu artar. Herkes kendini muhasebeye çeker ve kişisel arınma gayreti ile hatalarını düzeltmeye çalışır. Bu sayede toplumda huzur artar. Bu zaman dilimlerinde insanların manevi duygu ve hassasiyetleri arttığı için hayır faaliyetlerini de arttırırlar. Bu sayede ihtiyaç sahiplerinin durumu daha görünür olur ve toplumsal dayanışma ve barışa katkı sağlanır. • Toplum içerisinde ortak duygu ve faaliyetlerin paylaşımı bizlerde de etki eder. (K5, 44, Lisans, Ev Hanımı, Kadın, Üst, Evli, İstanbul)

Katılımcıların ifadelerinden anlaşıldığı üzere, toplumda kutsalla ilgili dini referanslar ve tecrübeler birbiriyle örtüşünce, hem bireysel hem de toplumsal anlamda daha yoğun bir dini

hayat tezahür etmektedir. Ayrıca kutsal zamanla ilgili düne ait anlayış ve uygulamalar bugünün algısına tesir etmektedir.

SONUÇ

Bu tezin konusu, toplumumuzda kutsal zaman algısı ve bu algının gündelik hayata yansımaları olup konu üç aylar örneği üzerinden incelenmiştir. Öncelikle kutsal ve kutsal zaman hakkındaki kavramsal çerçeve belirlenerek, kutsal zamanların toplum hayatına yansımaları olan tören ve kutlamaların geçmişte ve günümüzde uygulanma şekilleri dokümanlar üzerinden sunulmuştur. Sonrasında daha özele inerek belirlenen örneklem üzerinden derinlemesine mülakat tekniğiyle toplumumuzun bu kutsal zamana yaklaşımına ilişkin veriler toplanmış ve Max Weber'in öncülük ettiği anlayıcı yorumlayıcı sosyolojik yaklaşım kullanılarak yorumlanmıştır.

Tezin amacı, İslam dininin 14 asır önce ortaya koyduğu zamana yönelik çalışma planının toplumun manevi gelişimine sağladığı katkıyı tarihi ve güncel verileriyle günümüz araştırmacılarının istifadesine sunmaktır. Bu amaca ulaşabilmek ve konu bakımından teze uygunluğu düşünülerek nitel bir çalışma yapılması tercih edilmiştir. İlk olarak kutsal ve kutsal zaman kavramları ile bu kavramları konu edinen araştırmalarla ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu nitel araştırmada kavramsal çerçeveyi sunabilmek için doküman analizi yapılmış, elde edilen bilgilerin orijinalliği kontrol edilmiş ve yorumlanarak kullanılmıştır.

Kutsalın toplumu etkilemesini ve bireylerde olumlu davranış geliştirmesini sağlayan en tanıdık durumlardan biri tören ve merasimlerdir. Toplumun bir bütünlük içinde ortaklaşa yaptığı tören ve merasimler, grup ruhunu geliştirerek, bireyler arasındaki toplumsal kaynaşmayı temin eder. Böylece dinin toplumdaki istikrarı ve devamı temin edici özelliği müşahede edilir. İslam'ın dini tören ve kutlamalarının içerisinde bayramlar başta olmak üzere, kandil geceleri, arefe günleri, aşure günü ve hicri yılbaşı gibi kutsal zamanlar senenin çeşitli aylarına yayılmakla birlikte üç aylar denilen zaman diliminde sayı olarak da içerik olarak da yoğunlaşmaktadır. Bu zamanlarda toplu yapılan ibadetler ve kültürel etkinlikler, toplumsal yapıyı destekleyici ve inananlar arasında bütünleşmeyi sağlayıcı bir etkiye sahiptir. Bütünleşme, sosyolojide toplumu oluşturan bireyler arasındaki tamamlanma ve kaynaşma halini ifade etmek için kullanılan bir kavram olup çeşitli vesilelerle gerçekleşmektedir. Bu araştırmada üç aylar sürecince Regaib kandili ile başlayan tören ve merasimlerin bireylerin inandığı yüce varlığa yakınlaşmasına, dini hassasiyetleri göz önüne alarak ibadetlerini

arttırmasına, toplumla bütünleşmesine ve insanlarla arasındaki ilişkileri düzenlemesine katkı sağladığı görülmüştür.

Bu aylarda inancın tazelenmesi ve uygulama konusunda daha aktif olunması için kutsal geceler vesilesiyle bazı hedefler konmuştur. Regaib gecesi ile tövbe, Miraç gecesi ile Peygamber Efendimizin değeri ve namazın önemi, Berat gecesi ile kader inancının pekişmesi ve Kadir gecesi ile de Kur'an-ı Kerim'in kıymetine ilişkin inanç ve düşüncelerin canlanması bunlar arasında sayılabilir. Üç aylar içerisinde toplu yapılan ibadet ve kültürel pratikler sayesinde harekete geçirilen duygular kişinin ve toplumun geçmişle bütünleşmesini de sağlamış olur. Hem bu sebeple hem de tekrarlanma özelliği ile mübarek üç aylar, davranış değişiklerine zemin hazırlayıp zihinlerde kalıcı hatıralar bırakarak toplumumuzun dini hayatına yansımaları ile dikkat çeken bir zaman dilimi olarak görülmüştür.

Kutsal zamanlarda yapılan çeşitli dinî merasimler, inancın ifade edilmesinin yanı sıra toplumsal boyutuna da etki ederek, birey ve toplum arasında çeşitli şekillerde bağlantı kurulmasını sağlar. İslam'ın genel ilkelerine, emir ve yasaklarına, ibadet uygulamalarına bakıldığında kişinin sadece kendi ibadeti ile meşgul olmayıp topluma faydalı olmasının tavsiye edildiği görülür. ¨ Komşusu açken tok olarak geceleyen kişi (olgun) Mümin değildir.¨ bu düşünceyi vurgulayan önemli hadislerden biridir. Kişi Allah'a ibadet ediyor, yasaklarından uzak duruyor dahi olsa başkalarını düşünmüyor onların haklarına riayet etmiyorsa iyi Müslüman olmadığı dini metinlerde belirtilmektedir. Öte yandan diğer insanlarla ve özellikle de Müslümanlarla ilgilenen, onların hâlini anlayan, onlara faydalı olan kişinin daha hayırlı olduğu ifade edilmektedir. Burada maddi faydanın yanında esas olarak manevi faydadan bahsedilerek en büyük katkının insanların dindarlıklarını arttırarak Allah'a yakınlaşmalarını sağlamak olduğu ifade edilmektedir. Yine bir başka hadisi şerifte "Kardeşinin yüzüne mütebessim bakman bile, senin için sadakadır." buyrularak aradaki sevgi bağlarını kuvvetlendirmenin önemi üzerinde durulması da buna bir örnektir. İslam'ın tüm uygulamalarında görülen bu anlayış kutsal zamanlarda canlanmakta toplumun diğer kesimlerine maddi ve manevi fayda sağlama noktasında uygulamalar ve ibadetler emredilip teşvik edilmektedir. Bu araştırmada mülakat tekniği ile yapılan görüşmelerin bir sorusu üç ayların bireysel ve toplumsal etkileri konusunda olup katılımcıların en fazla etki ettiğini düşündükleri konular içinde toplumsal bağların kuvvetlenmesi 15 katılımcı ile ikinci sırada yer almıştır. İlk sırada yer alan tema 20 katılımcı ile insanın dini duygularındaki yenilenme ve coşku teması olmuştur.

Bireyin hem kendi ile ilgili hem çevresindeki varlıklarla ilgili dini davranışlarına etki eden en önemli faktör o dine inanma düzeyidir. Sosyolojik araştırmalar bir dine inanma bakımından insanların farklı düzeylerde bulunduklarını ifade etmektedir. İnanma düzeyleri genel olarak dinin temel ilkelerini kabul etme, kalben inanma ve dil ile de ikrardır. İnanma düzeyleriyle ilgili yapılan araştırmalarda ibadet düzeyinde bir dine inanmanın dinin asgari gereklerini yerine getirmekle mümkün olacağı, en üst düzeyde bir dine inanmanın ise hayatın tüm alanlarına dini yansıtma ve yaşantısına aktararak temsil etme düzeyi olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda John Hick dört düzey üzerinde durmaktadır. Birinci düzey, bir dinin doğruluğunu kabul etme, kabaca imandır. Kanaat olarak dinlerden birinin öncelenmiş olmasıdır. İkinci düzey kabul edilen dinin nazari olarak benimsenmesidir. Bu dinle ilgili kabaca bir bilgiye, zihinde bir düşünceye sahip olmakla birlikte gereklerini yerine getirmemekte ve bu amelsizliğini de sorgulamamaktadır. Üçüncü düzey inandığı dinin gereklerini uygulamaya koymaktır. İnanç, düşünce ve ibadetler tam olmakla birlikte dine dışarıdan bir saldırı karşısında kayıtsız kalmaktadır. Dördüncü düzey üç düzeyin yanında kişinin inandığı dini bilgi bakımından temellendirmesi, bu inancı başkalarına da tebliğ edip anlatması, itirazlar karşısında savunma ihtiyacı duyması ve savunmasıdır. Hick'in sınıflandırması bu konuda genel kabul görmüş olup araştırmacılara göre dördüncü düzeyde algılanmamış bir din anlayışı etkin olmayan bir din anlayışı olarak nitelendirilmiştir.

Bu çalışmada toplumumuzda kutsal zamanlardan biri olan üç ayların insanların dini hayatına etkileri incelenerek inanma düzeyleri üzerindeki etkileri de ortaya konulmaya çalışıldı. John Hick'in sınıflandırması üzerinden gidecek olursak birinci düzeydeki bir kişinin dördüncü düzeydeki bir inanır hale gelmesi için İslam'ın öngördüğü yaşam biçiminde üç ayların konumu nedir? Zamanı doğru yönetme konusunda Müslümanlar üzerinde ne tür bir etkisi vardır? Kuran ve sünnetle sistemleşen ve toplumun da bu naslara uygun çeşitli aktivitelerle hareketlendirdiği üç ayların nasıl ve ne şekilde uygulanması manevi yenilenmeyi sağlayacak ve dolayısıyla inanma düzeylerini etkileyecektir? Bu soruların cevapları doğru yöntemlerle tespit edilirse üç ayların toplumun fertlerinin çoğunluğunu etkileyebilecek üstün bir zaman dilimi olduğu görülecektir. Dinin dördüncü düzeyde algılanması bütüncül bir anlayıştır ve dinin fert ve toplum üzerinde bir etki gösterebilmesinin yegane şartıdır. Toplumun her bir ferdinin herkese faydalı işler yapan, faydalı eserler veren, hayır hasenat yapan bir insan haline gelmesi yani aktif bir iyilik kaynağı haline gelmesi için gerekli uygulamalı manevi eğitim üç aylarda çeşitli pratiklerle gerçekleşebilmektedir. İslam tarihinde bunun örnekleri çoktur.

İşte bu manevi eğitimi ibadetlerle gerçekleştiren İslam dini, nefsi yenmek için orucun, Allah'a bağlılığı sağlamak için namazın ve zikrin, başkalarına yardım eden biri olmak için zekâtın normlarını ortaya koyarak şeklini, zamanını, miktarını tarif etmektedir. Üç Aylar dediğimiz Receb, Şa'ban ve Ramazan ayları, Müslümanların inançlarını hayatın bütününe yansıtarak yaşamaları, sene boyunca sürecek bir manevi canlılık sağlayabilmeleri için adeta bir kamp süreci olarak görülmüştür.

Üç aylar, bireyleri maneviyattan uzak bir insan olmaktan koruma ve Allah'a yakın, duyguları gelişmiş, iyilikte yetkin, her şeyin gerçeğini sezen bir insan haline gelmesini sağlama açısından önemli bir zaman dilimidir. Bu süreçte yapılan pratik ve alıştırmayı fark ederek bu günlerin daha canlı yaşanmasını sağlamak toplumun her kesiminin esenliği için bir reçete gibidir. Yapılan mülakat çalışmasında da bu günlerde birçok kişinin içki, kumar gibi kötü alışkanlıkları terk ettiği, namaza başlayan, açları doyuran, zekat ve diğer yardımlarla insanların iyiliğine koşan kimselerin olduğu belirtilmiştir.

Üç aylarla ilgili yaptığımız bu araştırma özellikle kutsal zaman konusuna ilgi duyan araştırmacılara bir örnek olması açısından da önemli görülmektedir. Hem doküman araştırması sırasında kaynaklarda önemle üzerinde durulduğu görülen hem de mülakatın katılımcıları tarafından dile getirilen günlük ve haftalık önemli anların mübarek zamanların her biri de başlı başına bir araştırma konusu olmayı hak etmektedir. Bu öneme haizdir. Hatta mülakata katılan bazı gönüllüler günlük 5 vakit namaz vakti ve haftalık Cuma namazı vaktinin canlandırılması mümkün olmazsa üç aylardaki hareketliliğin toplum üzerinde tesiri olamayacağı konusunda haklı kaygılarını da ifade etmişlerdir.

Bu alan araştırmamızda tespit edildiği üzere toplumumuzun kutsal zaman algısında İslam'ın kutsal olduğunu belirttiği zamanlar ile bireylerin büyük çoğunluğunun kutsal zaman kabulleri eşdeğerdir. Bu çalışmaya katkı sağlayan katılımcıların bir kısmı İslam'a göre kutsal olan günlere kendi kutsal veya özel kabul ettikleri zamanları da eklemiştir. 25 katılımcıdan 2 tanesinin ise kendi kutsal zamanlarını belirtirken İslam'ın kutsal zaman kabullerini referans almadıkları görülmüştür.

Katılımcıların kutsal zaman hakkındaki genel görüşleri ile üç aylar özelindeki kabullerinin aynı düzlemde olduğu da ulaşılan belirgin sonuçlardandır. Direkt soruda geçmemesine rağmen katılımcıların büyük çoğunluğu üç ayların kutsallığı konusundaki ifadelerinde kabul etme sebeplerine de yer vermişlerdir. ¨Kuran ve sünnette yer alma¨, ¨İçerisinde mübarek gün ve geceleri barındırma¨, ¨ibadetlerin, af ve mağfiretin daha çok kabul

görmesi¨, ¨Yaratıcıya yakınlaşma ve manevi kazançların artması¨ gibi ifadeler bunlar içerisinde çokça tekrar edilenlerdir. Katılımcılar, bu zaman dilimini değerlendirmek amacıyla İslami kaynaklarda geçen ibadet ve tavsiyeleri yapmaya çalıştıklarını belirtilmiş, bunun yanında geleneksel uygulamaları asgari düzeyde tercih ettikleri görülmüştür.

Bu alan araştırmasından elde edilen bulgulara göre en fazla kutsal kabul edildiği ifade edilen zaman Cuma günüdür. Katılımcıların büyük çoğunluğunun cevaplarında geçen Cuma gününün kutsallığında daha kısa zaman dilimlerinde tekrarlanması ve büyük çoğunluğun iştirak ile gerçekleşen bir ibadeti barındırmasının etkileri görülmektedir. Cuma gününden sonra en fazla kutsal kabul edilen zaman dilimleri ise ana konumuz olan üç aylarla bağlantılı olan Bayram, Kadir ve Ramazan olarak ifadesini bulmuştur.

Katılımcılar içinde kutsal zamanlarla ilgili geçmişten özellikle de çocukluk çağlarından güzel hatıralar biriktiren ve duygularını dini coşku ile dile getirenlerin bazı ortak özellikleri de dikkat çekicidir. İlk olarak bu katılımcılar toplu ibadetleri ve kutlamaları önceliklerini, bireysel ibadetleri buna ilaveten tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca anlatımlarında dini kaynaklardaki bilgilere hakim oldukları ve hayatlarını dini inanışlarına göre şekillendirmeye gayret ettikleri görülmüştür. Burada inanılan dini konularda sağlam ve doğru bilgi sahibi olma ve duygusal kodlarla bu bilgileri desteklemenin dini hayat açısından olumlu sonuçları gözlemlenmiştir.

Günümüzde modernitenin kurguladığı hayat tarzı, tüm dünyada olduğu gibi bizim toplumumuzda da geniş kitleler üzerine etki etmektedir. Bu bağlamda insanlar hayatlarında bedensel hazları doyuran imkanlar aramakta kendilerine verilen en önemli sermaye olan zamanı hoyratça israf etmektedirler. Toplumu yaralayan ve bireyler arası ilişkileri zedeleyen bu yaşam şekli günümüzde kutsal zaman etkinlikleri üzerinde de tesirlerini göstermektedir. Bu araştırmanın katılımcıları arasında kutsal günleri gereğine uygun yerine getiremediğini ve kutlamalarda coşku duymakta zorlandığını ifade edenlerin görüşleri bu düşünceyi destekler niteliktedir. Günümüzde yaşanan toplumsal olumsuzlukların giderilmesi için modern dünyanın koşuşturmasına ara veren kutsal zamanların canlandırılması önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada İslam'ın ruhu ve kalbi besleyen pratiklerinin günlük, haftalık, aylık ve yıllık tekrarlarla düzenli bir şekilde uygulanmasının geçmişteki ve günümüzdeki durumu ortaya konularak kutsal zamanların topluma ve bireylere katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

Akdağ, Soner. ¨Süleyman Çelebi'nin Mevlidi Üzerine¨. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi c.*36. Erzurum (2008).

Arslantürk, Zeki. *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2015.

Atalay, Nazan. ¨Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü¨. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İslam Tarihi Bölümü, İstanbul, 2004.

Atay, Hüseyin. "Kur'an'ı Kerim ve Kudsiyet". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c17, sy2.

Bayraktar, İbrahim. "Bayram". *TDV İslam ansiklopedisi*. 5 (2002): 258.

Bebek, Adil. "Mağfiret". *TDV İslam ansiklopedisi*. 27 (2002): 313.

Bolay, Süleyman Hayri. ¨Adem¨. *TDV İslam Ansiklopedisi.* 1(2002): 358-363.

Bozkurt, Nebi. "Kandil". *TDV İslam ansiklopedisi*. 24 (2002): 300-301.

Cengil, Muammer Dila Baran Tekin, ¨Kutsal Zaman Algılanış Biçimi Ve İbadet Hayatına Etkisi¨. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.* c.15, sy.29 (2016).

Christiano, Kevin J. William H. Swatos Jr., Peter Kivisto, *Sociology of Religion*. New York: Oxford, 2002.

Coşan, Mahmud Esad, *Ramazan ve Takva Eğitimi*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1996.

Coşan, Mahmud Esad. Üç Aylar Geldi, *Başmakaleler 2*. İstanbul: Server İletişim, 2008.

Çağrıcı, Mustafa. "Af". *TDV İslam ansiklopedisi*. 1 (2002): 394.

Demirci, Kürşat. "Kutsiyet". *TDV İslam ansiklopedisi*. 26 (2002): 495

Diyanet İşleri Başkanlığı. *Kuran Yolu Meali*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003

Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük.* Ankara: Yazar Yayınları, 1981

El-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfü'l-Hafâ, c. 1: s. 423, Hadis No 1358.

el-Cevziyye,, *Müessesetu'r-Risale*. Tahkik: Şuayb Abdulkadir Arnavut. c. I. Beyrut: 1994

El-Gazali Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed. *el-Maksadul Esna fi şerhi Esmaillahil-Hüsna.* Beyrut: Darul Kutubil İlmiyye

El-İsfehani, Râgıb. *Müfredat el Fazıl Kuran, ¨kdr¨ maddesi.* Mısır: 1961

El-Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Camiul Beyan an Tevili Ayil Kur'an.* Tahkik Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. c.11. Kahire: 2001.

Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı.* Çeviren M. Ali Kılıçbay. Ankara: Gece yayınevi, 1991.

Eliade, Mircea. *Patterns in Comparative Religion.* London: University of Nebraska Press, 1996

Erdem, Sargon. "Bayram". *TDV İslam ansiklopedisi*. 5 (2002): 257.

Erul, Bünyamin. "Veda Haccı". *TDV İslam Ansiklopedisi. 42* (2002): 590-591

Faruk K. Timurtaş, *Yeni Kelimeler Sözlüğü* .İstanbul: Umur kitapçılık, 1979.

Fayda, Mustafa. "Nesî". *TDV İslam Ansiklopedisi. 32* (2002): 578-579.

Feyizli, Hasan Tahsin. Feyzül Furkan Tefsirli Kuran-ı Kerim Meali. İstanbul: Server İletişim, 2014

Geylani, Abdulkadir. *Günyet'üt-Tâlibin 1*. Çeviren: Abdülkadir Akçiçek. İstanbul : Sağlam Kitabevi, 1980

Glock, Stark. *Religion and Society in Tension*. Chicago: Rand McNally, 1965.

Gözütok Tandoğan, Zehra. *Mağrib'in Sa'dî Sultanı Ahmed el -Mansûr Dönemi Mevlid-i Nebî Merasimleri. İstem*, 2019

Güç, Ahmet. ¨Kur'an'da Kutsallık anlayışı¨. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy 1 (2000)

Günay, Hacı Mehmet. "Recep". *TDV İslam ansiklopedisi*. 34 (2002): 506-507.

haberturk.com. ¨Af ve Mağfiret Arasındaki Fark Nedir?¨. Erişim Ağustos 2021. https://www.youtube.com/watch?v=h2azdxCbmKs&ab_channel=KanalD

Haral, Günay. ¨Kutsiyet¨. *TDV İslam Ansiklopedisi. 26* (2002): 497.

Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi c.5*. İstanbul: Kahraman yayınları,1982.

Hinnels, John R, Dictionary of Religions DR. Great Britain: 1988.

İbn Cübeyr. *Er-Riḥle*. Kahire: 1980

İbn Hanbel, III, 492, Buhârî, Tefsîr, (Furkân) 2

İbn Huzeyme, *Sahih 3*, Tahkik M.M. A'zamîa. Beyrut: 1975, 191-192

İbn Manzur, Cemalüddin Muhammed Mükerrem. *Lisanü'l-Arab ¨kdr¨ maddesi.* Beyrut: 1968.

İbni Asakir. Câmiu's-Sağir c. III: 454

İbni Hanbel, Ahmed, *Müsned*, I, 259

İbni Hanbel, Ahmed. Talâiu'l-Müsned Li'l-İmâm. Kahire: Mektebetü't-Türâsi'l İslami, 1995.

İncil, Markos, 1/24

İncil, Samuel, 6/19.

Karaşahin, Hakkı. Din Sosyolojisinde Dindarlığın Ölçülmesi Problemi Üzerine Bir Araştırma, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 49*,1. (2008).

Kayıklık, Hasan. Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi, *İslami Araştırmalar Dergisi* 19, 3. (2006)

Kenzü'l-Ummal. c.8, 577, no:24260

Keskin, Mustafa. Din Ve Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4. (2004): 7

Kubbealtı lugatı c.1. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.

Kur'an. Asr suresi. 103/3

Kur'an. Bakara suresi. 2/25, 82, 277.

Kur'an. Duhan suresi. 44/1-6.

Kur'an. Fecr suresi 89/2.

Kur'an. İsra suresi. 17/1.

Kur'an. Kadir suresi 97/1-5.

Kur'an. Necm suresi. 53/11-18.

Kur'an. Tövbe suresi. 9/2.

Kutluay, İbrahim. *Mukaddes Zaman ve Mekanlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2009.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı.* Çeviren Şehabeddin Yalçın. İstanbul: 1995

Nesai, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. Sünenü'n-Nesâî. tahkik Abdulfettâh Ebû Ğudde. Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamîye, 1986.

Okiç, M.Tayyib. ¨Çeşitli Dillerde Mevlidler ve Süleyman Çelebi Mevlidinin Tercümeleri¨. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi c.1*, (1976)

Onay, Alunet. Dindarlık Etkileşim ve Değişim. İstanbul: 2004

onedio.com. ¨İnançların En Kutsal Günleri: Dünya Dinlerinin Özel Gün ve Bayramları¨. Erişim Temmuz 2021. https://onedio.com/haber/inanclarin-en-kutsal-gunleri-dunya-dinlerinin-ozel-gun-ve-bayramlari-911591.

Otto, Rudolf, *The Idea of the Holy*. 2.Basım. U.S.A.: Oxford University Press,1958

Özarslan, Selim ¨İslam kaynaklarına göre Yahudilerin Allah'ın oğlu olarak niteledikleri Uzeyr ile ilgili bazı meseleler¨. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49, (2020): 13

Özbuğday, Şükrü. Feyizli ve Bereketli Zaman Dilimi Üç Aylar. *Diyanet Aylık Dergi*. (1998): 47-48

Özel, Ahmet. "Mevlid". *TDV İslam Ansiklopedisi. 29* (2002): 475-479.

Özervarlı, M.Sait. "Kadir". *TDV İslam ansiklopedisi*. 24 (2002): 124.

Pakalın, M.Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü 3*. İstanbul: 1983, 302

Peker, Hüseyin, ¨Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları¨ *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 12, 2.

Pekolcay, Necla. Mevlid/Süleyman Çelebi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016

Sarıkçıoğlu, Ekrem. *Din Fenomenolojisi*. Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.

Schimmel, Annemarie. *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2002

Sofuoğlu, Mehmet. Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 1989.

Süyûtî. *el-Ḥâvî fi'l-fetâvâ* I: 109

Tezcan Aksu, Belgin.¨ Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz¨. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2, sy 1, (2018)

Thompson, Ian. *Odaktaki Sosyoloji Din Sosyolojisine Giriş*. Çeviren Bekir Zakir Çoban. İstanbul: 2004

Tirmizî, Muhammed b. Îsâ. es-Sünen. Tahkik. Kemâl Yusûf el-Hût, I-V. Beyrut: 1987

Topaloğlu, Bekir. "Tövbe". *TDV İslam ansiklopedisi*. 41 (2002): 279.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük.* Ankara: TDK, 1988, c.2

Uzun, Mustafa. "Regâibiyye". *TDV İslam ansiklopedisi*. 34 (2002): 536-537.

Ünal, Mustafa. "Berat Gecesi". *TDV İslam ansiklopedisi*. 5 (2002): 475-476.

Ünal, Mustafa. *Dinlerde Kutsal Zamanlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2008

Wach, Joachim. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1987

Yaşaroğlu, M.Kamil. "Şaban". *TDV İslam ansiklopedisi*. 38 (2002): 207.

Yaşaroğlu, M.Kamil. "Üç Aylar". *TDV İslam ansiklopedisi*. 42 (2002): 276.

Yavuz, Salih Sabri. "Miraç". *TDV İslam ansiklopedisi*. 30 (2002): 132.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili 5*. İstanbul: Eser Kitabevi.

Yıldırım, Münir, ¨Mircea Eliade'de 'Kutsal ve Kutsal Zaman' Kavramı¨, *Dini Araştırmalar Dergisi. c.*10, s28 (2007).

Yitik, Ali İhsan. "Budizm" *Yaşayan Dünya Dinleri*. Ed. Şinasi Gündüz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.